

PANEVĖŽIO APSKRITIES
GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

RANKRAŠTINIS PAVELDAS LIETUVOS KULTŪROJE IR ISTORINÉJE ATMINTYJE

PANEVĖŽIO APSKRITIES
GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

RANKRAŠTINIS PAVELDAS LIETUVOS KULTŪROJE IR ISTORINĖJE ATMINTYJE

MANUSCRIPT HERITAGE
IN LITHUANIAN CULTURE
AND HISTORICAL MEMORY

KONFERENCIJOS MEDŽIAGA
CONFERENCE

2005 04 20

Panevėžys
2006

Ši knyga išspausdinta 300 egzempliorių tiražu, iš kurių 27 yra numeruoti
su dailininko Povilo Šiaučiūno autografuotais ekslibrisais

2/27 P. Šiauč. 2005

Povilas Šiaučiūnas. *Ex libris. Kotryna Dičkienė. In memoriam.* 2005. X3. 90x90

Ši leidinį skiriame

KOTRYNOS DIČKIENĖS šviesiam atminimui.

*Likimas skirtingais gyvenimo laikotarpiais apdovanojo
mus galimybe Kotryną Dičkienę pažinti, su Ja dirbtii, iš Jos
mokytis, pajusti Jos erudiciją, toleranciją, subtilumą ir taktą.
Gražiausius metus atidavusi Knygai ir Bibliotekai, būdama
puiki specialistė, knygos žinovė Kotryna Dičkienė sukaupė ir
sugebėjo išsaugoti tuo metu draudžiamas vertingas knygas,
išleistas Lietuvos Pirmosios nepriklausomybės metais, kurias
nepaprastai brangino ir saugojo.*

*Kotrynos Dičkienės rūpesčiu į Bibliotekos fondus buvo
perduotos mokytojo, literato Leono Kuodžio vertingos
asmeninės bibliotekos knygos ir rankraščiai, jos iniciatyva
sudarytas ir išleistas Leono Kuodžio eileraščių rinkinys*

Pro žydiņčius langus (1994).

*Kotryna Dičkienė beveik 30 metų vadovavusi Bibliotekai,
buvo ir pasilieka Šviesos, Išminties, kilnių istorijos
Lietuvos kultūrai Žmogus.*

Rima Maselytė

*Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos
direktoriė*

B 06-5427

UDK 091(474.5)(091)(06)

Ra-196

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos Respublikos Kultūros ir sporto rémimo fondas
Panevėžio apskrities viršininko administracija

Viršelyje: Kaimo šviesuolio, poeto Kazimiero Aleknos šeima prie savo sodybos Plundakų kaime 1909 m. Fotografas Jonas Jakutis.

Šioje sodyboje 1898 m. vyko pirmieji lietuviški vakarai Kupiškio krašte.

Kupiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka.

Sudarytoja Genovaitė Astrauskienė

Vertėjai Zita Kochanauskienė, Andrius Pacevičius

Kalbos redaktorė Albina Saladūnaitė

Dailininkė Asta Radvenskienė

© Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka

© Straipsnių autoriai

© Povilas Šiaučiūnas *ex libris*

ISBN 9955-659-12-2

Panevėžio apskrities
G. Petkevičaitės-Bitės

viešoji biblioteka

31 - 06 - 5434

TURINYS

PRATARMĖ / 6
Arvydas Pacevičius
RANKRAŠTINIS PAVELDAS IR ISTORINĖ ATMINTIS / 8
Jolita Steponaitienė
DOKUMENTINIS PASAULIO PAVELDAS: UNESCO GLOBA / 22
Tadeusz Stolz
ARCHIWUM FILOMATÓW W LUBLINIE / 29
Juozas Brazauskas
ISTORINĖS ATMINTIES IŠSAUGOJIMO PROBLEMA / 37
Vytautas Simonavičius
SENTIKIŲ RANKRAŠTINĖ KNYGA / 42
Teresa Mackevič
PANEVĖŽIO REGIONO ISTORINIAI DOKUMENTAI LIETUVOS NACIONALINĖS MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKOS RETU KNYGU IR RANKRAŠČIŲ SKYRIAUS FONDUOSE / 52
Stasė Mikeliūnienė
LAIKO TĒKMĖS DOKUMENTAI / 73
Rima Cicénienė
BIBLIOFILO JURGIO ELISONO KORESPONDENCIJA / 100
Vytautas Baliūnas
ZENONO DUČMANO KARO METŲ DIENORAŠTIS / 109
Danguolė Jonaitienė
KUNIGO PETRO MARKEVIČIAUS ARCHYVAS / 118
Raimondas Guobis
KUNIGAS JUOZAS STAKAUSKAS IR JO RAŠTAI / 126
Vitalija Kazilionytė
IŠLIKIMO KELIAS: BRONIAUS KRIVICKO EILERAŠČIŲ SĄSIUVINIS / 134
KONFERENCIJŲ MEDŽIAGOS PUBLIKACIJOS / 142

PRATARMĖ

Konferencija „Rankraštinis paveldas Lietuvos kultūroje ir istorinėje atmintyje“, surengta 2005 m. balandžio 20 d. užbaigė Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos studijų ižanginį ciklą skirtą knygos ir bibliotekų istorijos raidai Panevėžio krašte. Septyniose konferencijose perskaityta per 70 pranešimų, kuriuose teoriniai ir praktiniai aspektai nagrinėta asmeninių bibliotekų vieta mokslo ir kultūros akiratyje, institucinių bibliotekų istorija, spaustuvų, knygynų veikla, įvairūs kultūrinio gyvenimo ypatumai, glaudžiai susieti su Panevėžio krašto knyga ir jos sklaida. Konferencijas lydėjo spausdintų ir rankraštinių dokumentų parodos, kurios papildė ir vaizdžiai iliustravo jose nagrinėtas temos.

2005 metų konferencijos pranešimuose aptarta rankraštinio paveldo identifikavimo, saugojimo ir socialinės skaidos problematika, nagrinėta atskirų rinkinių ir pavienių rankraštinių dokumentų, pasiekusių mus daugiausia iš XIX – XX amžiaus, istorija bei praktiniai jų saugojimo aspektai. XX a. Lietuvoje vykusios istorinės permanentos lémė, kad šie *tekstai* atsiskleidžia tik dabar ir todėl svarbia tampa prelegentų konferencijoje išreikšta mintis apie būtinybę juos paskelbti ir tokios publikacijos užpildytų istorinės lietuvių literatūros spragą bei papildytą Lietuvos istorijos ir kultūros raidos vaizdą.

Konferencijos ižangoje kalbėjo Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos direktoriė Rima Maselytė, Panevėžio apskritys viršininkė Gema Umbrasienė, Panevėžio miesto meras Vitas Matuzas, J.E. Panevėžio vyskupas Jonas Kauneckas.

Konferencijos metu Bibliotekos galerijoje *2-asis aukštasis* veikė paroda „Laiko tékmés dokumentai“, kurioje eksponuota per 290 dokumentų iš Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos, Pasvalio, Kupiškio bei Rokiškio rajonų savivaldybių viešųjų bibliotekų rankraščių rinkinių.

Šiame leidinyje publikuojami 12 konferencijoje skaitytų pranešimų pagrindu parengti straipsniai ir jis skiriamas ilgametės Bibliotekos direktorės Kotrynos Dičkienės (1919 11 15 – 2004 08 09) atminimui.

Sudarytoja

FOREWORD

The Conference "Manuscript Heritage in Lithuanian Culture and Historical Memory", held on 20 April, 2005, has completed the introductory series of Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library's studies devoted to the development of Book and libraries in Panevėžys region. At the seven conferences with more than 70 presentations there were discussed the following questions: the destinies of personal library collections in Panevėžys region, the history of institutional libraries, the activities of printing-houses and bookshops, the peculiarities of cultural life related to the dissemination of Book. The conferences were accompanied by exhibitions of printed and manuscript documents which supplemented and illustrated the discussed subjects.

The presentations of the 2005 Conference focus on the problems of identification, preservation and social dissemination of manuscript heritage, investigate the history of separate collections and single documents from the 19th-20th centuries. Due to the changes in Lithuania in the 20th century, these *texts* opened before us only nowadays, therefore according to the Conference presenters, it is important to publish them as such publications would fill the gaps of historical literature and add to the development of culture in Lithuania.

The introductory speeches were made by Rima Maselytė, Director of Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library of Panevėžys County, Gema Umbrasienė, Governor of Panevėžys County, Vitas Matuzas, Mayor of Panevėžys, His Excellency Bishop of Panevėžys Jonas Kauneckas.

During the Conference the exhibition "Documents Reflecting the Flow of Time" was on display at the Library's gallery 2-asis aukštas. There were exhibited more than 290 documents from the collections of manuscripts of Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library and Pasvalys, Kupiškis, Rokiškis districts' municipal public libraries.

This publication contains twelve articles prepared on the basis of the Conference presentations and it is dedicated in memory of Kotryna Dičkienė (15 November 1919 - 9 August 2004) who was the Director of Panevėžys Public Library for many years.

The Compiler

RANKRAŠTINIS PAVELDAS IR ISTORINĖ ATMINTIS

Arvydas Pacevičius

Rankraštinio paveldo¹ saugojimo ir socialinės skaidos problemos apima daugelį valstybėje ir visuomenėje vykstančių reiškinį: kultūros politiką ir finansavimą, vertinimo prioritetus ir projektų rengimą, skaitmeninimo strategijas ir institucijų (archyvų, bibliotekų, muziejų) bendradarbiavimą, pagaliau, kultūros paveldo vertės ir interesų sankirtas. Kai kurie iš šių reiškiniių yra seni kaip civilizuotas pasaulis, savo egzistenciją daugiau kaip prieš 5 tūkstančius metų pradėjės grįsti ne tik sakymu, bet ir rašymu. Žinoma, kad Aleksandrijos bibliotekos kūrėjai III a. pr. Kr. susidūré su rankraščių komplektavimo ir saugojimo problemomis; dėl universalumo ir siekimo aprępti „viso pasaulio knygas“ Aleksandrijos biblioteka netgi vadina šiuolaikinės virtualios bibliotekos pradininke². Gabrielis Naude (1600–1653), svajojės apie universalią ir visiems prieinamą biblioteką, veikale „Patarimai kuriantiems biblioteką“ (Paryžius, 1627), be kita ko, didelį dėmesį skyrė rankraščių komplektavimui ir saugojimui³. Mat knygų spausdinimas rankraščių rinkimo neeliminavo – atvirkščiai, juos imta ypatingai branginti ir puoselėti kaip

---

¹ Sąvoka „rankraštinis paveldas“ šiame straipsnyje vartojama kaip sinonimas „rašytinio paveldo“ sąvokai. Todėl prasminges „rankraštinio paveldo“ sąvokos konotacijas siejame ne tik su bibliotekų padaliniuose – rankraštynuose saugomu paveldu, bet su plačiai suprantama raštija, funkcionuojančia visuomenėje.

² O'DONNELL, James J. Virtuali biblioteka: praėjusio laiko idėja. *Knygotyra*, 2004, t. 43, p. 148.

³ KRAKYTĖ, Asta; PACEVIČIUS, Arvydas. Moderniosios bibliotekininkystės priešaušryje: Gabrielio Naude „Patarimai kuriantiems biblioteką“. *Knygotyra*, 2003, t. 41, p. 153.

atsvarą unifikuotiems spaudiniams. Apskritai rašytinė kultūra pagimdė informacijos perteklių, kurio naštą žmonija ypač skaudžiai pajuto XX amžiuje: viena vertus, geometrine progresija išaugo ir tebeauga popierinių dokumentų srautas, keliantis vertinimo ir atrankos problemas; kita vertus, internetas, informacinėmis technologijomis grįsta globalizacija sukūrė virtualias bendruomenes, be pamirštančias kaip atrodė autentiški rankraštiniai dokumentai, virtę jų skaitmeniniais pakaitalais. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, internetas tapo esmine klasikinio archyvo, komplektuojančio nebeaktualią, 5–10 metų senumo medžiagą, transformacija: vietoj originalių dokumentų įsiviešpatauja kopijos, pristatomos virtualioje erdvėje; vyksta autentiškos istorinės atminties slopinimas⁴. Akivaizdu, kad kintanti dokumento samprata verčia permąstyti požiūrių į istorinę atmintį, patikslinti jos sąsajas su rankraštiniu paveldu, apertati Lietuvoje pradėtą vartoti „atminties“ sąvoką ir jos interpretacijas, akcentuojančias istorijos aktualizavimą ir „atminties kultūras“.

Atminties sąvoka šiuolaikiniame viešajame diskurse labai populiarė. Vien *Google* internetinė paieškos sistema pateikia daugiau kaip 300 mln.⁵ šio žodžio (angl. *memory*) vartojimo atvejų, neretai susijusių su kompiuteriais ir psichologija. Apskritai – humanitarinių ir socialinių mokslų kontekste – dažniausiai interneute sutinkamos ir interpretuojamos sąvokos yra šios: „viešoji atmintis“ (*public memory*, 167 mln. atvejų), „tautinė atmintis“ (*national memory*, 133 mln.), „kultūrinė atmintis“ (*cultural memory*, 47 mln.), „kolektyvinė atmintis“ (*collective memory*, 22 mln.), „trauminė atmintis“ (*trauma memory*, 8 mln.).⁶ Manoma, kad dėmesys atminties problematikai padidėjo 1995 metais minint Antrojo pasaulinio karo pabaigos 50-ąsių metines. Tuomet, pasikeitusių politinių realiųjų kontekste, naujai pažvelgta į holokausto istoriją, pradėta diskutuoti socialinės traumatologijos ir kolektyvinės atminties tematika⁷.

Kitas svarbus atminties koncepto taikymo aspektas yra globalizacija, naujos viešosios erdvės Europoje kūrimas ir, kaip atsakas integracijai, augantis

⁴ JAMPOLSKIJ, Michail. Internetas, arba postarchyvinė sąmonė. *Šiaurės Atėnai*, 1999, sausio 23, p. 7; sausio 30, p. 8, 10.

⁵ 2006 m. sausio mėn. duomenimis.

⁶ 2006 m. sausio mėn. duomenys pgl. *Google* paieškos sistemą.

⁷ Lietuvoje istorinės atminties interinterpretacijas holokausto kontekste žr.: VITKUS, Hektoras. Istorinė atmintis ir holokaustas: problemas samprata [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.genocid.lt/centras/lit/82/a/>>. Visi internetiniai šaltiniai žiūrėti 2006 m. sausio 5-25 d.

nacionalizmas⁸. Moksliuose tyrinėjimuose pažymėtina požiūrių į atminties konceptą įvairovė – nuo individualistinio (jį dažniausiai atstovauja psichologai) iki kolektyvinio arba socialinės atminties (jam priskiriami sociologai, iš dalies istorikai)⁹. Rankraštinių paveldo ir istorinės atminties sankirtų kontekste svarbus Dame Frances Yates, pradėjusios akademines atminties reikšmių, formų ir veikimo mechanizmų studijas, veikalas „Atminties menas“¹⁰ (pirmą kartą išspausdintas 1966 m.). Atmintis kaip žinių kūrimo metodas viduramžiais ir sistema, kurioje ypatinga vieta teko skaitymui ir „darbui su tekstu“, plačiai nagrinėta Mary Carruthers darbe „Atminties knyga: Viduramžių kultūros studija“¹¹. Atminties ir jos fizinių parametrų, geografinės sklaidos ir saugojimo vietas, „nacionalinio teatro“, kuriame atkartojami istorijos siuzetai, problematika plačiai nagrinėta Pierre Nora parengtame darbų rinkinyje, skirtame porevoliucinei Prancūzijai¹². Kolektyvinės atminties, kurią „transliuoja“ tam tikrų praeities potyrių vienijamos socialinės grupės, koncepciją pasiūlė Maurice'as Halbwachsas¹³. Atmintis čia iškyla kaip sociali-

⁸ Šiuolaikinių etnių nacionalizmų tikslus, be kita ko, galima apibūdinti kaip siekimą turėti: 1) grupinę autonomiją, grupinę vienybę ir grupinę tapatybę; 2) pripažintą tėvynę ir šaknį protėvių žemėje; 3) unikalumą ir individualumą, pasireiškiantį autentišku mąstymu ir atmintimi, paslepta bendruomenės praeityje (paryškinta – A. P.). Žr.: SMITH, Anthony D. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius, 1994, p. 196. – Sociologinę nacionalizmo, kaip bendruomenių „vaizdinių“, kuriuose svarbū vaidmenį atlieka nacionalininių naratyvų, istorija, kalba, interpretacija – žr.: ANDERSON, Benedict. *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*, ypač skyrių „Nacijų biografija“. Čia remtasi vertimu į rusų kalbą: АНДЕРСОН, Бенедикт. *Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма*. Москва, 2001. - Dėkoju dokt. Z. Manžuch, nurodžiusių šį šaltinį.

⁹ Pabrėžtina, kad „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ teikiamos tik dvi atminties reikšmės – psychologinė („individuo gebėjimas įsiminti, sisteminti, išlaikyti ir atsiminti tai, kas patirta, suvokta ar galvota“) ir technologinė/kompiuterinė („išrenginys arba terpė informacijai saugoti“). Žr.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2002, t. 2, p. 142-143.

¹⁰ YATES, Frances A. *The Art of Memory*. London: Pimlico, 1994.

¹¹ CARRUTHERS, Mary. *The Book of Memory: a Study of Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – Ypač svarbios M. Carruthers įžvalgos, kad atmintis ir „re kolekcijos“ (angl. *Recollect* – atsiminti) anksčiau buvo neatsiejama moralinių pastangų ir tikėjimo dalis. Todėl atminties kultūra ir žinių kūrimas viduramžiais neatsiejami nuo sakytinės kultūrų, kuriose minties konstrukcijos ir argumentavimasis beveik tapatus rankraštinių knygose atispindinčioms atminties konstrukcijoms, gausiai paliudytioms išlikusiose glosose ir proveniencijose.

¹² *Realms of Memory: The Construction of the French Past*. By Pierre Nora. New York: Columbia University Press, 1996, vol. 1: Conflicts and Divisions; 1997, vol. 2: Traditions; 1998, vol. 3: Symbols.

¹³ HALBWACHS, Maurice. *The Collective Memory*. New York, 1980. – Ypač svarbios autoriaus įžvalgos apie objektyvios istorijos iliuziją, nes „asmeninę istoriją „ištransliuoja“ erdvės ir vietas, kuriose žmonės bendrauja“. Užrašytas tekstas tik sustiprina perimtą atmintį, kurią „užrašė“ protėviai gyvendami apibrėžtoje socialinėje aplinkoje.

nis teatras, kuriame „vaidina“ atsimenančios bendruomenės. M. Halbwachso įžvalgos padarė didelę įtaką permąstant kultūros paveldo sampratai, socialinę skliaidą ir įvedant į jo vadybą atminties konceptą. Kita vertus, svarbi M. Halbwachso atlikta atminties ir socialinės komunikacijos procesų analizė makro- ir mikro- lygmenyse. Atminties problematiką kontekste, susijusiame su rankraštiniu paveldu, dokumentalistikos ir archyvistikos teorijomis, svarstė ir kiti autoriai: Paul Connerton, James Fentress, Chris Wickham, Patrick H. Hutton, Paolo Rossi, Raphael Samuel¹⁴. Apskritai galima sutikti su disertacija apie atminties komunikacijos plėtrą Europos Sajungoje rengiančia Z. Manžuch, kad *integruotos atminties studijos, kurios sutelktų ir susistemintų įvairių disciplinių pasiekimus, dar yra pradinėje formavimosi stadioje*¹⁵.

Kaip aptartoji atminties problematika koreliuoja su „istorinės atminties“ sąvoka ir konceptu? Ką jis reiška? Gal tai eilinė užslėptos propagandos forma, kuria siekiama pagreitinti eurointegracijos procesus?

Vakarų Europoje ir JAV terminai *atmintis ir istorinė atmintis* yra varojami pakaičiui išreiškiant būdus ir priemones, kurioms padedant, praeitis yra interpretuojama visuomenėje, o ypač – aptariant piliečių ir visuomeninių grupių retrospektyvinę ir simbolinę reikšmingų įvykių atranką ir apžvalgą. Šios „atmintys“ komuniukoja su visokiomis kultūros reiškiniių formomis: politiniais pareiškimais, bulvarine spauda, filmais, literatūra, menu ir, žinoma, istoriografija. Dažnai teigiamą, kad „istorinė atmintis“ privalo paskatinti europietiškojo identiteto skliaidą ir „atminties kultūrą“, pažeistą holokausto ar komunizmo ideologijos, kristalizaciją.

Svarstymai apie praeitį ir istorinę atmintį neretai sutinkami istorijos filosofijos ir teorijos darbuose. Anot Jacques Le Goffo, *istorija – tai transformacija ir atmintis, praeities, kuri nepaliauja gyvuoti ir keistis stebima vėlesnių visuomenių, prisiminimas*¹⁶. Pažymėtinos šio istoriko užčiuoptos sasajos tarp naratyvinės istorijos ir atminties konstravimo, kuriame dalyvauja moralinius įspareigojimus turintis ir „didesnę tiesą“ apie praeitį pasakojantis istorikas¹⁷. Le Goff mintys ataidi ir kolektyviniame feministiniame veikale, gvildenan-

¹⁴ Plačiau žr.: *American Archivist* [interaktyvus], vol. 65, no. 2 (2002). Prieiga per internetą: <http://www.archivists.org/periodicals/aa_v65/review-craig-aa65_2.asp>

¹⁵ MANŽUCH, Zinaida. Strateginė atminties komunikacijos plėtra Europos Sajungoje: socialiniai-technologiniai aspektai. Vilnius, 2005, p. 6 (rankraštis).

¹⁶ LE GOFF, Jacques. *Viduramžių vaizduotė*. Vilnius, 2003, p. 18.

¹⁷ Fundamentaliai šio autoriaus atminties ir istorijos studijų žr.: LE GOFF, Jacques. *History and memory*. New York, 1992.

čiaame tiesos ir istorijos sankirtas: *žinojimas apie praeitį <...> prasideda nuo atminties. Pasikliaudamas atmintimi žmogus žino, kad praeitis nėra išgalvota <...>. Istorija patenkina itin svarbų žmogišką poreikį – ji atkuria atmintį. Kita vertus, atmintis, išlavinta ieškoti objektyvių praeities įrodymų, vis dėlto yra glaudžiai susijusi su stipriais asmeniniams troškimais tų, kurie rašo ar pasakoja istorijas¹⁸.* Subjektyvioji istorinio pasakojimo pusė neabejotinai siejasi su dokumentų ir rankraštino paveldo panaudojimu moksliniuose tyrinėjimuose, ypač jų interpretacijomis minėtuose „pasakojimuose“.

Lietuvoje vienas pirmųjų istorinę atmintį mėgino apibrėžti Zenonas Norkus, ją atribus nuo kasdienės arba būtinės atminties. Jis teigė, kad *dabar tis pradeda grimzti istorinę praeitin, kai darosi nebepanaši į naują dabartį ir įgyja „praeities aromatą“. Salygine riba <...> galima laikyti tą momentą, kai baigiasi žmonių, kurie tuo laikotarpiu susiformavo kaip asmenybės, aktyvaus gyvenimo tarpsnis. <...> Dabar istorijoje netrunka ilgiau negu 70–90 metų¹⁹.* Paprastai tariant, Z. Norkus atskiria istorinį laiką ir erdvę nuo realaus laiko ir erdvės, o skiriama riba, siejamą su kartų kaita, išveda ties gyvaja ir istorine atmintimi. Svarbios ir kitos Z. Norkaus įžvalgos apie tautas konsoliduojančią politinę atmintį²⁰.

Istorinės atminties problematika pastaruoju metu atsidūrė ir Lietuvos istorikų, mėginančių brėžti šio beprarandančio savo pozicijas mokslo galimybų strategiją, dėmesio orbitoje. Lietuvos istorijos instituto direktoriaus Alvydo Nikžentaičio teigimu, *XXI a. istorikų darbuose ims dominuoti atminties kultūrą ir atminties politikos tyrinėjimas²¹*. Šioms problemoms buvo skirtas 2004 m. rugėjo 3–4 d. Vilniuje surengtas tarptautinis seminaras „Atminties kultūra ir atminties kultūros politika: lietuviai, lenkai, vokiečiai (Rytų Lietuvos ir vakarinės Lenkijos palyginimas)“, kuriame buvo išryškintas kontrastas tarp *istorijos*

¹⁸ APPLEBY, Joyce; HUNT, Lynn; JACOB, Margaret. *Tiesos sakumas apie istoriją*. Vilnius, 1998, p. 256.

¹⁹ NORKUS, Zenonas. *Istorika: istorinis įvadas*. Vilnius, 1996, p. 24.

²⁰ Publikacijoje, skirtose Maxo Weberio nacionalizmo teorijoms, Z. Norkus pabrėžia kolektyvinės atminties svarbą formuojant nacią, konsoliduojant ją politinės atminties pagrindu, ugdant tautinę tapatybę. Žr.: NORKUS, Zenonas. Max Weber on Nations and Nationalism: Political Economy before Political Sociology [interaktyvus]. *Canadian Journal of Sociology*, vol. 29, no. 3 (Summer 2004), p. 389 - 418. Prieiga per internetą: <<http://find.galegroup.com/itx/infomark.do?&contentSet=IAC-Documents&type=retrieve&tabID=T002&prodId=ITOF&docId=A123492402&source=gale&srcprod=ITOF&userGroupName=lmbs17&version=1.0>>.

²¹ *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*. Vilnius, 2004, p. 144.

kaip mokslinio praeities tyrinėjimo (šiam rūpi ano meto realijos) ir *kultūrinės atminties*, tas realijas pasirinktinai panaudojančios dabarties aktualijoms ir atėties prognozėms „legitimizuoti“, moraliai (ideologiskai) pagrįsti“. Bene svarbiausia mintis, nuskambėjusi iš šio renginio tribūnos buvo ta, kad kultūrinė atmintis istoriko interpretacijoms nepaklūsta, bet ji gali per savo tarpininkus – atminties politikus – tam istorikui daryti socialinį ir politinį spaudimą²².

Taigi „istorinės atminties“ sąvokos ir sampratos atveju susiduriame su antrine interpretacija, atminties politika ir netgi manipuliacijomis, nukreipiančiomis paveldo įprasminimą interesų grupėms naudinga linkme. Istorikai formuoja kolektyvinę tautos savivoką, nors vargu ar sutinka būti vadintami „tautos atminties kontrolieriais“. Mat dažniausiai kolektyvinę atmintį mėgina kontroliuoti nacionaliniai lyderiai, ypač apibrėždami pilietinę tapatybę. Tačiau tai nėra paprasta, nes atskiros visuomenės grupės savo narių solidarumą skatina pasakodamos savo istorijas, kurios dažnai kertasi su vientisu tautos praeities įvaizdžiu²³. Taip kyla interesų konfliktais, kritika ir barniai. Ginčuose gimsta tiesa – pavyzdžiu, Karolis Didysis (valdė 768–814), po ilgų diskusijų tarp vokiečių ir prancūzų dėl jo tautinės priklausomybės, Europos Sajungos kūrimosi metu pagaliau buvo pripažintas *Europos tėvu – tuo, kuo buvo pripažystamas dar ankstyvaisiai viduramžiais*²⁴.

Rankraštinio paveldo skliaidai ir sampratai aktualus pastaruoju metu dažnai vartojamas „atminties institucijų“ (angl. *memory institutions*) terminas, taikomas archyvams, bibliotekoms, muziejams ir nusakantis jų bendradarbiavimo tendencijas ir net gimstančias sajungas²⁵. Mat šios institucijos, sujungtos į tinklus, užtikrina visuotinę prieigą prie kultūros paveldo²⁶, tarp jo ir rankraštinio. Administravimo, funkcijų, fondų turinio ir misijos prasme gana skirtingas institucijas atminties konceptas neabejotinai „suriša“ ir nutiesia tiltus bendradarbiavimui projektinėje veikloje (ryškiausi pavyzdžiai – *Cultivate ir Memory of the World* projektai).

²² ŠEPETYS, Nerijus. Atmintis prieš istoriją. *Naujasis Židinys*, 2004, nr. 9-10, p. 488-489.

²³ APPLEBY, Joyce; HUNT, Lynn; JACOB, Margaret. *Tiesos sakymas apie istoriją*. Vilnius, 1998, p. 156.

²⁴ PETRAUSKAS, Rimvydas. Apie valdovą ir jo biografiją. Iš EINHARD. *Karolio Didžiojo gyvenimas*. Vilnius, 2005, p. 20.

²⁵ MANŽUCH, Zinaida. Atminties problematika ir jos atspindžiai bibliotekininkystėje, muziejininkystėje ir archyvistikoje. *Informacijos mokslai*, 2004, t. 31, p. 95.

²⁶ MANŽUCH, Zinaida; GLOSIENĖ, Audronė. Kultūros paveldo valdymas Europoje: svarbiausi strateginiai dokumentai. *Tarp knygų*, 2003, nr. 10, p. 9.

Rankraštinis paveldas sudaro tik dalį dvasinių ir materialinių vertybų, valstybės ir tautos turto, kuris aprėpią *istorijos, archeologijos, architektūros ir urbanistikos, rašto, spaudos, meno ir kitus intelekstinės bei praktinės veiklos sukurtais objektus*²⁷. Rankraštinio paveldo apibūdinimui dar vartojama platesnė „dokumentinio paveldo“ sąvoka, apimanti ir nepopierines laikmenas, taip pat siauresnė „archyvų ir archyvalių“ sąvoka, nurodanti egzistuojant ar egzistavus kolekciją. Atkreiptinas dėmesys į Lietuvos tradiciją – nemažai rankraščių mūsų šalyje saugoma ne archyvuose, o bibliotekų padaliniuose – rankraščių skyriuose. Juose, be juridinę galią turinčių „archyvinių dokumentų“, nemažai kitokio kultūros paveldo – rankraščių (vadinamųjų akcidencijų) ir kolecijų, atsidūrusių čia ne dėl tikslingo komplektavimo, o atsitiktinai. Tiesa, minėtieji atsitiktinumai turi savo logiką; juos lemia finansinės bibliotekų galimybės. Ypač svarbus šiuo atveju yra regioninis paveldas, nes apskričių ir rajonų atminties institucijose telkiama unikali, neįkainojama ateities kartoms ir regionų bei „mikroistorijos“ tyrinėtojams medžiaga²⁸.

Apskritai, geriau suprasti rankraščio, dokumento ir spaudinio sąvokas bei paskirtį padeda garsaus rusų mokslininko Aleksandro Mylnikovo įžvalgos. Jo teigimu, rankraštinė knyga, skirtingai nuo dokumento, turinčio konkretų adresatą, yra skirta neapibrėžtai plačiam skaitytojų ratui²⁹. Todėl jos socialinė sklaida ir skaitymo istorija turėtų tapti ypatingo tyrinėjimo objektu, ypač mėginant nustatyti hierarchinę vietą privačios ar institucinės bibliotekos sudėtyje³⁰. Kitas svarbus aspektas – tai rankraštinio paveldo unikalumas, nes rankraštinės knygos tik retais atvejais buvo gaminamos masiniam vartotojui, o juridiniai dokumentai ir naratyviniai tekstai nebuvavo tiražuojami. Todėl, suvokiant rankraštinio paveldo specifiką, įsimintini sakytinės ir rašytinės tradicijos skirtumai. Mat užrašytas tekstas lieka ne-

²⁷ KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas: vertės ir interesų sankirtos požiūriu*. Vilnius, 2004, p. 10.

²⁸ Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka šiuo požiūriu yra ryškus regioninės atminties ir tapatybės, nacionalinės savimonės sklaidos židinys, aplink kurį telkiasi šviesiausi Aukštaitijos žmonės, organizuojamos konferencijos ir kt. renginiai.

²⁹ Komunikacijos fakulteto doktorantų seminaro, vykusio 2000 m. birželio mėn. Vilniuje, medžiaga, *Autoriaus archyvas*.

³⁰ Plačiau apie A. S. Mylnikovo požiūrį į knygos istoriją ir tyrimo metodus žr.: МЫЛЫНИКОВ А. С. О книговедческом методе в источниковедении: (к постановке вопроса). Изд. Книга: исследование и материалы. Москва, 1972, сб. 25, с. 8-21.

pakitęs, tarsi „inkliuzas“ sustabdo laike vieną konkrečią pasakojimo versiją. Tokiu būdu rašytinėje istorijoje pats tekstas tampa objektu, leidžiančiu įvertinti laiko atstumą ir interpretacijų kaitą. Sakytinė tradicija, keičianti detales ir jų reikšmes, sudaro pasakojimų visumą ir konstruoja kolektyvinę atmintį³¹. Taigi, rankraštinio paveldo vertės, vaidmens istorinės atminties konstravime suvokti neįmanoma nejaučiant sakymo ir rašymo strategijų kaitos, jų santykio istorinėje perspektyvoje, galiausiai raštingumo paplitimo mastui.

Kita vertus, daugelis kultūros istorijos šaltinių *tebéra vien fiksuoти, bet neprakalbinti pēdsakai, liudijantys paliktą, bet neperimtą kultūrą, palikimą, dar netapusį paveldu*³². Ką daryti, kad minėtieji pēdsakai taptų savastimi, autentišku patyrimu, brandintų visapusišką asmenybę ir adekvacią istorinę sąmonę? I ši klausimą iš dalies atsako prof. Domas Kaunas, apibūdinęs problemą „paveldo aktualinimo“ kategorija: paveldo aktualinimas yra *praeities ir dabarties gyvybiškos sasajos kūrimas, praeities sureikšminimas dabarčiai ir ateičiai, jos svarbos teisingas suvokimas ir panaudojimas kalbamajo momento užduočių sprendimams pagristi*³³.

Neabejotina, kad šiame aktualinimo procese svarbus vaidmuo tenka ir teksts atminties institucijų darbuotojams, o moksliuose tyrinėjimuose – požiūrių į istorinę atmintį kaitai. Visais laikais kultūros paveldas buvo ir lieka istorikų „duona“, įkvėpimo ir interpretacijų šaltiniu, kuris nepasiekiamas be atminties tarpininkų.

Cia aptartos istorinės atminties ir rankraštinio paveldo sankirtos kelia nemažai klausimų, ypač mėginant brėžti strategijas minėto paveldo saugojimui ir aktualinimui. Visų pirma atkreiptinas dėmesys į kiek paradoxaliai skambantį kvietimą *spresti opius kultūrinio tapatumo formavimo ir išsaugojimo klausimus, iškyylančius keičiantis tarptautinių bendruomenių ir valstybių atminties konotacijoms*³⁴. Mat kultūrinio tapatumo formavimas Lietuvoje, greitai minėsiančioje tūkstantajį gimtadienį Europoje, tegali reikšti

³¹ APPLEBY, Joyce; HUNT, Lynn; JACOB, Margaret. *Tiesos sakumas apie istoriją*. Vilnius, 1998, p. 264.

³² RAČIŪNAITĖ, Tojana. *Vizijos ir atvaizdai: basujų karmelitų palikimas*. Vilnius, 2003, p. 242.

³³ KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas: vertės ir interesų sankirtos požiūriu*. Vilnius, 2004, p. 12.

³⁴ MANŽUCH, Zinaida. Atminties problematika ir jos atspindžiai bibliotekininkystėje, muziejininkystėje ir archyvistikoje. *Informacijos moksmai*, 2004, t. 31, p. 95.

istorinės atminties gaivinimą ir paveldo aktualinimą; juolab, kad atminties institucijos čia gyvuoja bemaž 600 metų. Taigi geriau tiktų kultūrinio tapatumo transformacijos ar kaitos sąvokos³⁵. Lietuva Vakarų kultūros, bent jau rašytinės, erdvėje gyvena daugiau nei 500 metų, apie tai byloja lotyniškos, o vėliau ir lenkiškos, lietuviškos, vokiškos, prancūziškos raštijos sklaida (tiesa, lyginamieji šios sklaidos tyrimai tėra užuomazgos stadijoje). Taigi, „einama atbulai“ – vietoj bendruomenių tapatybės tyrimo, „konstravimo“ ir įtvirtinimo, siekiama unifikuoti viešąjį erdvę ir komunikaciją pagal primetamus standartus.

Kitas dalykas reikalaujantis diskusijos, susijęs su istorijos kaip mokslo interpretacijomis, kurios atsiremia į Leopoldo von Ranke's dar XIX a. suformuotą objektyvios, bejausmės ir bešališkos istorijos sampratą – istorizmą. Ją gerai apibūdina teiginiai, kad *istorija yra savo iški tušti datų, faktų, vardu remai, kurių negalime pripildyti prisiminimais, arba aktualiu, „gyvu“ turiniu, kuris nubrėžtu ryšį tarp istorijos ir dabarties*. Tokia samprata primena gyvo žmogaus (dabarties) mėginių užmegzti pokalbių su velioniu (praeitimi), ir nesiderina su šiuolaikiniame diskurse nuolat akcentuojama „gyvaja istorija“ (žr. 35 nuorodą). Mat moderniaiame istorijos moksle egzistuoja daug požiūrių ir mokyklų, kuriose esama ne tik „mentalinių struktūrų“ ar „konjunktūrų“, bet ir kasdienybės, mikroistorijos, paprasto žmogaus pasaulio tyrinėjimų³⁶. „Gyvoji istorija“ pabrėžia ryšį tiek su bendruomenių gyvenimu praeityje ir dabar, tiek su kolektyvine sąmone ir atmintimi, tiek su aktualiu istoriko naratyvu.

Kolektyvinės atminties bendruomenėje samprata leidžia plėtoti komunikacijos istorijos tyrimus, plačiau panaudoti komunikacijų teorijų ižvalgas. Juk komunikacija kaip reiškinys yra senas kaip pasaulis, net bendruomenės

³⁵ Čia galima prisiminti 1998 m. paskelbtą „gyvosios istorijos“ programą, kurios autorius, tuometinis Lietuvos kultūros ir meno tarybos pirmininkas Alfredas Bumblauskas vaizdingai yra pasakęs: „apskritai nėra kitos istorijos – tik Gyvoji istorija. Visa kita – makulatūra vienkartiniams indams gaminti...“. Žr.: Sauliaus ŠALTENIO Ižangos žodžių knygoje *Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui*. Vilnius: Kultūros paveldo institutas, 1998.

³⁶ Plačiau apie istoriografijos paradigmas ir naujus teorinius modelius žr.: BREISACH, Ernst. *Historiography: Ancient, Medieval, and Modern*. Chicago and London, 1983; NORKUS, Zenonas. *Istorika: istorinis išvadas*. Vilnius, 1996; *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Sudarė A. Bumblauskas ir N. Šepetys. Vilnius, 1999 (pastarajame straipsnių rinkinyje aptarta analų paradigmą, integralioji socialinė istorija, kliometrija, neoistorizmas ir neofuturizmas). Apie naujają politinę istoriją žr.: LE GOFF, Jacques. Ar politinė istorija tebéra istorijos stuburkaulis? Iš LE GOFF, Jacques. *Viduramžių vaizduotė*. Vilnius, 2003, p. 394-413.

pavadinimas etimologiškai kilęs iš lot. kalbos žodžiu *communitas* (bendruomenė), *communicare* (dalintis patirtimi, bendrauti). Taigi bendruomenėje nuo seno buvo skleidžiama ir įtvirtinama aktuali istorinė atmintis (dera priminti, jog ekskomunikacija reiškė atskyrimą nuo bendruomenės ir išbraukimą iš istorinės sąmonės bei atminties). Viduramžių istorijos Lietuvoje faktai teikia begalę interpretacinių medžiagos ir apie ekskomunikaciją, ir apie minėjimą (angl. *commemoration*), ir atsiminimą (angl. *recollection*)³⁷.

Kalbant apie „atminties institucijas“ derėtų paaiškinti, jog tai nėra oficialus, turintis teisines pasekmes, terminas, o konvencionali savoka³⁸, archyvų sistemoje iš esmės dar neprigijusi ir vengiama vartoti. Mat be atminties koncepcijos, kaupiant ir saugant archyvinius dokumentus yra svarbios ir įrodumumo bei atskaitingumo koncepcijos³⁹. Tiek seniau, tiek dabar dokumentas turėjo ir teburi juridinę galią, juo remiantis visuomenėje „išgyjamas svoris“, susikraunami turtai ir politinis kapitalas. Kita vertus, komplektuodami ir teikdami visuomenei naudotis dokumentus, archyvai ir kitos institucijos privalo atsižvelgti į tokias kategorijas kaip tautinis tapatumas, civilizacinis prasmingumas, socialinis integralumas, struktūrų sąmoningumas. Kitaip tariant, atminties institucijos privalo plėtoti integruotą požiūrį, kaupti ir puoselėti nacionalinį paveldą, bet neišleisti iš akių nei tarptautinio dėmens, nei bendruomenių interesų šalies viduje. Simptomiška, kad Lietuvoje kalbant apie atmintį vengiama akcentuoti tai, ką anksčiau aptartieji tyrinėtojai įvardijo kaip atminties vietą arba erdvę, kuri iš esmės reiškia *nacionalinę atmintį*, *nacionalines atminties institucijas*, *nacionalinį paveldą*. Mūsų paveldas yra neginčijama pasaulio atminties dalis, neeliminuojanti kitų etninių, socialinių ir konfesinių bendrijų įnašo ir dalyvavimo. O prieštaravimų tarp globalių, nacionalinių ir regioninių interesų neabejotinai esama ir vargu ar ateityje mažės. Neišbalansuota kultūros ir „istorinės atminties“ politika, nulemta grupinių interesų ir įtakos, šiuos prieštaravimus stiprins. Todėl verta nuolat permąstyti kultūros paveldo saugojimo ir socialinės skliaudos strategijas ir jas derinti su bendruomenėmis, jų atminties samprata ir interesais.

³⁷ Rekolekcijos, sąžinės „perkratymai“ irgi tyrinėtinė istorinės atminties ir atsiminimo praktikų, atminties gaivinimo kontekste; apie jas gausu tiek rankraštinės, tiek spausdintos medžiagos.

³⁸ Z. Manžuch teisingai pabrėžia, kad „atminties institucija“ téra metafora, kurią ir siekiama iprasmininti tarpdisciplininiame dialoze. Žr.: MANŽUCH, Zinaida. Atminties problematika..., p. 94.

³⁹ Apie atminties koncepciją archyvistikoje plačiau žr.: LUKŠAITĖ, Daiva. Vertės ekspertizė kaupiant dokumentus Lietuvos valstybės archyve. *Knygotyra*, 2005, t. 45, p. 186-208.

Ar „atminties institucijų“ darbuotojus, rankraštinio paveldo saugotojus galime priskirti prie minėtų atminties „tarpininkų“, atminties politikų ir istorijos „konstruktorių“? Akivaizdu, kad taip, jie nuo seno atlieka atminties saugojimo misiją, o šiuolaikiniame technologijų amžiuje skleidžia informaciją bei dalyvauja žinių visuomenės kūrime, istorinės atminties idėjas įgyvendindami „tinkle“ ir skaitmeninėje aplinkoje. Tačiau atminties institucijų darbuotojų vaidmuo ir įtaka dalyvaujant atminties komunikacijoje šiuolaikiniame etape akivaizdžiai per maža. Problemų negalima suvesti tik į ekonominės ar socialines; jos slypi ir istorinės atminties strategijose bei atminties kultūrų politikoje. Jau buvo minėta, kad istorinės atminties interpretacijos atvejai šiuolaikiniame diskurse dažniausiai susiję su XX a. „socialinėmis traumomis“, ypač holokaustu. Nekvestionuojant holokausto ir kitokio genocido bei rezistencijos tyrimų aktualumo, ypač Lietuvoje, dera paklausti, ar kitos istorijos kryptys ir kultūros paveldo sritys nusipelno mažesnio dėmesio? Kas ir kaip dėlioja ir dėlios prioritetus, formuluos vertinimo kriterijus tyrinėjimams ir ilgalaikiams projektams? Ar tolimesnė istorinė praeitis mažiau vertinga nei „neobjektyvuota“, gyvų liudininkų ir suinteresuotų grupių sąmoningai iškreipiama ar nutylima, vis dar „atsimenama“ praeitis? Klausimas retorinis, į kurį gali padėti atsakyti tik platesni svarstymai ir diskusijos.

Sprendžiant iš internete jau keletą metų „pakabinto“ projekto „Aruodai“⁴⁰, esama gerų siekių visapusiškai inventorinti, aktualinti ir išprasminti lituanistinių paveldą. Tačiau šiame „Lietuvių kultūros šaltinių elektroniniame sąvade“ susiduriame su „iškreiptu“, institucijų išteklius ir ambicijas tenkinančiu atveju. Lietuvos kultūros ir istorijos paveldas minėtame projekte suskirstytas į *Kalbą*, *Tautosaką*, *Etnologiją*, *Archeologiją* ir *Istoriją*; pastarojoje istoriniai šaltiniai klasifikuojami pagal seniai priimtą ir kiek senstelėjusią schemą – į naratyvinius (kronikos, memuarai, korespondencija), dokumentinius (išstatymdavystė, teismų bylos, privilegijos, vizitacijos, inventoriai) ir ikonografinius (tapyba, grafika, herbai). Pabrėžtina ne tik pasenusi dokumento samprata (dokumentas šiuolaikiniame diskurse apima visus objektus, skleidžiančius semantinę informaciją), bet ir klasifikacijos ydingumą atspindintys priedai po kiekvienu skyriumi, įvardinti kaip *Įvairenybės* (aksioma: kuo daugiau įvairenybių, tuo ydingesnė klasifikacija).

⁴⁰ Adresas internete: www.aruodai.lt

Galimas daiktas, tinklalapis bus tobulinamas ir integruotas į mėginamą kurti lituanistikos informacinię sistemą ar visatekštę duomenų bazę. Šiuo atveju svarbiau kas kita – projekte „Aruodai“ nė nemėginama reprezentuoti ir parodyti daugiaiyp rankraštinį Lietuvos istorijos ir kultūros paveldą, atskleisti knygos kultūros, apimančios ne tik siaurai suvokiamą lituanistiką, bet ir kitus žinijos ir mokslų pasiekimus ir jų raiškos formas ir pan. Minėtas projektas yra simptomiškas ir atspindintis lengvai suskaičiuojamą lituanistų nesugebėjimą ar nenorą bendradarbiauti, apspręstą varganos finansinės padėties.

Lietuvos kultūros politikoje pastebimas memorialų bumas, elitinės kultūros protegavimas, siekimas reprezentuoti ir skleisti išskirtinius, unikalius objektus ir reiškinius (tikėsimės, kad „Tūkstantmečio programa“ taps malonia išimtimi), o tai kertasi su oficialia Europos Sajungos kultūros politika ir projektų prioritetais (beje, virtualios pergamentų kolekcijos irgi kiek šabloniškos ir „užciklintos“). Galima teigti, kad virtualioje rankraštinio paveldo sampratoje pasiduodama prezentacijų ir reprezentacijų nuotaikoms, nors tai labiau taikytina nekilnojamо kultūros paveldo atvejui (Žemutinės pilies rūmų atvejis). Čia galima pacituoti ištrauką iš UNESCO studijos „Mūsų įvairovė“ (Our Diversity, 1995): *kol kas paveldo supratimas apsiriboja tik viena vizija, kurioje dominuoja estetiniai ir istoriniai kriterijai, apibūdinant paveldą linkstama į elitiškumą ir vyriškumą, monumentalumą, o ne natūralumą, rašytinę, o ne žodinę išraišką, ceremonijas, o ne kasdienybę, į tai, kas šventa, o ne pasaulietiška.* Pripažinkime, kad daugeliu atvejų šie apibūdinimai tinka ir Lietuvoje vykdytiems ir vykdomiems kultūros, tarp jų ir rankraštinio, paveldo projektams.

Čia aptartos istorinės atminties sampratos kontekste galima numanyti tokios situacijos priežastis ir aplinkybes, kurias čia išdėstysi schematiškai: 1) vadinamoji „lenkų trauma“, nuo kurios išsigydėme politiškai, bet ne istoriškai ir psichologiskai; 2) tebevyraujanti tautinė paradigma, stereotipiškai atispindinti Vytauto Didžiojo ir Jono Basanavičiaus kultūrą skaldoje; 3) postsovietinio mentaliteto šleifas, kurį kai kas (pavyzdžiui, Almantas Samalavičius) įvardija kaip postkolonijinį sindromą, siekiantį caro laikus; 4) genocido ir represijų šleifas, iškreipiantis tyrimų prioritetus ir strategijas senosios Lietuvos istorijos ir lituanistikos nenaudai.

Kaip nuo šių traumų išsvaduoti ir pakreipti istorinės atminties politiką integralia ir išbalansuota, atspindinčia daugumos tyrinėtojų ir visuomenės interesus, vaga? Geriausias receptas – tarpinstitucinis bendradarbiavimas,

tarpdisciplininių tyrimų plėtra, kolektyvinių idėjų (ir kolektyvinės atminties) generavimas ir projektai. Akcentuotinos regioninės plėtros ir vadinamosios lokaliosios, arba mikroistorijos⁴¹, pagrįstos tiek Panevėžy, tiek kitur sukaupto rankraštinio paveldo aktualinimu, tyrimų sklaida ir projektų galimybės. Labai svarbiu renginiu, atskleidusiu regioninio paveldo inventorinimo ir aktualizavimo galimybes, tapo 2005 m. rugsėjo 22–24 d. vykusi konferencija „Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas“. Konferencijoje, be kita ko, buvo nuspręsta *sukurti duomenų bazę (sąvadą) apie Mažojoje Lietuvoje buvusį rašytinės kultūros paveldą: archyvus, bažnytinį metrikų knygas, saugomas Lietuvos Respublikoje, užsienio šalyse ir išeivijos telkiniuose, į elektronines laikmenas perkelti visą svarbiausią surinktą ir suskaitmenintą tokio paveldo medžiagą*⁴². Ši išvada galiapti modeliu ir kitiems regionams (Aukštaitijai, Užnemunei, Dzūkijai⁴³), skatinančiu telkti pajęgas paveldo apsaugai. Ypač svarbi nuoroda į neaktualizuotus ir nykstančius mūsų etninės ir socialinės atminties paminklus – bažnyčių metrikų (gimimo, jungtvių, mirties) knygas, kurių inventorinimas ir skaitmeninimas skatintų atminties bendruomenių kūrimą „iš apačios“.

Kita vertus, Lietuvos gyventojų istorinė savimonė ir atmintis, dažnai tapatinama su mentalitetu, gerokai skiriasi nuo kaimyninių kraštų, ir ne tik į rytus, bet ir į šiaurę bei vakarus nuo Lietuvos. Tad konstruojant tapatybę, svarbu suvokti ir atskirybę bei fenomenus. Rankraštinis paveldas, jo skaitmeninimas, socialinė sklaida ir aktualinimas neabejotinai prisidėtų prie istorinės atminties ir pilietinės savimonės, bendruomenės konsolidavimo. Vargu ar „nacionalinės“, „istorinės“ atminties terminų atsisakymas, keičiant juos totalia „atminties“ sąvoka, leis valstybės strategams apčiuopti mūsų valstybei aktualiausias humanitarinių ir lituanistinių tyrinėjimų kryptis.

---

⁴¹ Chrestomatinij mikroistorijos, arba lokalinės istorijos veikalą žr.: LE ROY LADURIE, Emmanuel. *Oksitanijos kaimas Montaju: 1294-1324 metai*. Vilnius: Algimantas, 2005.

⁴² *Mokslo Lietuva*, 2005, lapkričio 24/gruodžio 7, p. 14.

⁴³ Žemaitijos neminime ne dėl žemaičių „etnocido“, o todėl, kad per pastaruosius 15 metų ivyko akivaizdus šio regiono paveldo tyrinėjimų proveržis, neabejotinai svarbus ir reikšmingas, bet nustelbiantis kitus regionus ir pažeidžiantis integralumą ir išbalansuotą tyrimų sklaidą.

HAND-WRITTEN HERITAGE AND HISTORICAL MEMORY

Arvydas Pacevičius

ABSTRACT

The article examines the problems of historical memory and social spread of hand-written heritage, the problems that have risen in the last 10-15 years. Globalization has defined a clear policy for digitalization and a perspective of opening up to the world. However the rise of attention to the written culture in the Euro-integrational context started a paradoxical wave of modern nationalism in the form of lituanistic movements and baltofilia. In the context of these changes and ideological metamorphosis, hand-written heritage becomes an object of manipulation. The idea of collaboration of memory institutions (archives, libraries and museums) in Lithuania is still a far vision used to cover up pan-European unification or institutional weakness. The integrating approach to hand-written heritage must find place to micro-history, to the past and the living history of regions and communities, to a natural revival of cultures of memory and to the development of identity.

Arvydas Pacevičius, doc. dr.

Vilniaus universitetas

Komunikacijos fakultetas

Saulėtekio al. 9, I rūmai

LT-1022 Vilnius

El. paštas: arvydas.pacevicius@kf.vu.lt

DOKUMENTINIS PASAULIO PAVELDAS: *UNESCO GLOBA*

Jolita Steponaitienė

Šiais metais Lietuvoje pradėtas kurti UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ nacionalinis registratorius, paskatino parengti pranešimą šia tema. Gal ir simbolika, kad šio nacionalinio dokumentinio paveldo „Garbės registro“ sudarymas prasideda kaip tik 2005 metais, kai UNESCO mini 60-ąsias iškūrimo metines.

UNESCO – Jungtinių Tautų specializuota agentūra, švietimo, mokslo ir kultūros organizacija (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization) savo veikla siekia prisdėti prie pasaulio taikos ir saugumo stiprinimo, vystant bendradarbiavimą tarp tautų švietimo, mokslo, kultūros ir komunikacijos srityje.

Pagrindinis UNESCO globojamos veiklos tikslas yra numatytais Jungtinių Tautų Chartijoje, pasirašytoje 1945 m. birželio 26 d. San Franciske: vi suotinė pagarba teisingumui, įstatymams ir pagrindinėms žmogaus teisėms; bendradarbiavimo tarp įvairių pasaulio rasių, lyties, religijų ir skirtingomis kalbomis kalbančių žmonių tobulinimais.

Lietuvos Respublika į šią organizaciją priimta 1991 m. spalio 7 d. 1992 m. spalio 20 d. buvo įsteigta Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija, o 1993 m. – Lietuvos Respublikos nuolatinė atstovybė prie UNESCO. Nuolatinėi atstovybei vadovauja ambasadorė Ina Marčiulionytė.

Šiuo metu Lietuvos nacionalinę UNESCO komisiją sudaro 25 Lietuvos kultūrai, mokslui, paveldo išsaugojimui nusipelnę žmonės: Romas Gudaitis, žurnalistų etikos inspektorius, Aušrinė Marija Pavilionienė, Lietuvos Respublikos Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto narė, Birutė Kul-

nytė, Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorė, Jonas Glemža, Valstybinės kultūros paveldo komisijos pirmininkas. Belieka tik apgailestauti, kad bibliotekos šioje organizacijoje nėra tiesiogiai atstovaujamos.

Yra išskirtos penkios pagrindinės UNESCO funkcijos, susijusios su švietimo, mokslo, kultūros ir komunikacijos studijomis, tyrimais ir mokymais, skirtais žmonijos žinių tobulinimui ir sklaidai, tarptautinių įgyvendinimo būdų, rekomendacijų bei ekspertinių žinių parengimui, specializuotos informacijos mainams. Kaip atskira funkcija išskirta paveldo išsaugojimas ateities kartoms.

Paveldo išsaugojimo funkciją vykdo programa „Pasaulio atmintis“. Programos pradžia – 1992 metai. Jos tikslas – išsaugoti vertingas archyvų, bibliotekų, muziejų kolekcijas ir visais galimais būdais siekti, kad jos kuo plačiau pasklistų visame pasaulyje. Programa remia dokumentinio paveldo apsaugos gerinimo bei jo sklaidos projektus. Programai „Pasaulio atmintis“ vadovauja ir ją įgyvendinti padeda Tarptautinis patariamasis komitetas (International Advisory Committee – IAC). Be to Komitetas sprendžia, kokius dokumentinio paveldo objektus verta paženklinti „Pasaulio atminties“ ženklu ir įtraukti į registrą „Pasaulio atmintis“. Šio komiteto posėdžiai vyksta kas dveji metai, paskutinis buvo surengtas Gdanske 2003 metais. Šiuo metu į registrą „Pasaulio atmintis“ įrašyto 89 kolekcijos. Šiame sąraše daugiausia kolekcijų yra iš Rusijos – 7, po 6 – iš Austrijos ir Vokietijos, mūsų artimiausios kaimynės Latvijos – 1 (Krišianio Barono surinktų ir užrašytų XIX a. latvių liaudies dainų kolekcija), Lenkijos – 2 (Varšuvos Geto archyvas ir Frederiko Šopeno kūrinių rinkinys). Galima būtų paminėti ir tokias egzotiškas šalis kaip Mauritanija (Prancūzų kolonizacijos dokumentai) ar Trinidadas ir Tobagas (Nobelio premijos laureato Dereko Walcotto rankraštinis palikimas). Lietuva į „Pasaulio atminties“ registrą įtrauktų objektų dar neturi, tačiau keli projektai iš „Pasaulio atminties“ programos paramą yra gavę. Tai Vilniaus universiteto bibliotekos 1998 metais parengtas ir išleistas kompaktinis diskas „Vilniaus universiteto bibliotekos istoriniai rinkiniai“, kuriamo pateikiti seniausios Lietuvoje bibliotekos fonduose esantys 153 įdomiausi bei kultūriniai istoriniai požiūriu vertingiausi spaudiniai, rankraščiai, grafikos darbai, kiti eksponatai. 1999 metais UNESCO parėmė Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto projektą „Lietuvos atmintis senuosiuose žemėlapiuose“, kuriuo siekta į vieną vietą surinkti svarbiausią Lietuvos vaizdinio paveldo dalį – senuosius žemėlapius. Projekto rezultatas – kompaktinis diskas.

2002 – 2003 metais Lietuvos mokslų akademijos Rankraščių skyrius

vykdė projektą „Pergamentų skaitmeninių vaizdų archyva“. Projekto metu sėkmingai suskaitmeninus unikalius XI–XV amžiaus rankraščius interneto pagalba buvo suteikta galimybė virtualiai jais naudotis. Šiuo projektu Lietuvos mokslų akademijos biblioteka pradėjo kurti savo skaitmeninį archyvą, sudarydama galimybes visiems susipažinti ir tyrinėti seniausius Bibliotekoje esančius dokumentus.

UNESCO kviečia valstybes nares steigti „Pasaulio atminties“ nacionalinius komitetus savo šalyse. Toks nacionalinis komitetas, bendradarbiaudamas su šalies archyvais, bibliotekomis, muziejais, kitomis institucijomis ir fiziniuose asmenimis padės parengti su šia programa susijusią nominacinię medžiagą, bendraus su UNESCO Tarptautiniu patariamuuoju komitetu, inicijuos projektą, kuriuos norima pateikti UNESCO programai „Pasaulio atmintis“ atranką, tvirtins geriausius projektus, rengs arba padės rengti šių projektų nominacinię medžiagą, bendraus su UNESCO dėl šalyje esančio dokumentinio paveldo įtraukimo į registrą „Pasaulio atmintis“, rūpintis informacijos apie šią programą bei registre esančių dokumentų pateikimu bei informacijos apie nacionalinio komiteto veiklą sklaida. Nacionalinių ir regioninių komitetų veikla paremta gera valia ir entuziazmu; tai yra visuomeninė organizacija.

Pirmasis Lietuvos nacionalinis komitetas „Pasaulio atmintis“ buvo įsteigtas 1996 metais. 2003 m. šio Komiteto veikla atnaujinta ir nuo tų metų jam vadovauja Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriaus vedėja Rima Cicénienė. Nacionalinio komiteto būstinė įsikūrusi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje. Šio Komiteto nariai yra renkami 4 metams ir jų turi būti ne mažiau 7. Narystés trukmė Komitete neribojama. I Nacionalinį komitetą narius gali siūlyti kultūros, švietimo, mokslo ir paminklosaugos srityje dirbančios valstybinės institucijos bei įstaigos, vyriausybinės ir nevyriausybinės organizacijos. Nacionalinio komiteto sprendimui fiziniai asmenys gali tapti šio Komiteto patarėjais. Nacionalinis komitetas netarpininkauja jokiems susitarimams tarp dokumentinio paveldo saugotojų ar savininkų ir komercinių organizacijų.

Lietuvos nacionalinis komitetas „Pasaulio atmintis“ savo veiklą organizuoja dviem kryptimis. Viena – parengti Lietuvos istorijai ir kultūrai reikšmingus dokumentinio paveldo rinkinius UNESCO „Pasaulio atminties“ registro nominacijai.

2005 m. rudenį Lietuvos nacionalinio komiteto iniciatyva vyks seminaras, kuriame Lietuvos, Estijos ir Latvijos nacionaliniai „Pasaulio atminties“

komitetai, kartu su atstovais iš Tarptautinio patariamojo komiteto, konsultuosis dėl bendros nominacijos „Baltijos kelio archyvas“. Nors UNESCO neremia projektų susijusių su politiniais įvykiais, tačiau Lietuvos nacionalinio komiteto nariai mano, kad šis projektas, tinkamai su svaria motyvacija parengtas, galėtų būti paremtas. Mums teikia vilčių tai, kad Lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo šimtmetis, kaip kultūros reiškinys, susilaukė UNESCO dėmesio. Yra sumanymų teikti UNESCO registrui „Pasaulio atmintis“ Lietuvos Metrikos dokumentų rinkinį. Tik gali kilti abejonių, ar galima teikti Registrui dokumentus, jeigu jie saugomi ne toje pačioje valstybėje, kuri juos teikia nominacijai. Atsakyti galėčiau teigiamai, nes tai būtų ne pirmas toks projektas. I „Pasaulio atminties“ registrą buvo įtraukta Sueco kanalo statybos dokumentų kolekcija, kurią pristatė Egipto ambasada Prancūzijoje, o dokumentai saugomi Prancūzijoje ir Egipte net 5 institucijose.

Tokių nominacijų parengimas yra ilgas darbas: reikia surasti ekspertus, parengti dokumentaciją, kuri atitiktų tokioms nominacijoms UNESCO keiliamus reikalavimus. Vienas jų – apsaugos organizavimo strateginis planas.

Kita Nacionalinio komiteto veiklos sritis – sukurti Lietuvos nacionalinių „Pasaulio atminties“ registrą (toliau – Registras). Registro tikslai – padėti institucijoms identifikuoti vertingiausius Lietuvos dokumentinio paveldo objektus (dokumentus, dokumentų rinkinius, kolekcijas) saugomus įvairiose organizacijose ar priklausanties privatiems asmenims; numatyti strategiją, kad šis paveldas būtų išsaugotas bei populiarinti šį dokumentinį paveldą Lietuvoje ir užsienyje. Lietuvos nacionalinis „Pasaulio atminties“ komitetas Registre esančiais objektais nuolat domesis ir pagal galimybes rems jų išsaugojimą. Atrenkant dokumentinio paveldo objektus į Registrą bus vadovaujamas pagrindiniai tarptautinio registro kriterijai, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos sąlygas ir situaciją. Ar įtraukti dokumentinio paveldo objektą į Registrą sprendžiama pagal jo svarbą, lyginama su kitais, jau įtrauktais ar siūlomais įtraukti į Registrą dokumentinio paveldo objektais. Sprendžiant ar įtraukti į Registrą vieną ar kitą objektą, pirmiausia turėtų būti atlirkas jo preliminarus autentiškumo įvertinimas – ar tai tikrai yra originalas. Kopijos, dublikatai, klastotės, netikri dokumentai ar mistifikacijos į Registrą neįtraukiamaos. Dokumentinio paveldo objektais turi būti unikalus, nepakeičiamas. Jo dingimas ar sugadinimas išties gali nuskurdinti šalies ar regiono paveldą.

Atrankos į Registrą kriterijai:

– objekto sukūrimo laikas. Objekto amžius savaime nesuteikia doku-

mentui ypatingos reikšmės. Į Registrą gali būti įtraukiami bet kurio laikotarpio dokumentai, atspindintys reikšmingas socialines permainas ar krizes;

– objekto sukūrimo vieta. Sukūrimo vieta – pagrindinis dokumento reikšmės požymis. Į Registrą gali būti traukiami tokie dokumentai, kurie turi ypač svarbios informacijos apie vietovę, atlikusią reikšmingą vaidmenį pasaulio istorijoje ir kultūroje. Vietovė galėjo įtakoti įvykius minimus objekte. Čia gali būti aprašyta ar pavaizduota neišlikusi fizinė aplinka, miestai, institucijos;

– kūrėjas – asmuo ar asmenų grupė. Socialinis kultūrinis kontekstas, kuriame buvo sukurtas objektas, gali rodyti esminius visuomenės elgesio, socialinės, industrinės, meno, politikos plėtros aspektus. Jame gali atispindėti dideli pokyčiai, pereinamųjų laikotarpių progreso ar regreso esmė, užfiksuota žymiu asmenybių ar žmonių grupių įtaka;

– turinys. Dokumente gali atispindėti nepaprastas istorinis ar intelektinis įvykis gamtos, socialinių ir humanitarinių mokslų, politikos, ideologijos, sporto ir meno srityje;

– svarba lituanistikai. Dokumentinio paveldo objektas gali rodyti esminius lietuvių kalbos, kultūros, visuomenės elgesio, religijų, meno, politikos plėtros aspektus ar Lietuvos socialinį, etninį ir visuomeninį kontekstą, kuriame objektas sukurtas. Jame gali būti atspindėta lietuvių kalbos ir krašto istorija, pereinamųjų laikotarpių progreso ar regreso esmė, žymiu asmenybių ar asmenų grupių įtaka.

– forma ir stilius. Dokumentinio paveldo objektas gali turėti išskirtinę estetinę, stilistinę ar lingvistinę reikšmę, gali būti tipinis ar pavyzdinis pagal pateikimo formą, būdą ar išraiškos priemones, jo laikmenos gali būti laikomos nykstančiomis ar išnykusiomis.

Atrenkant objektus į Registrą ypatingas dėmesys skiriamas raritetams (ar tai retas išlikęs tam tikro laiko ar rūšies pavyzdys), objektų vientisumui (ar objektas išlikęs visas, ar jo dalis, ar jis pakitus, apgadintas), išlikimo grėsmei (ar būtinas budrumas jo saugumui garantuoti, net jeigu objektas yra saugioje vietoje), esant nepakankamai informacijai apie objektą.

Įtrauki objektus į Registrą galės siūlyti ir juridiniai ir privatus asmenys, dvi ar daugiau šalių, jeigu kolekcija išsklaidyta – saugoma keliose vietose ar priklauso keliems savininkams. Registrui teikiant paraiškas nereikės pa-teikti apsaugos organizavimo, restauravimo strateginio plano.

Dokumentinio paveldo objektų teikėjai, atsižvelgdami į išvardintus kriterijus ir parametrus, turės parengti išsamius dokumentinio paveldo pri-

statymo dokumentus, pagal Lietuvos nacionalinio „Pasaulio atminties“ komiteto patvirtintą nominacijos formą. Siūlomus įtraukti į Registrą dokumentus vertins ekspertų grupę. Lietuvos nacionalinio „Pasaulio atminties“ komiteto tikslas paskatinti, kad kuo daugiau *deimančiukų* būtų iškelta, kad kiekvienas Lietuvos kraštas turėtų kuo pasigirti. Tikimės, kad tuo susidomės bažnytinės institucijos ir padės suregistruoti tą paveldą, kuriam paprastai nelieka laiko.

Daugiau informacijos apie dokumentinį paveldą, UNESCO globą bei pačią UNESCO organizaciją, jos veiklą ir programas galima rasti internete šiais adresais: www.unesco.org, o apie Lietuvos nacionalinę UNESCO komisiją www.unesco.lt.

DOCUMENTARY HERITAGE OF THE WORLD: PROTECTED BY UNESCO

Jolita Steponaitienė

ABSTRACT

The UNESCO's programme launched in 1992 aims to safeguard valuable collections of archives, libraries and museums and disseminate them in all possible ways all over the world.

UNESCO calls the member states to take an active part in this programme and to establish a national committee "Memory of the World". Cooperating with the country's archives, libraries, museums, other institutions and private persons, such national committee will assist in preparing the nomination material related to this programme, will communicate with UNESCO's International Advisory Committee, will initiate selection of projects intended for UNESCO's programme "Memory of the World", will approve the best projects, will prepare or assist in preparing the nomination material of these projects, will communicate with UNESCO concerning the

including of the country's documentary heritage into the "Memory of the World" list, will inform about this programme and the documents on the List and disseminate information about the activities of the national committee. The work of national and regional committees is based on good will and enthusiasm, it is a public organization.

The first Lithuanian national committee "Memory of the World" was founded in 1996. In 2003 the work of this committee was resumed.

The national committee is located at the Library of the Lithuanian Academy of Sciences. The Lithuanian national committee "Memory of the World" organizes its work in two directions: one – to prepare for UNESCO's "Memory of the World" nomination list documentary heritage collections that are important to the Lithuanian history and culture. The other – to create the country's national "Memory of the World" list.

Criteria for the selection to the List: the time and place of creation, author - a person or a group of persons, contents, significance for the Lithuanian studies, form and style of the documentary heritage object. A special attention in selecting objects of documentary heritage to the List is paid to the integrity of the object, a threat to its survival, when there is insufficient information about it.

Juridical and private persons, two or more countries will be able to propose objects for the List. In such a way it is expected to create the national "List of Honour" of the documentary heritage.

Jolita Steponaitienė

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

Retų knygų ir rankraščių skyrius

Gedimino pr. 51

LT-01504 Vilnius

El. paštas: j.steponaitiene@lnb.lt

ARCHIWUM FILOMATÓW W LUBLINIE

Tadeusz Stolz

HISTORIA

W Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego znajduje się 69 jednostek rękopiśmiennych określonych wspólnym mianem *Archiwum Filomatów*.

Filomaci stanowili tajne naukowe stowarzyszenie młodzieży działające w Wilnie w latach 1817–1823, początkowo o programie samokształceniowym, a później także społecznym i narodowościowym. Filomaci wywarli wpływ na powstanie i działalność innych stowarzyszeń i związków o charakterze filialnym (Promieniści, Filareci, Związek Przyjaciół, Filadelfiści) a rzeszącym młodzież Uniwersytetu Wileńskiego oraz młodzież szkolną Wilna, Kowna, Kiejdan i innych sąsiednich miast. Działalność Filomatów obejmowała ćwiczenia naukowe z tworzenia własnej literatury i dyskusje nad nią, wypracowywanie dyscypliny moralnej i umiłowanie rzeczy ojcziestwych u młodzieży polskiej, badania nad gospodarką i szkolnictwem w kraju. W roku 1823 władze rosyjskie wykryły istnienie Towarzystwa Filomackiego i po głosnym procesie zorganizowanym przez N.N. Nowosilcową skazały 20 filomatów i filaretów na zesłanie w głąb Rosji. Do założycieli Filomatów i do zesłanych należeli: Adam Mickiewicz, Tomasz Zan, Józef Jeżowski, Jan Czeczt, Franciszek Malewski, Onufry Pietraszkiewicz i inni.

Po wielu latach od procesu Filomatów okazało się, że Onufry Pietraszkiewicz, który był archiwistą stowarzyszenia, pomimo 5-letniego obowiązkowego pobytu w Moskwie i 30-letniego pobytu na Syberii w Tobolsku, zdołał przy pomocy swojej rodziny zabezpieczyć i przechować liczne dokumenty, będące dowodem działalności Towarzystwa Filomackiego. Po jego śmierci w roku 1863 kolejne pokolenia jego krewnych z rodziny Pietraszkiewiczów przechowywały w ukryciu filomackie dokumenty. Dopie-

ro po latach dr. Jan Pietraszkiewicz (potomek Feliksa, brata Onufrego Pietraszkiewicza) odważył się na początku wieku XX ujawnić przechowywane Archiwum. A obejmowało ono: protokoły posiedzeń Towarzystwa Filomatycznego oraz protokoły posiedzeń i pisma dotyczące związków filialnych; liczne rozprawy, prace, referaty, przemówienia Filomatów, nieopublikowane utwory literackie oraz olbrzymią korespondencję Filomatów z lat 1819-1823 – blisko tysiąc listów.

To przebogate Archiwum, będące prywatną własnością rodziny Pietraszkiewiczów zostało przekazane z Wilna w roku 1908 w depozyt do Akademii Umiejętności w Krakowie, aby mogło zostać krytycznie wydane. Po śmierci Jana Pietraszkiewicza (1908) prawowitą właścicielką Archiwum została jego córka Stanisława Pietraszkiewiczówna¹.

Tak więc materiały z Archiwum Filomatów zostały w znacznej mierze opublikowane przez Polską Akademię Umiejętności w latach 1913-1934 i rękopisy powróciły do Wilna, gdzie szczęśliwie przetrwały II Wojnę Światową. Jednakże po II Wojnie Światowej Archiwum Filomatów uległo rozproszeniu. Jak do tego doszło? Otoż Stanisława Pietraszkiewiczówna umiera w roku 1952, ale jeszcze przed jej śmiercią, gdy ciężko chorowała, część Archiwum została jej skradziona, a następnie w roku 1958 sprzedana do Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie.

Pozostałą część Archiwum w roku 1959 Irena Kulicka, prawa spadkobierczyni Stanisławy Pietraszkiewiczówny, zgodnie z intencją zmarłej, postanowiła umieścić w polskiej instytucji kulturalno-oświatowej związanej z Kościołem Katolickim². Wybór padł na Katolicki Uniwersytet Lubelski (KUL).

Przewiezienie tych skarbów z Wilna (miasta, które znalazło się w granicach Związku Radzieckiego) do Polski, w tym czasie nie było rzeczą łatwą. Oficjalny transport nie mógł być brany pod uwagę. Inaczej rzecz miała by się, gdyby Stanisława Pietraszkiewiczówna, bezpośrednio po wojnie zdecydowała się przyjechać do Polski i przywieźć Archiwum jako swoją własność prywat-

¹ KALLENBACH J. Archiwum Filomatów. *Biblioteka Warszawska*. Warszawa, 1909, t. 273, s. 513-521.

² RZEUSKA M. Pismo do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w sprawie Archiwum Filomatów z dn. 28 września 1967 roku (odpis). *Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Lublinie (BU KUL)*, Rkps 1552, k. 10-16; ZGORZELSKI Cz. Materiały do historii Archiwum Filomatów [tej jego części, która znajduje się w Bibliotece KUL-u]. *BU KUL*, Rkps 1552, k. 48-54 z 6 kwietnia 1990 roku. - Tekst Cz. Zgorzelskiego pod takim samym tytułem został opublikowany w roku 1999 [w:] Blok-Notes Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza, t. 12/13, s. 237-245.

ną w ramach organizowanych wówczas transportów repatriacyjnych (ale Pietraszkiewiczówna postanowiła Wilna nie opuszczać, tym bardziej, że jej wychowanka Irena Kulicka przebywała na zesłaniu w głębi Związku Radzieckiego i Pietraszkiewiczówna chciała jej pomagać wysyłając paczki i czekając na jej powrót). Należało więc szukać innego sposobu. W roku 1959 Archiwum Filomatów zostało wykupione od Ireny Kulickiej przez prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego i nieoficjalnie, w ośmiu transportach w latach 1960-1980, przez osoby prywatne, jako własność prywatna (Archiwum Filomatów bowiem nigdy nie było własnością państwową) zostało przewiezione do Polski. Trzykrotnie Archiwum przewoziła krewna Stanisławy Pietraszkiewiczówny Janina Zienowicz-Zagałowa. Niestety, kiedy w roku 1964 Zagałowa po raz trzeci (tym razem wspólnie z nieletnią córką Kamilą) przewoziła filomackie archiwalia, dokumenty te zostały wykryte przez celników na granicy radziecko-polskiej i jedna ich część została zatrzymana przez sowieckie służby celne w Brześciu a druga przez polskie w Terespolu. Po licznych staraniach i naciskach J. Zienowicz-Zagałowej na władze polskie, dokumenty zatrzymane w Terespolu udało się polskiemu Ministerstwu Kultury odzyskać szybciej a partię archiwaliów zatrzymanych w Brześciu dopiero po 1,5-rocznych zabiegach dyplomatycznych (minister Kultury ZSRR E. Furcewa przekazała je Ministerstwu Kultury PRL jako dar Związku Radzieckiego dla Polski - Sic!). Niestety, archiwalia z niefortunnego transportu w roku 1964 do Lublina już nigdy nie dotarły: Ministerstwo Kultury PRL przekazało je do Muzeum Adama Mickiewicza w Warszawie, gdzie znajdują się do dzisiaj.

Później, czterokrotnie po filomackie archiwalia wyprawiał się do Wilna profesor KUL Czesław Zgorzelski, a ostatni transport archiwaliów przez granicę miał miejsce w roku 1980 i był dziełem Jana Solarza siostrzeńca Janiny Zienowicz-Zagałowej.

Przywożone do Lublina od 1960 roku archiwalia filomackie nie trafiały od razu do Biblioteki Uniwersyteckiej KUL, bowiem czasy były ciągle trudne. Przechowywał je najpierw w swoim mieszkaniu, w ogniotrwałej karcie prof. Cz. Zgorzelski, a gdy nie czuł się bezpiecznie przekazywał je na przechowanie osobom wskazanym przez rektora KUL.

Oficjalnie prymas Polski kard. Stefan Wyszyński przekazał Archiwum Filomatów, nazwane Mickiewiciana, Bibliotece Uniwersyteckiej KUL na własność pismem z dnia 15 czerwca 1970 roku³ i dnia 17 lipca 1970 roku archiwalia te zostały umieszczone w Dziale Rękopisów Biblioteki KUL. Te pakiety archiwaliów filomackich, które dotarły do Polski po roku 1970 zosta-

ły przekazane do Biblioteki w latach 1971, 1976 i 1980⁴.

Osoby, którym Biblioteka Uniwersytecka KUL winna jest szczególną wdzięczność za zgromadzenie w swoich zbiorach istotnej części Archiwum Filomatów to:

- Prymas Polski Stefan kard. Wyszyński,
- doc. dr Maria Rzeuska (była inicjatorką realizacji przeniesienia Archiwum do Lublina),
- Janina Zienowicz-Zagałowa i jej córka Kamila,
- prof. Czesław Zgorzelski,
- rektor KUL ks. prof. Marian Rechowicz,
- prof. Stanisław Pigoń,
- dr Jan Solarz,
- Leokadia Małynowiczówna (pośredniczyła przy wykupie Archiwum).

ZASÓB ARCHIWUM FILOMATÓW W LUBLINIE

Archiwum Filomatów które znalazło się w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL zostało opatrzone następującymi sygnaturami w zbiorach rękopiśmiennych - razem 68 jednostek rękopiśmiennych:

Rkps 701-737 (37 jednostek);

Rkps 904-907 (4 jednostki);

Rkps 1018-1044 (27 jednostek).

Ponadto do zespołu należy także Rkps 1045, który obejmuje już spisy archiwaliów filomackich towarzyszące ich przekazywaniu do Biblioteki KUL.

Helena Mańkowska, pracownik Działu Rękopisów w roku 1983 wydała kompletny katalog archiwaliów filomackich znajdujących się w Bibliotece KUL. Nosi on tytuł: *Rękopisy z Archiwum Filomatów w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL. Katalog*⁵ W Katalogu tym H. Mańkowska szczegółowo rejestruje i charakteryzuje 68 jednostek rękopiśmiennych. I tak w Bibliotece KUL z Archiwum Filomatów znalazły się autografy Adama Mickiewi-

---

³ Pismo Prymasa Polski [kard. Stefana Wyszyńskiego] do Rektora KUL (odpis), *BU KUL*, Rkps 1045, k.1.

⁴ MAŃKOWSKA H. *Rękopisy z Archiwum Filomatów w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL. Archiva, Biblioteki i Muzea Kościelne (ABMK)*. Lublin, 1983, t. 47, s. 109.

⁵ *Archiva, Biblioteki i Muzea Kościelne (ABMK)*. Lublin, 1983, t. 47, s. 107-174. Katalog ten obejmuje również w całości inwentarz rękopisów o numerach 701-737, który został opublikowany w roku 1973 w ABMK, t. 26.

cka obejmujące jego prace organizacyjne w Towarzystwie (referaty, projekty, przemówienia) a także kilkanaście drobnych utworów poetyckich. Wśród autografów A. Mickiewicza jest wiersz *Romantyczność* (Rkps 728), oraz 35 listów poety pisanych z Kowna do przyjaciół. W zespole lubelskim są też kopie utworów Mickiewicza przepisywanych przez jego przyjaciół z poprawkami wieszcza jak *Dziady cz. II (kopia J. Czeczota)* Rkps 731. Archiwum Filomatów w Lublinie zawiera też liczną korespondencję innych członków Towarzystwa. Jest więc m. in. duża korespondencja Jana Czeczota do Adama Mickiewicza i do Onufrego Pietraszkiewicza oraz bardzo obfita korespondencja Onufrego Pietraszkiewicza i jego rodziny.

Generalnie Archiwum Filomatów znajdujące się w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL w Lublinie obejmuje 3 grupy archiwaliów:

- materiały do historii Towarzystwa Filomatów;
- korespondencja członków Towarzystwa (Listy);
- poezje.

Archiwum to jest ciągle wykorzystywane w badaniach historycznych i literackich i posłużyło już w roku 1973 wydaniu pod red. Cz. Zgorzeleckiego *Archiwum Filomatów* (kontynuacja dzieła Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie z lat 1913-1934). Jeszcze długo archiwalia te mogą służyć kolejnym wydaniom utworów filomatów jak i publikacjom materiałów jeszcze nie wydanych.

CO NA PRZYSZŁOŚĆ ?

Czy można by scalić na powrót Archiwum Filomatów, które dziś znajduje się w Wilnie, Warszawie i Lublinie?

Na pytanie o scalenie fizyczne by wszystko znalazło się w jednym miejscu, nie próbuję dać dziś odpowiedzi. Ale nowe technologie informacyjne, wydawnicze i bibliotekarskie pozwalają już dziś na elektroniczne scalenie tych zbiorów.

Najpierw można by przygotować jeden zintegrowany elektroniczny Katalog Archiwum Filomatów, a później, być może przy pomocy digitalizacji całość zbiorów przenieść do postaci elektronicznej. Pozwoliło by to łatwiej korzystać z archiwaliów osobom zainteresowanym, a same archiwalia ocaliło by od unicestwienia przez czas. Papier bowiem jest materiałem delikatnym, a atrament, czasami, jeszcze mniej trwałym.

Sięgnięcie po finansowe środki Unii Europejskiej pozwoliło by, myślę, taki wspólny polsko-litewski projekt zrealizować.

LIUBLINO FILOMATŲ ARCHYVAS

Tadeusz Stolz

SANTRAUKA

Liublino katalikiškojo universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje yra didelis XIX a. rankraščių rinkinys, pavadintas Filomatų Archyvu. Šis rinkinys liudija ypatingai talentingo jaunimo, 1817-1823 metais susibūrusio į Filomatų draugiją Vilniuje, veiklą. Archyve esanti gausi korespondencija apima ir vėlesnius metus, kai caro valdžia uždraudė draugijos veiklą, o jos įkūrėjus ir aktyviausius filomatus, kaip Adomą Mickevičių, Tomasą Zaną, Onufrą Pietraszkiewiczių ir kitus, ištremę.

Onufro Pietraszkiewicziaus šeima beveik 100 metų slėpė Filomatų Archyvą, kuris visas išliko iki 1952 metų. Šiandien, deja, jis yra išsklaidytas: dalis yra Vilniaus universitete, dalis – Liublino katalikiškajame universitete, o dalis – Adomo Mickevičiaus muziejuje Varšuvoje.

THE ARCHIVE OF PHILOMATHS IN LUBLIN

Tadeusz Stoltz

ABSTRACT

In the Manuscript Department of the Library of the Catholic University of Lublin there is a large collection of the 19th century manuscripts called "Archiwum Filomatów" (The Archive of Philomaths). This collection witnesses the activities of especially talented young people banded together in the Philomath society in Vilnius in 1817-1823. The Archive contains abundant correspondence, which also covers later years when the Czarist government banned the activities of the society and exiled its founders and the most active members such as Adam Mickiewicz, Tomasz Zan, Onufry Pietraszkiewicz and others.

Onufry Pietraszkiewicz's family were hiding the Archive of Philomaths for about 100 years and it all survived until 1952. Unfortunately, today it is scattered: part of it is in Vilnius University, part of it is in the Catholic University of Lublin and part of it is in Adam Mickiewicz Museum in Warsaw.

Tadeusz Stoltz, dr.

Katolicki Uniwersytet Lubelski
Biblioteka Uniwersytecka
20-023 Lublin
Chopina 27
Polska
El. paštas: tadsto@nestor.kul.lublin.pl

A. Mickiewicz List Do Marii Putkamerowej

Rkp 733 1

Reg 733
Kowno - Dnia - 18

ARCH
73

Maryo, potem wszystkim co mnie powiedziano w czasie ostatnich wieczenia się naszego na wiele odwieram się piszą do Ciebie. Jeżeli mogłyby na ten listek i takie pogadka z ja ko namu natychmiast zagiadać się w dalszych out to sprawanie. ale nie mogę dla tego wybierać mnie wybranych moich chłopów. Dlatego powod do takiego obyczajku. O gdybys' widziała i w potem uroczystowaniem moje decydujące decyzje i grubiąc moje powiedzenie. Wtedy nie będę mnie wybierała z nowiną, ani też nadziej, ja odnowiadając ją kąt piersiowym tonem? Tobie nie przywoływać do tego, nie mówiąc o tym jego nowinie. Coż mam powiedzieć na moje nowe uroczystości a ja naręcuję we gdybys' mogącą zapewnić w głębi moego serca, wtedy nawet gdybym usiłował ją zatrzymać, widziałbym oba siebie, a widziałbym sam sobą byt' nieuchronny.

Kochana Maryo, ja cię kocham i abyś twiam iść niechciana, mimo mojej takie istnieje nowina; bożko iść iż pozwoliat. ale nie mogę noworucić

ISTORINĖS ATMINTIES IŠSAUGOJIMO PROBLEMA

Juozas Brazauskas

Visuomenei atminties išsaugojimo problema buvo reikšminga visais laikais, ypač gyvybiškai svarbi tapo sovietmečiu. Režimas, naudodamas galingus prievertos ir kontrolės mechanizmus, stengėsi visais įmanomais būdais pakeisti praeitį, istoriją perrašyti pagal savo ideologinę programą ir tariamos pažangos viziją. Šitaip buvo daroma įtaka žmonių savivokai¹. Pagal šią programą lietuvių tautinis tapatumas per keletą kartų buvo siekiamas pakeisti sovietiniu tapatumu. Visuomenė be atminties, be praeities, be autentiškos istorijos – toks yra kiekvieno totalitarinio, tame tarpe sovietinio, režimo idealas.

Mūsų atmintis nėra pajėgi atkurti praeities visumos, ji sugeba išsaugoti tik tuos jos elementus, kurie laikomi esmingiausiais. Savo pranešime pasiremsiu tarpukario metų Gabrielės Petkevičaitės-Bitės mokinį atsiminimais, surinktais sovietmečiu. Kas buvo svarbiausia šios asmenybės gyvenime? Pasakysite, žymi rašytoja, publicistė ir visuomenės veikėja. Pirmausia ji buvo pedagogė. Pirmasis G. Petkevičaitės-Bitės biografas kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas 1926 metais pripažino, kad tikroji jos profesija – mokytojavimas².

G. Petkevičaitė-Bitė gyveno sudėtingu XIX a. pabaigos – XX a. pirmų trijų dešimtmečių laikotarpiu. Tai buvo didžiulių permainų metas, suardės Lietuvos valstybės, jos visuomenės, mokyklos ir pedagoginės minties raidą.

Šiandien išgyvename negatyvią nuostatą: mūsų visuomenės nenorą

¹ SAMALAVIČIUS, Almantas. Postkomunistinės visuomenė atmintis ir amnezija. *Kultūros barai*, 2004, nr. 2, p. 11.

² BRAZAUSKAS, Juozas. Iš Panevėžio apskrities švietimo praeities pirmosios neprisklausomybės metais. Iš *Iš Panevėžio praeities: Uptykė žemei 750 metų*: konferencijos pranešimai. Panevėžys, 2004, p.148.

atminti praeitį ir ją panaudoti dabarties labui. Tačiau atkurti praeitį – mūsų moralinė pareiga. Kitas klausimas, kaip į praeitį žiūrime, ją vertiname ir ištraukiame ją į dabartį. Problematiškiausia būtų, jeigu užmirštoji praeitis taptų manipuliacijos objektu. Vienas šios problemos tyrinėtojų Theodore'as Plantinga teigia, kad praeities prisiminimai nėra absoliučiai savarankiški, nuo nieko nepriklausomi, nes jie turi būti nuolat įvairiausiais būdais patvirtinami. Prisiminimai turi būti *derinami tarpusavyje* taip, kad labiau atitiktų vienas kitą³. Juo labiau, kad ilgainiui prisiminimai keičiasi, laikas, aplinka ir konjunktūra neišvengiamai daro įtaką praeities interpretacijai.

Pirmiausia, pamirštami nemalonūs gyvenimo epizodai, ypač tais atvejais, kai tų, kurie mums galėtų priminti, jau šalia nėra. Taip yra atsitikę ir su G. Petkevičaitės-Bitės buvusiais mokiniais. Iš to, kas liko nespausdinta iš jos mokinių atsiminimų, surinktu dr. Teresės Bukauskienės 1972–1975 metais, paaiškėjo, kad daugelis mokinių tuo metu jau buvo atšventę septyniadešimties metų jubilieus. Ar tai pats geriausias laikas prisiminti jaunystę? Be to niekas sovietmečiu mokinių neskatino rinkti panašių atsiminimų. Tai buvo ne tik pavojinga. Juk apie praeitį mes sužinome (jei apskritai sužinome) tik ateityje, tik ateityje praeitis įgyja (arba neįgyja) suvoktos praeities pavidalą⁴. Kad praeitis būtų suvokta, ji turi būti sutvarkyta, kitaip tarant, tapti archyvu. Pastarasis turi būti tvarkomas, tame kaupiami ir klasifikuojami duomenys.

Dauguma atsiminimų užrašyti iš pasakojimų, dalis pateikta iš laiškų. Šių eilučių autorui teko skaityti dr. T. Bukauskienės jau mašinėle perspausdintus atsiminimus. Jais buvo siekiama parodyti mažiau žinomus G. Petkevičaitės-Bitės pedagoginės veiklos momentus. Atsiminimai patvirtina, kad prasmingas ir gražus gyvenimas gali būti, kai jis paskirtas visuomeninė reikšmė turinčiam darbui⁵.

Atsiminimai rodo, kad pedagogė buvo gyva grandis jungusi kartas, perduodanti dvasinius turtus, formuojanti žmogų, jo asmenybę. Atsiminimai patvirtina, kad G. Petkevičaitė-Bitė buvo neeilinė asmenybė. Ne apie kiekvieną pedagogą, praėjus 50 ir daugiau metų, lieka štiekių prisiminimų.

Sociologas Eviataras Zerubavelas atkreipė dėmesį į esminius skirtu-

³ PLANTINGA, Theodore. *How Memory Shapes Narratives: a Philosophical Essay on Redeeming the Past*. Lewiston, 1992, p. 189.

⁴ DERRIDA, Jacques. *Archive Fever: A Freudian Impression*. Chicago. 1996, p. 36.

⁵ Teresės Bukauskienės surinkti atsiminimai [apie G. Petkevičaitę-Bitę]. *Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – PAVB RS), f. 49, lap. 1

mus tarp asmeninės (jo žodžiais tariant autobiografinės) ir kolektyvinės (arba sociobiografinės) atminties. Nors visa tai, ką žmonės prisimena, yra susiję su jų pačių atmintimi, bet jai neišvengiamai daro įtaką, ją koreguoja daugelis veiksnių: šeima, aplinka, organizacijos, tauta, kuriai ji priklauso, pačios tau-
tos padėtis ir pan. Grupės atmintis skiriasi nuo atskirų individų asmeninių prisiminimų. Grupės atmintį sudaro tik tas, kas bendra visam kolektyvui, to-
dėl kolektyvinė atmintis yra ne tik *visiems bendra, bet ir visų prisimenama*⁶.

Visi mokiniai prisimena, kad G. Petkevičaitė-Bitė buvo taurumo ir žmoniškumo pavyzdys⁷. Ji sugebėjo būti tuo metu mažoms paauglėms tikra vyresniaja drauge. Žinant, kad mokytojai mokinių namuose nelankydavo ir su tėvais nepalaikė jokių ryšių, šis daugelio mokinių pastebėjimas ypač vertingas. Kitas pavyzdys. Serafima Didžiulienė atsiminimuose pažymėjo, kad niekas negirdėjo, kad G. Petkevičaitė būtų lankiusi bažnyčią⁸. Iš pradžių atrodė, kai tai kairiųjų pažiūrų žmogaus pastebėjimas. Bet kituose mokinių atsiminimuose pažymimama, kad pedagogė iš tikrujų niekada nebuvo bažny-
čioje, net rugsejo pirmają, netgi tada, kai bažnyčioje būdavo visas mokyklos iškilmės...

Tačiau ateizmo ji nepropagavo, pedagogė buvo tolerantiška. Skirtingos idėjinės pažiūros buvo *toleruoamos*. Jos pamokose nebuvo ir religinio auklėjimo. Mergaitėms apie bažnyčią ji nieko blogo nesakydavo ir joms pačioms nedrausdavo ją lankyti. Pedagogė buvo tolerantiška ir kitos tautybės žmonėms. Pirmiausia buvo žiūrima žmogaus. Taigi lyginant mokinių atsiminimus iš-
ryškėja G. Petkevičaitės visų pripažinta ir vertinta vertybė – tolerancija⁹.

Dar vienas pastebėjimas. Mokinių atsiminimuose pedagogė labiau išliko ne kaip dėstytoja, savo dalyko žinovė, bet kaip *pedagogė asmenybė*. Daug jos mokinių buvo „Žiburėlio“ draugijos (kurios steigėja ir rėmėja buvo pedagogė G. Petkevičaitė-Bitė) šelpiami ir globojami, net tada, kai gimnazija buvo baigta... Už tai visas Panevėžys labiausiai ją gerbė. Buvo nuostabu, kartu gera ir gražu, kai mokinės matyda reiškiamą pagarbą pedagogei.

Nuo tų mokyklinių metų praėjo daugybė laiko, atnešusio įvairiausių pokyčių ir skaudžių praradimų (tremtys, religinis persekiojimas,

⁶ ZERUBAVEL, Eviatar. *Social Mindscapes*. Cambridge, 1997, p. 90-98.

⁷ PAVB RS, f. 49, lap. 49 ir kt.

⁸ PAVB RS, f. 49, lap. 6.

⁹ PAVB RS, f. 49, lap. 135, 168 ir kt.

asmeninės neteklys ir kt.). Pačių buvusių mokinių atmintis dėl to buvo *pažeista*. Komunikacijos priemonės taip pat suvaidino ne patį geriausią vaidmenį, nušviesdamos šios garbios pedagogės veiklą tarpukario metais.

Atrodė, kad sovietmečiu žmonių praeitis, istorinė atmintis neteko bet kokios *reikšmės*. Tokie mums dabar suprantami žodžiai kaip sąžinė, tiesa, atsakomybė buvo nuvertinti iki subjektyvaus asmeninių įsitikinimų lygio.

Pateiksiu tik vieną pavyzdį. Kai dr. T. Bukauskienė paprašė kitos garsios pedagogės Marijos Giedraitienės pasidalinti atsiminimais, pastaroji pažymėjo, kad Gabrielė Petkevičaitė buvo labai gerbiama. Dėl demokratinių pažiūrų jos negalėjo nušalinti nuo pareigų. Tačiau paprasyta plačiau papasakoti apie G. Petkevičaitę, M. Giedraitienė nepasakojo. Mat, buvo susikirtę jų interesai. M. Giedraitienė mini, kad tai buvo smulkmenos, privačios detalių, jų darbas dėl to nenukentėjo. Iš mokinių atsiminimų aiškėja, kad M. Giedraitienė daugiau dėmesio skyrė mergaičių išorės grakštumui, G. Petkevičaitė – mergaičių auklėjimui. Bet visa tai dar reikia gerai pagrįsti kitais prisiminimais, kitais istorijos dokumentais.

Kolektyvinės atminties išsaugojimui neužtenka vien praeities suvokimo. Būtini realūs arba tikri *prisiminimai*, kurie siektų *gilesnę praeitį*. Saugant tautos atmintį svarbios ne tik žinios, bet ir simboliai, kalbos ypatybės, paveldas ir kita. Tačiau didelė dalis šio praeities paveldo yra negrįztamai sovietmečiu *sunaikinta*.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę vėl bandoma perkurti atmintį, naikinant išlikusius archyvus arba draudžiant jais naudotis, nutylima netolima praeitis – mūsų visų išgyventa ir sukaupta sovietinė patirtis. Ir ne tik nutylima, bet ir savaip užpildoma tam tikrais vaizdiniais bei mitais. Praeitis net suherojinama, pasitelkus tariamos „tyliosios rezistencijos“ vaizdinį.

Gerai, kad egzistuoja ne tik rankraštiniai, bet ir vizualiniai praeities archyvai, liudijantys netolimą praeitį. Taigi išlieka *gyvybinga* Lietuvos gyventojų *atmintis*. Tik ji turi pajėgti atsispiрti tendencingoms ideologinėms manipuliacijoms.

THE PROBLEM OF PRESERVING HISTORICAL MEMORY

Juozas Brazauskas

ABSTRACT

The problem of preserving memory was important to the society in all times, especially it became of vital importance in the Soviet times when attempts were being made to substitute the national identity for the Soviet identity.

Nowadays we experience a negative attitude: unwillingness of our society to remember the past and to use it for the welfare of the present. Another question is how we evaluate the past and relate it to the present. It would be the most problematic if the forgotten past became the object of manipulation. The researchers of this problem maintain that memories of the past are not absolutely independent, because they have to be constantly confirmed in different ways. The more so, recollections eventually change: time, environment and conjuncture have an inevitable influence on the interpretation of the past. Sociologists noticed essential differences between the personal (autobiographic) and collective (sociobiographic) memory. For preservation of the collective memory it is not enough only to perceive the past. Real or true recollections reaching the deeper past are indispensable. In preserving the national memory not only knowledge is important but also symbols, peculiarities of the language, heritage and other. However, a great part of the heritage of the past was irreversibly destroyed in the Soviet times.

On the basis of the pupils' reminiscences about the famous writer, publicist and public figure Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861-1943), gathered during the Soviet period (1972-1975), the presenter focuses on the value of an individual person's recollections, their change under the influence of environment and conjuncture and their significance in preserving the nation's memory.

Juozas Brazauskas

Panėvėžio Kazimiero Paltaroko vidurinė mokykla

Vysk. K. Paltaroko g. 18

LT-35232 Panėvėžys

El. paštas: brazauskas@elekta.lt

SENTIKIŲ RANKRAŠTINĖ KNYGA

Vytautas Simonavičius

Habent sua fata libelli („Knygų savas likimas“) – tvirtina senoji romėnų išmintis. Tai prisiminiau vartydamas storoką, jau gerokai aptriušusią knygą, kurią už man priimtiną kainą – 15 rublių, beveik prieš dvidešimt metų, pasiūlė įsigyti vienas Panevėžio kolekcionierių klubo lankytojas. Atkreipiau dėmesį, kad knyga sudaryta iš atskirų, rusų kalbą primenančių, tekstu ir... rankraštinė.

Įsigytasis egzempliorius paskatino mane pasidomėti šios rankraštinės knygos paskirtimi, jos sudarymo ir, apskritai, rankraštinių knygų, panašių įsigytajai, istorija.

Speciali mokslinė disciplina, atsiradusi XX a. ir skirta rankraštinių knygų tyrinėjimui, – kodikologija (lot. codex – knyga + gr. logos – mokslas) turėjo pradininkus. Garsusis Vilniaus universiteto istorikas, bibliografas profesorius Joachimas Lelewelis (1784–1861) tyrinėjo ir paskelbė teorinį veikalą apie rankraštines knygas.

Kodikologija turi s sąsajų su XIX a. Rusijoje gyvavusia archeografija – istorijos šaltinių mokslu. Jau 1842 m. Vilniuje carinė valdžia buvo įkūrusi laikiną archeografinę komisiją, atrinkinėjusių ir spausdinusių dokumentus *patvirtinančius*, kad Šiaurės Vakarų kraštas (toks buvo cariniuose žemėlapiuose Lietuvos vardo pakaitalas) nuo seno esanti tikrai rusiška ir pravoslaviška žemė. Ši komisija 1843 m. surinkusi pluoštą istorinių faktų iš anksčiau išleistų įvairių leidinių, išspausdino juos dvitomyje „Собрание древних грамот и актов городов: Вильни, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам“.

Tad patyrinėkime tam tikros gyventojų dalies, kurios reikalams tenkinti ir buvo skirta ši knyga – sentikių – istorijos ir likimo fragmentus bei niuansus.

Sentikiai (rus. *старообрядцы, староверы*) – tai stačiatikybės atšakos, atsiradusios XVII a. viduryje po Rusijos Stačiatikių bažnyčios skilimo, nariai. Sentikiai laikėsi senosios, jiems išprastos, liturgijos: pripažino tik senąsias liturgines knygas, senąsias ikonas ir bažnytinį apeigų tradicijas (žegnojosi dviem pirštais, lenkėsi prieš ikonas iki žemės, savitai giedojo, meldėsi prieš trijų kryžmų kryžių ir kt.).

Rusijoje sentikiai nepaklusno Rusijos Stačiatikių bažnyčios patriarcho Nikono bažnytinėms reformoms ir 1667 m. užsitrukė Stačiatikių bažnyčios prakeikimą. Dalis jų išvyko į Latviją, Lietuvą, Lenkiją, Švediją, Vokietiją, dalis pasitraukė į atokesnius Rusijos kampelius, kur nebebuvo persekiojami už savo pažiūras.

Lietuvoje pirmieji sentikiai apsigyveno XVII amžiuje. 1791 m. gyventojų surašymo duomenimis LDK teritorijoje gyveno apie 100 000 sentikių. Po 1831-ųjų metų sukilio carinė valdžia, siekdama kolonizuoti Lietuvą, suteikė rusakalbiams, sutinkantiems keltis iš Rusijos gilumos ir apsigyventi Lietuvoje, įvairių lengvatų. Dauguma atvykusiu į Panevėžį sentikių apsigyveno Plukių gatvėje. (Plačiau žr.: 3 nuoroda).

Po 1863-ųjų metų sukilio, carinės valdžios skatinami, sentikiai apsigyvendavo buvusių sukilėlių žemėse. Tuo metu daugiausia sentikių apsigyveno Jonavos ir Zarasų rajonuose.

1923 metų gyventojų surašymo duomenimis Lietuvoje gyveno 32 080 sentikių, Panevėžio apskrityje – 1776, o Panevėžyje – 277 sentikiai. Vyskupo Pranciškaus Büčio 1936 m. išleistoje knygoje „Rusai stačiatikiai ir sentikiai Lietuvoje“ nurodoma, kad *Panevėžio vyskupija yra pats didžiausias Lietuvos sentikių židinys, nes turi 14 000 žmonių*. Vilniaus universiteto lektoriaus dr. Grigorijaus Potašenka duomenimis visoje Lietuvoje 1935 m. buvo apie 31 200 sentikių.

Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais vyko aktyvi rusakalbių migracija į Lietuvą, tad jau 1948 m. sentikių priskaičiuojama 88 700. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis Lietuvoje gyveno per 27 000, Panevėžio apskrityje – 1975, o Panevėžyje – 470 sentikiai.

Per tris šimtmečius sentikiai integravosi į Lietuvos visuomenę, kartu išsaugodami didelę savo kultūros paveldo dalį, iš kurios norėtusi išskirti rankraštinių knygų atsradimo ir išlikimo istoriją.

Rusijoje knygų perrašinėjimu, vertimu, kaupimu ir saugojimu užsiėmė ne universitetų studentai ar pasauliečių amatininkų cechai (kaip Vakaru Europoje), o vienuoliai-ortodoksai, kurie, pritaikę senąją bulgarų kalbą

bažnyčios reikalams, perrašinėjo graikiškus tekstus ir formavo raštiją senaja rusų kalba kirilicos rašmenimis. Cerkvių ir vienuolynų bibliotekos vakarinėse Kijovo Rusios žemėse atsirado dar X a. pabaigoje ir XI a. pradžioje. Senosios rankraštinės knygos buvo rašomos vadinaujo *ustavu* – aiškiu geometriniu šriftu (raidės kvadratinės formos), o žodžiai ir sakiniai, taupant vietą, rašomi be tarpų.

Perrašinėtojai susidūrė su viena bendra problema, vėliau sukėlusia rimtų ginčų ir nenumatyti pasėkmisi Stačiatikių bažnyčiai: perrašytuose tekstuose atsirado daugybė klaidų, iškreipiančių žodžių, sakinių ir ištisų pastraipų prasmę. Perrašinėtojai ne visada turėjo tikslias senųjų raštų kopijas, o ir patys nežinojo, ar jos tikslios. Pavargę kopijuotojai pridarydavo klaidų arba netaisydavo jų, nes nesuprasdavo tų klaidų esmės.

1652 metais įsiviešpatavęs Stačiatikių bažnyčios patriarcho soste Nikonas, Rusijoje energingai vykdė bažnytinį apeigų reformas ir liepė patikrinti visų bažnytinį ir liturginių knygų tekstus bei ištaisyti per ilgą laiką susikaupusias klaidas pagal Bizantijos graikiškų bažnytinų knygų pavyzdžius.

Reformos, ypač knygų tekstu taisymas, sukėlė aštrią polemiką su senųjų tradicijų gynėjais ir, galų gale, tikenčių skilimą, nes reformų priesininkai atsisakė naudotis knygomis, atspindėjusiomis Nikono požiūri ir pripažino esant teisingomis tik bažnytinės knygas, spausdintas iki 1652 metų imtinai. Absoliuti knygų leidybos valstybinė monopolija neleido sentikiams spausdinti jų pageidaujamas krypties literatūrą, tad jie buvo priversti naudoti išlikusiais ikireforminiais leidiniai, papildant juos kūriniais, perrašytais ranga. Atsirado daug masiškai plintančios rankraštinės atskalos šalininkų literatūros, tokios, kaip pvz., aistringa autobiografinė autorius išpažintis „Protopopo Avakumo gyvenimas“.

Sentikių ideologijos pagrindą sudarė filosofo ir pamokslininko Spiridonu Potiomkino (mirė 1664 m.) kūrinys „Knyga“, kuriame remiamasi apokaliptiniai pranašavimais apie Antikristo etapais vykdomą pasaulio užvaldymą ir teigama, kad nors ir nežymus apeigų keitimas, bažnytinų knygų tekstu taisymas, esą Antikristo atejimo ženkli.

Oficialioji Stačiatikių bažnyčia griežtai uždraudė vienuolynuose bei cerkvėse laikyti ir naudotis rankraštinėmis sentikių religinėmis priešreforminėmis knygomis, o kad būtų galima greičiau ir paprasčiau atskirti *pataisytas* spausdintas knygas nuo *nepataisytų*, 1677 m. nurodė senus ornamentuotus knygų papuošimus ir užsklandas pakeisti naujomis, kurių piešiniuose, būtinai viršuje, turėjo būti mažas kryželis, kad ji pastebėjės šventikas, nors ir

nelabai susigaudąs knygos redakcinėse pataisose, galėtų iš karto atskirti poreforminę knygą nuo senovinės.

Sentikiai gi ieškojo galimybių spausdinti reikiama turinio knygas tiek Rusijoje, tiek ir už jos ribų. XIX a. pradžioje jau buvo 18 spaustuvų, leidusių sentikiams būtiną literatūrą. Po pirmojo Lietuvos ir Lenkijos Respublikos padalijimo (1772), susilpnėjus Lenkijos palaikomą unitų vienuolynų materialinei padėčiai, jų spaustuvės sutiko spausdinti ir sentikių literatūrą.

Tad Vilniuje, Švenčiausios Trejybės vienuolyno spaustuvėje, nuo 1770 iki 1812 m. buvo išspausdinta virš 50 tokų, daugiausia kontrafakcinių, leidinių.

Radikalai nusiteikusių sentikių kūriniuose svarbiausia tema buvo mokymas apie carą Petrą Pirmąjį kaip apie Antikristą.

Sentikiai stengėsi knygomis vadinti ir įvairius ranka perrašomus ir sudaromus rinkinius, norėdami skaitytojų akyse suliginti šių ir oficialiųjų leidinių statusą.

1685 metais, kai carienė Sofija priėmė įstatymą, sugriežtinusį oficialios Stačiatikių bažnyčios santykius su atskyrusiaisiais, sentikiai iš Maskvos, Pamaskvio ir kitų vietų pajudėjo link Dono, Pamario, Pavolgio, į kitas, mažiau apgyvendintas vietas bei į užsienį, kur susiformavo nauji sentikystės centrai. Pvz., Pavolgyje Samaros-Saratovo regione nuo 2 000 sentikių skaičius išaugo mažiausiai iki 15 000 žmonių. Kaip tik čia, Pavolgyje, ranka buvo perrašinėjami tekstų rinkiniai taip vadinami *gėlynai* (*услуги*).

Taip pavadinta ir šių eilučių autoriaus įsigytą knygą – įvairių žanrų literatūros rinkinys, priklausas penktajam (1761-1821) arba šeštajam (1822-1860) sentikių literatūros plitimo periodui*. Tokia sentikių knygos periodizacija pateikta Uralo valstybinio A.M. Gorkio universiteto paskelbtoje medžiagoje (žr.: 16 nuoroda).

Per rankas keliavę *sąsiuviniai*, vėliau būdavo sugrupuojami pagal temas, įrišami į vienus viršelius. Tokie rinkiniai būdavo sudaryti iš įvairaus žanro (publicistinio, dogmatinio, didaktinio ir kt.) kūrinių. Dažnai tokiuose išlikusiuose rinkiniuose trūksta titulinių arba kelių pradinių lapų, kuriuose (nebūtinai) buvo užfiksuojama rankraščio paskirtis, kilmė ir savininkas.

Rinkinio, kurį įsigijau, atskiri tekstai perrašyti ant pakankamai patvaraus storoko popieriaus (nors yra fragmentų rašytų ir plonesniame popieriuje)

* I periodas – 1653-1663, II – 1663-1682, III – 1683-1725, IV – 1725-1760, V – 1761-1821, VI – 1822-1860, VII – 1861-1905, VIII – 1906-1918, IX – 1919-1955, X – 1956-iki šių dienų.

be ypatingų vandens ženklų. Knyga išrišta į medinius, aptrauktus oda ir susegamus dvejomis žalvarinėmis sagtimis (išlikusi tik viena) kietviršius. Šio egzemplioriaus formatas – 13,5 x 9,5 cm. Rinkinyje išlikęs 461 lapas. Rašyta ant abiejų lapo pusiu, keletas lapų – iš vienos pusės. Trūksta pirmojo ir kelių paskutinių lapų. Esantys rinkinio pabaigoje lapai gerokai laiko pakenkti. Galima spėti, kad kažkuris iš buvusių knygos savininkų sunumeravo lapus ir numeracija pasibaigia 495 numeriu. Tai leidžia spręsti, kad rinkinyje dabar trūksta 40 – 45 lapų. 211 lape yra vieno iš buvusių šios knygos savininkų – Saratovo dailidžių cecho rangovo įrašas: *Сия книга цветник Саратовского чехового Григория Семеновича Шеретобича подрядчика плотников подписана в 1835= году марта 25 дня (Ši knyga – gėlynas Saratovo cechinio dailidžių rangovo Grigorijaus Šeretobičiaus pasirašyta 1835 m. kovo 25 d.).* 190-me lape yra perrašinėtojų, matyt vienuolių, nupiešti šaržai. Kai kuriuose tuščiuose puslapiuose sutinkami perrašinėtojų bandymai daryti atskirų raidžių eskizus. 168 lape įdomus skyrelio pavadinimas: „Knyga graikiškai vadina katekizmu (катихизисъ), lietuviškai – apskelbimu (оглашениe), o rusų kalba – pokalbiais (беседословие). Skyrelyje pateiktos ištraukos iš katekizmo.

Rinkinio sąsiuviniai rašyti vadina muoju *pusiau ustavu* – slavų kirilicos rašto tipu, t.y. žodžiai jau atskiriami vienas nuo kito tarpais. Keletas puslapiai rašyti *greitraščiu* (екорописью), kuriam būdingas raidžių suapvalinimas ir nutęsimas į gretimas eilutes. Kai kur perrašinėtojų tekstas rašytas virš greitraščio (lapai 196, 198–199, 200–201). 151 lapo antraštėje panaudota šrifto rūšis – *pynè* (вязь).

Vietomis daug žvakių vaško démių.

Šiame rinkinyje yra 23 skirtingu bražu perrašyti tekstai, kuriuos dar galima smulkiau suskirstyti į maždaug 60 įvairių maldų už mirusius, kanonų, ištraukų iš evangelijų ar katekizmo bei Apokalipsės, religinių didaktinio pobūdžio pasakojimų, svarstytm̄ apie Antikristą, lotyniškąjį ir graikiškąjį erezijas, vienuoliškojo gyvenimo taisykles ir pan.

Pacituosiu vieną iš tekstu (vertė – V.S.) nurodančiu, kaip reikia praktikti patriarcho Nikono ir jo pasekėjų eretiškus darbus, norint sugržti į tikrajį tikėjimą.

Aš (vardas, tėvavardis) nuo Dievui šlykščios erezijos grįžtu į tikrajį pravoslavišką krikščionišką tikėjimą, dievobaimingų Šventujų Tėvų patvirtintą septyniuose bažnytiniuose susirinkimuose. Grįžtu niekieno neverčiamas, ne bėdos, baimės ar skurdo prispaustas, arba dėl kokios nors kitos priežasties, ne dėl pasaulietinės šlovės, kieno nors prižadėto pelno ar veidmainiškų pagyrų, tačiau

visa siela ir širdimi mylédamas Kristų, ieškodamas nesutepto tikėjimo tiesų ir trokšdamas įgyti gyvenimo taisykles.

Pirmiausia nasisuku ir atsisakau viso pikto ir velniško eretiškojo gudravimo bei mokymo, kaip veikiančių prieš Šventujų Tėvų mokymą. Prakeikiu bet kokią eretišką, piktybiškai iškreiptą mokymą, vartojant graikiškus ir žydiškus žodžius.

Prakeikiu bet kokią Dievui šlykščią ir iškreiptą ereziją, mokančią melstis mūsų Šventajam Tėvui, nenusilenkiant prieš Jį iki žemės.

Prakeikiu siekiančius, priešingai mūsų Šventujų Tėvų nurodymams, mokyti žegnotis trimis pirštais ir giedoti Šventajų „aleliuja“ ne pagal bažnyčios Šventujų Tėvų nustatytus paprocius.

Prakeikiu negarbingą ereziją laiminti penkiais pirštais ir klaidingai atlkti kryžiaus ženklą ant veido.

Prakeikiu Dievo nekenčiančią, ištvirkaujančio pobūdžio bei sielą žudančią ereziją – kirpti barzdą ir ūsus, o jos vyriausias eretikas – tai įstatymų nesilaikas Petras, puotaujantis popiežius (тулюющу нана).

Prakeikiu iškreiptai atliekančius Šventajį krikštą ir nelaiminančius bei nesižegnojančius dviem pirštais, kaip Kristus, neatliekančius nusilenkimų iki žemės, pagal Bažnyčios Tėvų nustatytają tvarką.

Prakeikiu visus eretikus, niekinančius mūsų Šventuosius ir dievobaiminguosius, prakeikiu visus jų netinkamus veiksmus ir visokius šlykščius jų darbus.

Nasisuku nuo viso to ir artinuosi prie Kristaus, todėl (persižegnoti) tikiu į vienintelį Dievą Tėvą visagalį iki pabaigos.

Šiame tekste išreikštas autoriaus gilus tikėjimas savosios religijos tiesomis, dogmomis, religine praktika ir tradicijomis bei neapykanta šias tiesas išdavusiems ir nesusiprantantiems gržti prie senųjų tikėjimo tradicijų.

Perrašinėtojai artelėse ar vienuolyne, norėdami greičiau perrašyti tekstus, originalo tekštą ir rašomają medžiagą paskirstydavo keliems raštininkams po lygiai, bet ne visi perrašymui gautą tekštą sugebėdavo tvarkingai išdėstyti skirtame popieriuje. Tad raštininkui, turėjusiam plačią rašyseną, pabaigoje pritrūkdavo vietos ir paskutiniuose puslapiuose tek davodavo suglausti eilutes bei susmulkinti raštą. O tam, kuris nuo pirmojo puslapio raše glaustai, pabaigoje prireikdavo arba stambinti raštą, arba palikti tuščius vieną ar kelis puslapius. Taip perrašinėtojų sudaryta knyga įgaudavo netvarkingą išvaizdą, kaip ir šių eilučių autoriaus turimas rinkinys.

Paprastai rašyti buvo pradedama taip vadинamu *juoduoju rašymu*, o vietos, numatytos rašyti raudonu rašalu, arba tos, kuriose turėjo būti vinjetės,

inicialai – buvo paliekamos tuščios. Senųjų rankraščių juodas rašalas turėjo rudą atspalvį. Jis giliai įiskverbavo į popierių ir buvo labai patvarus; tai rodo ir dabar išlikę ryškūs tekstai. Iš šio rašalo cheminę sudėtį, be abejo, įėjo geležis. Juodus dažus gamindavo iš anglies. Raudonai oranžinės spalvos dažai – cinoberis (*киноварь*) buvo gaminami iš sieros ir gyvusidabrio. Vartotas ir raudonos spalvos su geltonu atspalviu surikas (*швирнаде*). Pastraipų ir skyrių pradžią meistrai-rubrikatoriai atlikdavo raudonais dažais. Jos vadintos rubrikomis. Ar tik ne iš čia kilo terminas *красная строка* (raudonoji eilutė)?

Tekstuose buvo bandoma nuslėpti nuo *nepašvestytųjų* žodžius, kuriems teikiama ypatinga prasmė, juos trumpinant, praleidžiant balses. Virš sutrumpinimų buvo dedamas specialus ženklas – titlas (-). Vėliau virš eilučių imta iškelti ir kai kurias priebalses, atsirado ženklai, reiškiantys kirčius; dėl to kartais sunku teisingai suvokti užrašyto teksto turinį ir prasmę. Gausu žodžių ir terminų, kurių prasmė gerokai skiriasi nuo mums įprastos, arba jie šiuo metu literatūrinėje kalboje nevartojami; tad tenka pasitelkti specialius žodynus. Pavyzdžiui: *naku* – vėl, iš naujo, *амо* – kur, *болю* – privaloma, *дондеж* – kol kas, *брашно* – maistas, *прощаться* – prašyti atleidimo, *мечтаться* – lenktis iki žemės, *воз дух* – bažnytinė indu su komunikantais užtiesalas, *шиши* – šnipai, *обаче* – bet, priešingai, *отнеле* – kada ir t.t.

Rinkinyje pateikiama nemažai ištraukų (klausimas, ar jos tikslios iš viduramžiais Vakarų Europoje populiarų kūrinių „Didysis veidrodis“, „Margarita“ („Tikėjimo perlas“), „Smaragdas“, Jono Auksaburnio raštų, 1619 m. Kijeve išspausdintos „Knygos apie tikėjimą“ ir kt. Savotiškai įdomus „Список с эпистолами великих отцов и страдальцев за святую соборную и апостольскую церковь“, t.y. „Nuorašas iš didžiųjų bažnyčios tévų ir kentétojų (kankinių) laiškų dėl šventosios apaštalinės bažnyčios“, kuriame patariama kaip elgtis su anksčiau bažnyčią išdavusiais ir pritarusiais Nikono reformoms šventikais, jei jie vėl panorėtų sugržti į tikrajį, sentikių tikėjimą. Siūloma nenusigręžti nuo tų dvasininkų, nes ir Kristus nenusigręžė nuo triskart Viešpatį išdavusio apaštalo Petro, aiškinama, kaip esą sudėtinga rasti vyskupų, galinčių išventinti naujus dvasininkus.

Neturiu teisės nagrinėti knygos turinio eschatologine prasme. Ši doktrina apie galutinį žmogaus likimą arba absoliučią pasaulio pabaigą, apie mirtį, paskutinį teismą, dangų, skaityklą, pragarą, Antikristą, mirusiuju prisikėlimą ir t.t. skirtingai traktuojama įvairių konfesijų tikinčiųjų, nors besiplečiantis ekumeninis judėjimas ir bando suartinti skirtinges požiūrius. Praeitame šimtmetyje toks suartėjimas pasireiškė ir tarp tradicinės stačiatikybės

pasekėjų iš vienos pusės, ir sentikystės šalininkų iš kitos.

Michailas Bulgakovas – „Meistro ir Margaritos“ autorius tvirtino – *rankraščiai nedega*. Ir iš tiesų – kokia netvirta medžiaga bebūtų popierius, tačiau Jame užrašytą tekstą lengvai įmanoma padauginti perrašant bent kelis kartus ir, jei iš kelių ar keliolikos identiškų egzempliorių nors vienas išlaiko laiko ir likimo išbandymus, tada išsaugomas literatūros kūrinyς ar sukauptos žinių perduodamos ateinančioms kartoms.

Rankraščiai nedega – šią tiesą patvirtina ir visa paskutinio pusketvirto šimtmečio sentikių rankraštinių knygų atsiradimo, vystymosi ir paplitimo istorija.

1. Archeografijos komisijos. Iš *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius: Mintis, 1966, t.1, p. 87.
2. BŪČYS, Pranciškus Petras. *Rusai stačiatikiai ir sentikiai Lietuvoje*. Kaunas, 1936. 72 p.
3. ČIPLYTĖ, Joana Viga. *Lietuvos sentikių gyvenimo puslapiai*. Vilnius: Homoliber, 2001. 96 p. ISBN 9955-449-13-6.
4. *Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą = Population by sex, age, ethnicity and religion*: [Lietuvos Respublikos gyventojų ir būstų 2001 m. visuotinio surašymo rezultatai]. Vilnius: Statistikos departamento, 2002. 205 p. ISBN 9986-589-79-7.
5. *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Alma littera, 1997. 413 p. ISBN 9986-02-352-1.
6. *Kultūrų kryžkelėje: [straipsnių rinkinys]* Vilnius: Mintis, 1970. 240 p.
7. *Lietuvos gyventojai = Population de la Lithuanie*: Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duom. / Lietuvos Respublika. Finansų m.-ja. Centr.statistikos biuras. Kaunas, [1924]. 312 p.
8. PUZINAS, Jonas. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pabaigoje. *Senovė*, 1936, t. 1, p. 157 – 158.
9. ŠAULYS, Kazimieras. Panevėžys. Iš *Metraštis, arba Kalendorius 1906 metams*. Peterburgas, 1906, p. 71 – 76.
10. *Vilniaus universiteto istorija*. T. 2: 1803-1940. Vilnius: Mokslas, 1977. 344 p.
11. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija: senovė, viduramžiai, renesansas, XVI-XVII amžius*. Vilnius: Mokslas, 1979, 568 p.
12. ДАЛЬ В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1-4. Москва, 1978 – 1980.
13. Книжные соковища мира. Москва: Книжная палата, 1989. 218 с.
14. НЕМИРОВСКИЙ Е.Л. Мир книги. Москва: Книга, 1986. 287 с.
15. НИКОЛЬСКИЙ Н. М. История русской церкви. Москва: Политиздат, 1983. 448 с.
16. ПОЛИНСКАЯ И. В. Старообрядческое книгопечание; БЕЛОБОРОДОВ С.А. Старообрядческая рукописная книга. Iš *История и культура старообрядчества [interaktyvus]*. Уральский Государственный Университет им. А.М. Горького [žiūrėta 2005 m. kovo 1d.]. Prieiga per internetą <<http://www.heritage.eunet.net/oldbelief/main/ch2>>
17. Шрифт и шрифтовой плакат. Москва: Плакат, 1978. 143 с.

THE MANUSCRIPT BOOK OF THE OLD BELIEVERS

Vytautas Simonavičius

ABSTRACT

The Old Believers (Russian – *старообрядцы, староверы*) appeared in the middle of the 17th century after the schism within the Russian Orthodox Church. The Old Believers in Russia rejected the reforms of Patriarch Nikon and in 1667 they were anathematized by the Orthodox Church. Part of them fled to Latvia, Lithuania, Poland, Sweden, Germany, part of them retreated to the remote areas of Russia.

The Old Believers began looking for possibilities to print their books in Russia and abroad. At the beginning of the 19th century there were already 18 printing-houses publishing literature for the Old Believers. The Old Believers tried to attribute various hand-written collections to books wishing in the eyes of readers to equate their status with the status of official publications.

20 years ago the author of this presentation acquired a manuscript book of the Old Believers called “The Flower-garden” (Russian – *цветники*). It is a collection of literature of different genres attributed to the fifth (1761-1821) or sixth (1822-1860) period of the spreading of the Old Believers’ literature. The text of the collection is printed on quite stable thick paper, it has got a wooden binding covered with leather and fastened with two brass buckles. The size of this copy is 13,5x9,5 cm. Here and there many spots of wax from candles can be seen. 461 pages of the collection have survived. The book was written in the form of Cyrillic script (Russian – *полуустав*). In this collection we can single out 23 chapters written in different handwriting and of different contents: various prayers for the dead, canons, excerpts from the Gospels or catechism and Apocalypse, didactic and religious stories, thoughts about Antichrist, Latin and Greek heresies, monastic regulations, etc. There can also be found many excerpts from the works that were popular in Western Europe in the Middle Ages.

Vytautas Simonavičius
Panevėžio Žemynos vidurinė mokykla
Ramygalos g. 99
LT-36220 Panevėžys

Faksimilė iš sentikių rankraštinės knygos. Apie XVIII – XIX a.
Iš Vytauto Simonavičiaus archyvo

PANEVĖŽIO REGIONO ISTORINIAI DOKUMENTAI LIETUVOS NACIONALINĖS MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKOS RETŲ KNYGŲ IR RANKRAŠČIŲ SKYRIAUS FONDUOSE

Teresa Mackevič

2003 metais Panevėžio miestas šventė 500 metų jubiliejų. Panevėžio miesto savivaldybės, Kraštotoyros muziejaus, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės vienosios bibliotekos svetainės bei kiti informacijos šaltiniai liudija, kad tai suakčiai prasmingai atšvęsti buvo daug pasakyta, parašyta ir padaryta. Todėl nekartosiu jums jau žinomų tiesų, nes jūs, kaip niekas kitas, gerai pažįstate savo krašto ir čia gyvenusių bei dirbusių žmonių istoriją.

Šiame pranešime apžvelgiamo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus (toliau – LNB RKRS) fonduose esantys rankraštiniai dokumentai susiję su Panevėžio regionu. Šiuose fonduose yra sukaupta daugiau kaip 75 000 saugojimo vienetų dokumentų.

Istoriniai aktai, autografai, nuotraukos bei kiti dokumentai nuo XV a. iki šių dienų sudaro per 200 atskirų fondų – asmenų, bažnytinėjų žinybų,

įvairių draugijų ir organizacijų, redakcijų archyvų bei LNB RKRS sudaryti dokumentų rinkiniai. Šie fondai pradėti kaupti nuo 1919–1920 m., kai į būvusią Centrinę biblioteką buvo gabenami be globos likę ir išsaugojimo tikslais perduoti asmenų, įstaigų, vienuolynų, dvarų archyvai ar jų dalys. Dauguma jų – svarbūs šaltiniai, bylojantys apie žinomus ir dar nežinomus faktus, kiti – papildo jau turimus duomenis.

Panėvėžio regiono istorinius dokumentus randame keliuose fonduose:

- Raguvos bažnyčios;
- Lietuvos evangelikų reformatų sinodo;
- laikraštelių kolekcijos;
- fotonuotraukų rinkinio;
- asmenų archyvų – Juozo Daugirdo, Jurgio Bukėno, Salomėjos Nėries, Jono Balio, Juozo Urbšio, Piotro Veriovkino, Juozo Rimanto, Stepono Šulsko.

Šių dokumentų turinys įvairius:

- teismo bylos dėl žemės ribų, smurto veiksmų, skolų;
- žemės valdymo (įkeitimo, nuomas, pirkimo-pardavimo), baudžiauninkų priklausomybės dokumentai;
- palikimų, dovanų aktai;
- bažnytinės ir pasaulietinės valdžios, įvairių įstaigų ir asmenų raštai bei laiškai;
- inventoriai, daiktų sąrašai;
- obligacijos, mokesčių mokėjimo kvitai, pajamų ir išlaidų apyskaitos bei kiti dokumentai.

Pagal dokumentų autentiškumo ypatybes išskiriame:

- originalus ir autografus;
- išrašus, ištraukas iš miestų ir pavietų žemės, pilies teismo bei LDK Vyr. tribunolo knygų, protokolų;
- nuorašus, išrašų nuorašus, patvirtintus nuorašus, nuorašus su antispaudais ir parašais;
- multiplikuotus rankraščius, mašinraščius;
- spaudinius su rankraštiniais įrašais ir kitus.

Dokumentų kalba:

- slavų kanceliarinė;
- lotynų;
- lenkų;
- rusų;
- lietuvių ir kitos.

Atskirą Panevėžio regiono istorinių dokumentų grupelę sudaro ikonografija – nuotraukos, brėžiniai, piešiniai, kurių, deja, yra nedaug.

Natūralu, kad turtinės daugiaamžės krašto istorijos pėdsakai atsiplėdo saugomuose dokumentuose, kuriuose minima nemažai Panevėžio regiono vietovių ir su jais susijusių asmenų. Laikui bėgant keitėsi šių vietovių kultūros ir ekonomikos raida, įvairių giminių bei asmenų įtaka bendram krašto žmonių gyvenimui. Kai kurios vietovės prarado savo reikšmę ir net dingo iš žemėlapio, kitos – sustiprėjo ir tapo svarbiais kultūros bei ekonomikos centrais. Sunku, o kartais ir neįmanoma, atskirti vienos vietovės ir giminės dokumentus nuo kitos, nes dažnai tie patys žmonės valdė kelis dvarus, o žinomos (ir ne tik) šeimos buvo susijusios giminystės ryšiais.

Šiame pranešime aptariama buvusių Upytės ir Ukmergės pavietų keliolių vietovių, kurios yra dabartinio Panevėžio rajono ribose (pagal abécéλę):

- Aukštadvarė
- Belazariškė
- Jotainius
- Juškiškiai
- Naujamiestis
- Nociagalė
- Panevėžys
- Pauslajis
- Raguva
- Ramygalė
- Stebėkiai
- Upytė
- Vadokliai

Šios vietovės minimos įvairių asmenų, įstaigų, organizacijų bei kitų fondų dokumentuose.

Apie AUKŠTADVARĘ (Wysoki Dwor)¹, jo gyventojus ir savininkus sužinome iš gausaus Juozo Daugirdo fondo, susidedančio iš 3247 saugojimo vienetų.

Juozas Daugirdas (mirė 1899), būdamas Kauno apskrities ir Kauno

¹ Šalia daugumos lietuviškų vietovių pavadinimų ir asmenų pavardžių, paminėtų pirmą kartą, skliausteliuose pateikiamas ir jų, dažniausiai vartojamas, neadaptuotas (t.y. parašytas kaip dokumento originale) atitinkmuo lenkų kalba.

gubernijos bajorų vadovu, surinko 1502–1911 m. dokumentų ir istorinių aktų archyvą, kurį po jo mirties globojo Daugirdų palikuonai, jų tarpe ir daugeliui bibliotekininkų žinomas, šviesaus atminimo Stasys Tomonis. Būtent Stasys Tomonis ši archyvą 1949–1950 m. perdavė tuometinei Valstybinei Respublikinei bibliotekai.

Fondą sudaro įvairių dvarų savininkų turto, jo perdavimo, paveldėjimo raštai, savininkų autografai, žemės įkeitimo, pardavimo, sukeitimo dokumentai, obligacijos, asekuracijos, mokesčių kvitai, teismo bylų aktų išrašai daugiausia lenkų, slavų kanceliarine, lotynų, rusų ir kitomis kalbomis.

Fonde yra valstybės iš vietinių valdžios organų 1553–1871 m., Kauno, Ukmergės, Upytės ir kitų pavietų atskirų vietovių 1502–1911 m. dokumentai, žinomų asmenų 1520–1894 m. raštai, laiškai, kiti dokumentai, anonimiškių asmenų 1619–1891 m. užrašai bei išrašai.

Aukšstadvario pavadinimas minimas šio fondo 1550–1833 m. dokumentuose, kurių yra apie 190 saugojimo vienetų². Tai kelių šeimų dokumentai: Mickevičių, Marcinkevičių, Mackevičių, Michnevičių, Cechanoveckių, Kozakovskių.

Mickevičių – Upytės pavieto bajorų Mikalojaus Rimvydo Mickevičiaus (Rymwid Mickiewicz), Jurgio, Stanislovo, Upytės pavieto paseniunio Mykolio ir jo žmonos Marinos Giedraitytės (z Giedroyciow) bei kitų Mickevičių 1593–1779 m. žemės Aukšstadvaryje valdymo, baudžiauninkų priklausomybės, teismo bylų su Mstislavlio kašteliono Stanislovo Bialozoro (Białożor, Białżor) sūnumis, Gambrevičiais (Gombrewicz), Grotavičiais (Grotowicz), Kozakovskiais (Kozakowski) dėl smurto veiksmų (Stepono Mickevičiaus nužudimo ir kt.), žemės sklypų priklausomybės, įkeitų baudžiauninkų; kiti dokumentai³.

Marinkevičių – žemės savininkų Jono, Upytės pavieto vaiskio, paiteisejo Stanislovo, Ukmergės pavieto stalininko Povilo, Upytės pavieto kardininko Povilo bei to pačio pavieto žemės teisėjo Samuelio, Ignoto, Juozapo ir kitų Marcinkevičių (Marcinkiewicz) 1593–1775 m. žemės sklypų (Kuršių ir kt. palivarkų, ūkių) priklausomybės, įkeitimo, nuomas, baudžiauninkų priklausomybės, teismo bylų su Umiastovskiais (Umiastowski), Gambrevičiais, Ramygalos seniūnais Samueliu ir Elena bei kitais Budrevičiais (Budrewicz), Žemaičių vaiskiu Mykolu, Mozyriaus stalininku Hilariu, kitais Šiukštomiš

² Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNB RKRS), Juozo Daugirdo fondas (toliau - f. 94), f. 94 -410-587.

³ LNB RKRS, f. 94-411-419, 421, 422, 437, 444, 486, 498, 500.

(Szukszta), Žemaičių kardininku Jonu Gadonu, Valavičiais (Wołowicz), Stanevičiais ir kitais asmenimis dėl skolų, vagysčių, Vilhelmo Gadono, Gondingos tijūno Jono Adamkevičiaus palikimų dokumentai, obligacijos, mokesčių mokėjimo kvitai, laiškai ir kt.⁴ Dar galima paminėti Ukmergės stalininko Povilo Marcinkevičiaus ir jo žmonos 1640 m. pakvitavimą Stanislovui ir Onai Bialozorams, kad gavo kraitį iš Vadoklių ir kitų dvarų⁵ bei Uptytės pavieto žemės teisėjo Ignoto Marcinkevičiaus nurodymus paveldėtojams, sidabro ir kitų brangenybių, įvertintų Vilniaus juvelyrų ir paliktų dukrai Emerencijonai 1775 m. sąrašą⁶.

Mackevičių – Jono, Alškos Išorą ir Jono, Kotrynos Mackevičių tarpusavio piniginių atsiskaitymų 1666 m. (ir b.m.) dokumentai⁷, LDK Vyr. tribunolo 1670 m. sprendimas Jono Mackevičiaus byloje su Vaitiekumi Mankevičiumi (Monkiewicz) dėl skolų (20 kapų lietuviškų grašių)⁸.

Pora Michnevičių dokumentų – 1689 m. Martyno Michnevičiaus (Michniewicz) skundas dėl Aukštadvario žemės sklypo, kurį užgrobė po žemės padalijimo jo brolis Jurgis; Uptytės pavieto statybos urėdninko Jono Monkevičiaus (Monkiewicz) ir Lomžos medžioklininko Jurgio Konstantino Michnevičiaus (Michniewicz) sutartis dėl Pažartų-Paramygalos dvaro, netoli Aukštadvario, Bernotiškių žemėje Jeveliškių ir Lazdonių sklypais⁹.

Cechanoveckių – Andriaus, Jono, Samuelio, Kristupo, Jeronimo Cechanoveckių (Ciechanowiecki) žemės sklypų Aukštadvaryje pirkimo ir valdymo, Stanislovo Cechanoveckio palikimo, bylų su Gineiciu (Gineyc), Lenartavičiumi (Lenartowicz), Uptytės klebonu Stanislovu Kotovičiumi dėl užstatytos Aukštadvario valdos 1572–1682 m. dokumentai¹⁰.

Kozakovskių – Samuelio, Kauno pavieto žemės teisėjo, žemės ribų teismo pirminkino Adomo Kozakovskio ir jo žmonos Teresės Marcinkevičiutės (z Marcinkiewiczow), Kauno pavieto maršalkos, Vilniaus gubernijos žemės ribų teisėjo Pranciškaus ir Teresės Kozakovskiu¹¹ bylų

⁴ LNB RKRS, f. 94-412, 420, 423-426, 428-433, 435, 439, 441-443, 447, 453-460, 463, 464, 466-470, 472, 475, 476, 482, 492, 493, 495.

⁵ LNB RKRS, f. 94-427.

⁶ LNB RKRS, f. 94-494, 496.

⁷ LNB RKRS, f. 94-434, 452.

⁸ LNB RKRS, f. 94-440.

⁹ LNB RKRS, f. 94-448, 450.

¹⁰ LNB RKRS, f. 94-410, 413, 415, 421, 445.

¹¹ LNB RKRS, f. 94-564, 570-574, 576-586.

¹² LNB RKRS, f. 94-503, 536, 548, 561.

su Panevėžio pijo r vienuolynu (1780–1806 m.)¹², Valavičiais, Stanevičiais, Mickevičiais, Michnevičiais, Kosakovskiais (Kosakowski, Kossakowski), Vladislovu Dežycu, Šiuksnomis, Mykolu Grabovskiu, Pranciškumi Sapiega (Sapieha), Tadeušu Kulvinskui ir kitais asmenimis dėl žemės ribų, baudžiauninkų priklausomybės, užpuolimų, Livonijos vyskupo Juozapo Kosakovskio palikimo (1795 m.), Cegelnės plytinės priklausomybės, skolų 1668–1831 m. dokumentai; pajamų ir išlaidų apskaitos, pakvitavimai, obligacijos, laiškai¹³.

Tarp kitų Kozakovskių dokumentų – Adomo Kozakovskio 1761 m. paskyrimo Kopinos regentu¹⁴, 1790 m. dovanų aktas, kuriuo Aukštadvario bažnyčiai pastatyti Kauno pavieto žemės teismo pirmininkas Adomas Kozakovskis dovanaja žemės sklypą ir 2000 auksinų¹⁵, Vilniaus konsistorijos 1791 m. sprendimas dėl bažnyčios pavadinimo parapijine¹⁶ ir Kozakovskio 1803 m. raštas dėl atleidimo nuo iždo mokesčių¹⁷; Kauno pavieto maršalkos Pranciškaus Kozakovskio iš Aukštadvario 1816 m. įgaliojimas (juoda-raštis) generolui leitenantui Kapcevičiui perimti iš Tovianskio (Towianski) Kauno pavieto Karmėlavos seniūniją ir įsipareigoja Tovianskiui išmokėti 172 300 rublių¹⁸.

Daug informacijos suteikia Kozakovskių giminių – Mickevičių, Michnevičių, Blusių, Cechanoveckių, Daukšų ir kitų asmenų 1798 m. (ir b.m.) geneologinės schemas¹⁹ bei Kozakovskių, Zabielių, Vondalovskių (Wądałowski), Savickių giminystės ryšių ir Aukštadvario bei kitų dvarų priklausomybės 1806 m. išdėstymas (Antano Jelenevskio (Jeleniewski) byloje su Tamošiumi Vondalovskiu ir Liudvika Zabielaite Savicka Vondalovska (Zabielowna Sawicka Wądałowska)²⁰; Aukštadvario klebono Juozapo Piktūrno 1794 m. pakvitavimas Kauno pavieto kaštelionui Ignotui Zabieliali (Zabieło, Zabiełło), gavus 5000 auksinų²¹; 1773–1796 m. Aukštadvario dvaro Juškiškių palivarko ir

¹³ LNB RKRS, f. 94-436, 461, 462, 449, 479, 481, 483-485, 487-489, 491, 495, 497, 499, 500, 503, 504, 506, 514, 516, 517, 519, 522, 523, 526-528, 533-535, 537, 538, 540-545, 547-552, 554, 555, 558, 560, 563-567, 569.

¹⁴ LNB RKRS, f. 94-477.

¹⁵ LNB RKRS, f. 94-525.

¹⁶ LNB RKRS, f. 94-529.

¹⁷ LNB RKRS, f. 94-559.

¹⁸ LNB RKRS, f. 94-570.

¹⁹ LNB RKRS, f. 94-546, 556.

²⁰ LNB RKRS, f. 94-562.

²¹ LNB RKRS, f. 94-532.

²² LNB RKRS, f. 94-491, 501, 509, 511-513.

kitų žemės sklypų pirkimo-pardavimo, perdavimo valdymui²²; Vadoklių dvaro baudžiauninkų šeimos pirkimo 1787 m., valstiečio Petrausko šeimos įsibaudžiavinimo 1789 m. aktai²³; karčemų būklės, gérimu apyvartos 1781, 1786 m. aprašymas²⁴; Aukštadvario dvaro ir Juškiškių palivarko 1772–1799 m. inventoriai, situacinis planelis²⁵.

Juozo Daugirdo fonde taip pat randame BELAZARIŠKIO (Białozorowo) vietovės dokumentus. Jų yra apie 50 saugojimo vienetų.

Tai, daugiausia, Bialozorą ir Zabielių šeimų 1723–1808 m. dokumentai²⁶. Paminėtini Novomlyno seniūno Mykolo Dominyko Bialozoro ir jo žmonos Elenos Sofijos Aleksandravičiūtės Bialozorienės (z Aleksandrowiczow Białozorowa) 1723 m. testamentai, kuriais jie paskirsto Belazariškio, Grinkiškio, Pagirių, Omnišovo, Rosės, Popiernios ir kitus dvarus artimiesiems, aukoja pinigus Vilniaus bei Popiernios bažnyčioms²⁷; Bialozorų turto ir vaišų globos 1724 m. raštas²⁸; 1726–1741 m. teismo bylų dėl Bialozorų turto iššvaistymo, Mykolo Dominyko Bialozoro palikimo, Rosės ir Mankovičių dvarų priklausomybės²⁹; Anupro ir Jono Bialozorų 1749–1789 m. skolų, mokestių, bylų su Petru Strumila (Strumiło), Pranciškumi Korizna (Koryzna), Jurgiu Švoinickiu (Szwoinicki) ir kitais, žemės sklypų įkeitimo, valstiečių priklausomybės dokumentai; obligacijos, 1558–1771 m. dokumentų sąrašas³⁰; Juozapatos Epereištės (z Eperyeszych) Bialozorienės 1758 m. testamentas, kuriuo ji užrašo pinigus artimiesiems bei Pagirių bažnyčiai³¹; dalies Belazariškio žemės sklypų perėmimo Kauno pavieto maršalkos Ignoto Zabielsos ir jo žmonos Onos Bialozoraitės (z Białozorow) priklausomybėn 1783–1797 m. dokumentai³²; Ignoto ir kitų Zabielių skolų, išlaidų, įvairių piniginių atskaitymų, žemės sklypų įkeitimo, nuomas, valstiečių priklausomybės, rekrutų

²³ LNB RKRS, f. 94-521, 524.

²⁴ LNB RKRS, f. 94-510, 518.

²⁵ LNB RKRS, f. 94-490, 539, 553.

²⁶ LNB RKRS, f. 94-692-738.

²⁷ LNB RKRS, f. 94-693, 694.

²⁸ LNB RKRS, f. 94-695.

²⁹ LNB RKRS, f. 94-696-698.

³⁰ LNB RKRS, f. 94-699-702, 704-715, 717, 726, 730.

³¹ LNB RKRS, f. 94-703.

³² LNB RKRS, f. 94-716, 718, 719.

³³ LNB RKRS, f. 94-720-725, 728, 729, 731, 732, 734-738.

ėmimo, ūkio 1783–1808 m. dokumentai, įgaliojimai, laiškai³³.

Juozo Daugirdo fonde yra 13 saugojimo vienetų, 1639–1810 m. dokumentų, susijusių su JOTAINIAIS (Jatoynie)³⁴.

Tarp jau anksčiau išvardintų asmenų – Jotainių valdos bajorų Petro, Stanislovo ir jo žmonos Sofijos Rimvydaitės Mickevičiūtės (z Rymwidow Mickiewiczow) Bortkevičių, Stanislovo, Aleksandro, Gabrielio ir kitų Rimvydų Mickevičių 1639–1670 m.³⁵; Antano, Jono, Ignoto ir kitų Šiukštų (kilusių iš Kosakovskių) 1663–1810 m.³⁶; Ukmergės žemės teismo teisėjo ir kitų Bialozorų 1783, 1810 (?) m.³⁷; Povilo Marcinkevičiaus 1663 m., Emericijonos Marcinkevičiūtės Novomieiskos (Nowomieyska) 1810 m.; Adomo ir Terėsės, Prancišaus Kozakovskių 1808, 1810 m.³⁸ bylų dėl skolų, smurto veiksmų ir žemės sklypų dokumentai, laiškai, mokesčių mokėjimo kvitai, obligacijos, sąskaitos.

Minėtame, Juozo Daugirdo fonde yra dvigubai daugiau – 26 saugojimo vienetai – JUŠKIŠKIŲ (Juszkiszki) vietovės Blusių, Galaunių, Marcinkevičių ir kitų asmenų dokumentų, kurių chronologinės ribos 1592–1775 m.³⁹

Tai Uptytės pavieto bajoro Stanislovo Blusiaus žemės ribų Juškiškiuose, Aukšiadvario dvare, 1592 m. aprašymas⁴⁰; Juškiškių palivarko 1597 m. įkeitimo Jonui Lančunovskui⁴¹, 1604 m. pardavimo Tamošiui Frankui⁴², 1615, 1617 m. – Barborai Blusiuvienei (Błusowa)⁴³, 1618 m. įkeitimo Erazmui ir Onai Zablockiams⁴⁴ bei 1620 m. Esteros Blusiuviénés⁴⁵ 6 kaimų išpirkimo dokumentai; Albrechto Blusiaus 1617 m. testamentas, kuriuo jis savo motinai Barborai Kuprelytei (Kuprelowna) Blusiuvienei užrašo Juškiškius⁴⁶; pavieniai Blusių 1626–1674 m. bylų dėl žemės ribų bei Juškiškių palivarko

³⁴ LNB RKRS, f. 94-948-961.

³⁵ LNB RKRS, f. 94-948-952.

³⁶ LNB RKRS, f. 94-954, 956, 958, 959, 961.

³⁷ LNB RKRS, f. 94-957, 960.

³⁸ LNB RKRS, f. 94-950, 959, 960.

³⁹ LNB RKRS, f. 94-968-994.

⁴⁰ LNB RKRS, f. 94-968, 969.

⁴¹ LNB RKRS, f. 94-970.

⁴² LNB RKRS, f. 94-971.

⁴³ LNB RKRS, f. 94-972.

⁴⁴ LNB RKRS, f. 94-975.

⁴⁵ LNB RKRS, f. 94-976.

⁴⁶ LNB RKRS, f. 94-973.

⁴⁷ LNB RKRS, f. 94-977-979.

priklausomybės⁴⁷; Jono Galaunės (Hołownia) teises į Juškiškių palivarką įrodantys dokumentai, bylos dėl smurto veiksmų 1673, 1674 m.⁴⁸; Upytės pavieto žemės teisėjo Stanislovo ir jo žmonos Barboros, Vilniaus vaivadijos pateisėjo Elijaus, Antano, Ignoto ir kitų Marcinkevičių nuosavybės Juškiškių palivarko ir ūkių įkeitimo, išnuomavimo, užrašymo Andriui Hanui, Jonui Bistramu (Bystram), Vilniaus kanauninkui Kristupui Bialozorui, Upytės pavieto rotmistrui ir žirgininkui Ignotui Marcinkevičiui, to paties pavieto vėliavininkui Jokūbui, Gedeonui ir Ežbietai Šilingams (Szyling) ir kiti 1687–1775 m. dokumentai⁴⁹ (tarp jų – Juškiškių palivarko 1714 ir 1741 m. inventoriaj)⁵⁰.

NAUJAMIESČIO (Nowe Miasto) dokumentai saugomi gana gausiaame Lietuvos evangelikų reformatų sinodo fonde. Šis archyvas susiformavo iš Lietuvos evangelikų reformatų (toliau – LER) sinodo veiklos XVI–XX a. Vilniuje, Biržuose, Kėdainiuose, Slucke. Istorinių aktų ir dokumentų rinkinys į Biblioteką pateko iš Vilniaus evangelikų reformatų bibliotekos apie 1946 m.

Ji sudaro 2021 saugojimo vienetas. Tai 1413–1938 m. dokumentai lenkų, slavų kanceliarine, lotynų ir vokiečių kalbomis. Deja, šis archyvas nėra nuoseklus, išsamus. Dalis jo saugoma Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje. Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomos 1557–1766 m. privilegijos, fundacijos LER bendruomenėms, LER veiklos 1638–XX a. nuostatai, instrukcijos; LER provincinio sinodo ir distrikčių sinodų sesijų 1676–1862 m. aktai, protokolai; Lietuvos ir Baltarusijos bažnyčių vizitacijų 1667–1835 m. aktai; švietimo, mokyklų reikalų 1682–1829 m. dokumentai; valdų administravimo, pajamų ir išlaidų 1690–1842 m. dokumentai.

LER sinodo fonde yra apie 50 saugojimo vienetų susijusių su Naujamiesčio istorija, jo savininkais bei gyventojais, kuriuose sugrupuoti 1583–1877 m. dokumentai⁵¹.

Minėtinis LDK kanclerio Eustachijaus Valavičiaus 1583 m. potvarkis dėl privalomo evangelikų reformatų bažnyčios lankymo, neturtingų mokinių

⁴⁸ LNB RKRS, f. 94-980, 981.

⁴⁹ LNB RKRS, f. 94-982, 983, 985, 987-990, 992, 993.

⁵⁰ LNB RKRS, f. 94-984, 986.

⁵¹ LNB RKRS, Lietuvos evangelikų reformatų sinodo fondas (toliau – f. 93), f. 93-14, 875-923.

⁵² LNB RKRS, f. 93-14.

⁵³ LNB RKRS, f. 93-875.

šelpimo ir kitų reikalų⁵²; Rogačevo (?), Konevo (?), Dubingių seniūno Romano Valavičiaus 1592 m. raštas, kuriuo jis patvirtina LDK kanclerio Eustachijaus Valavičiaus fundaciją Naujamiesčio evangelikų reformatų bendruomenei (klebonijai ir mokyklai)⁵³; Biržų ir Dubingių kunigaikščio, Žižmių (?) seniūno Kristupo Radvilos 1604 m. raštas dėl evangelikų reformatų mokyklos ir klebonijos Naujamiestyje statybos⁵⁴; Vilniaus vaivados, LDK lauko etmono Boguslavo Radvilos 1640 m. raštas dėl piliečių prievolių evangelikų reformatų bažnyčiai⁵⁵; Vilniaus vaivados, LDK etmono Mikalojaus Kazimiero Paco 1677 m. universalas⁵⁶, draudžiantis karines rekvizicijas Naujamiesčio evangelikų reformatų valdose bei tų pačių metų raštas dėl Pamūšio ir Naujamiesčio bažnyčių turto globos⁵⁷.

Fonde randame ir Upytės pavieto maršalkos Jono Sicinsko (Sycynski), Biržų ir Dubingių kunigaikščio, Žemaitijos Kunigaikštystės seniūno Jonušo Radvilos, Ukmurgės pastalininko Jono ir Upytės pavieto medžioklininko Samuelio Lukianskių, Liudvikos Karolinos Radvilaitės (Radziwiłowna), Upytės pavieto pastalininko Stanislovo Ščukos ir kitų asmenų 1615–1760 m. fundacijas bei kuracinius raštus Naujamiesčio evangelikų mokyklai, bažnyčiai, senelių prieglauda⁵⁸.

Dalis 1681–1766 m. dokumentų liudija apie evangelikų reformatų santiukius su katalikais: Vilniaus vyskupų Konstantino Bžostovskio, Zienkovičiaus 1701–1746 m. raštai dėl katalikų bažnyčios padėties Naujamiestyje, miestelėnų santiukių su evangelikais, kiti raštai dėl bažnytinių apeigų pažeidimų, mišrių tikybos požiūriu vedybų, smurto veiksmų, draudimo remontuoti evangelikų reformatų bažnyčią (pvz: Upytės m. valdžios 1748 m. raštas, išpėjantis kunigą Samuelį Žuką nestatyti Naujamiestyje naujų evangelikų reformatų bažnyčių ir neremontuoti senų)⁵⁹.

1670–1816 m. inventoriai, revizijų aktai⁶⁰, bažnyčios žemės valdų 1857 m. planas⁶¹, mokyklos mokiniai žinių 1843–1847 m. žiniaraščiai⁶², žemės val-

⁵⁴ LNB RKRS, f. 93-876.

⁵⁵ LNB RKRS, f. 93-878.

⁵⁶ LNB RKRS, f.93-883.

⁵⁷ LNB RKRS, f. 93-882.

⁵⁸ LNB RKRS, f. 93-877, 880, 884-886, 888, 890, 892, 915.

⁵⁹ LNB RKRS, f. 93-885, 889, 902-914.

⁶⁰ LNB RKRS, f. 93-894, 900, 917-922.

⁶¹ LNB RKRS, f. 93-923.

⁶² LNB RKRS, f. 93-916.

du 1807–1877 m. nuomas sutartys, padūmės, rekrutų mokesčių mokėjimo kvitai⁶³ papildo Naujamiesčio dokumentų sąrašą.

Dokumentai susiję su NOCIAGALA (Nocogoła) sudaro apie 20 LER sinodo fondo saugojimo vienetų, 1691–1886 m. dokumentų⁶⁴.

Tai Užnerio distrikto evangelikų reformatų prokuratoriaus Jurgio Kaminskio ir kitų evangelikų reformatų atstovų 1691–1695 m. byla su LDK etmono Kazimiero Sapiegos nuosavybės Paškonių valdos valdytoju dėl Nociagalos palivarko žemės ribų⁶⁵; rekrutų ir kiti 1797–1886 m. mokesčių kvitai, valdos nuomas sutartys⁶⁶; Nociagalos palivarko ir kaimo 1777–1826 m. inventoriai, revizijos aktai⁶⁷.

Dokumentai susiję su PANEVĖŽIU (Poniewież) saugomi keliuose LNB RKRS fonduose.

Reikšminguose Juozo Daugirdo fondo 1804–1841 m. dokumentuose⁶⁸ – Panevėžio pijočių vienuolyno 1804, 1830 m. inventoriai⁶⁹; 1818 m. vizitacijos aktras⁷⁰; Katalikų bažnyčios reikmenų 1841 m. sąrašas⁷¹; Cerkvės ir Bažnyčios žemės sklypų situaciniai planai (XIX a.)⁷².

Jurgis Bukėnas (1890–1977) – kooperatininkas, visuomenės veikėjas nuo 1921 iki 1924 m. buvo Panevėžio apskrities valdybos pirmininkas, o nuo 1925 iki 1940 m. – Panevėžio apskrities tarybos narys. Jo fondą sudaro 779 saugojimo vienetai, 1890–1976 m. dokumentai. Iš jų – 100 saugojimo vienetų – Panevėžio apskrities XX a. I pusės dokumentų⁷³:

Tai Panevėžio apskrities valdybos, tarybos ir valsčių protokolai⁷⁴, kuriuose aptariami Panevėžio apskrities ligoninės statybos⁷⁵, Panevėžio savivaldybės progimnazijos įsteigimo⁷⁶, kelių statybos ir taisymo⁷⁷,

⁶³ LNB RKRS, f. 93-897-899, 901.

⁶⁴ LNB RKRS, f. 93-979-996.

⁶⁵ LNB RKRS, f. 93-979-983.

⁶⁶ LNB RKRS, f. 93-984-989.

⁶⁷ LNB RKRS, f. 93-990-996.

⁶⁸ LNB RKRS, f. 94-2450-2456.

⁶⁹ LNB RKRS, f. 94-2450, 2453.

⁷⁰ LNB RKRS, f. 94-2451.

⁷¹ LNB RKRS, f. 94-2454.

⁷² LNB RKRS, f. 94-2455, 2456.

⁷³ LNB RKRS, Jurgio Bukėno fondas (toliau – f. 123), f. 123-246-347.

⁷⁴ LNB RKRS, f. 123-246-277.

⁷⁵ LNB RKRS, f. 123-246, 250, 267, 269, 273.

⁷⁶ LNB RKRS, f. 123-263.

⁷⁷ LNB RKRS, f. 123-247, 275.

Pajuosčio dvaro išnuomavimo, administravimo, finansavimo bei ūkio likvidavimo⁷⁸, Panevėžio miesto vaistinės įkūrimo⁷⁹, Ramygalos progimnazijos statybos⁸⁰, mergaičių namų ruošos ir amatų mokyklos Pajuosčio dvare steigimo⁸¹, Panevėžio kalinių mokyklos rémimo⁸², finansiniai, ūkio bei kiti reikalai.

Panevėžio apskritys tarybos ir valdybos sąmatose ir apyskaitose⁸³ – įvairių Panevėžio apskritys valsčių kelių, tiltų ir mokyklų remontų⁸⁴, Panevėžio apskritys ligoninės darbo ataskaita ir įvairūs duomenys⁸⁵, Panevėžio apskritys savivaldybės vaistinių apyskaitos, sąmatos, biudžeto projektai⁸⁶, Savivaldybės pajamų ir išlaidų sąmatos, apyskaitos.

Be to, yra Panevėžio apskritys tarybos ir valdybos įsakai, potvarkiai, taisykles, narių ataskaitos, įvairūs raštai J. Bukėnui, kiti dokumentai⁸⁷ dėl kelių ir tiltų taisymo, apsisaugojimo nuo gaisrų⁸⁸, Panevėžio lietuvių gimnazijos praplėtimo⁸⁹, kitų reikalų; o taip pat – smulkų valsčių viršaičių, burmistrų ir sekretorių⁹⁰, gyventojų⁹¹, žemės reformos komisijos narių⁹² sąrašai, statistikos skyriaus darbo ataskaita⁹³, Pajuosčio dvaro administravimo ir finansavimo tvarkos projektais, inventoriaus sąrašas ir įkainiai⁹⁴.

Tarp Panevėžio apskritys įvairių įstaigų, asmenų raštų, kvietimų J. Bukėnui⁹⁵ paminėtinį Panevėžio mokytojų seminarijos, Valstybinės gimnazijos, Panevėžio apskritys žemės ūkio tarybos, valdybos, viršininko ir kiti kvietimai bei raštai dėl dalyvavimo parodose, iškilmėse, posėdžiuose ir kt.

⁷⁸ LNB RKRS, f. 123-248, 249, 256-258, 260, 263.

⁷⁹ LNB RKRS, f. 123-249.

⁸⁰ LNB RKRS, f. 123-252, 260, 273.

⁸¹ LNB RKRS, f. 123-253.

⁸² LNB RKRS, f. 123-257, 259.

⁸³ LNB RKRS, f. 123-278-308.

⁸⁴ LNB RKRS, f. 123-282.

⁸⁵ LNB RKRS, f. 123-285, 297, 299, 303.

⁸⁶ LNB RKRS, f. 123-287, 296, 297, 299-302, 305-307.

⁸⁷ LNB RKRS, f. 123-309-331.

⁸⁸ LNB RKRS, f. 123-316.

⁸⁹ LNB RKRS, f. 123-327.

⁹⁰ LNB RKRS, f. 123-312.

⁹¹ LNB RKRS, f. 123-313.

⁹² LNB RKRS, f. 123-329.

⁹³ LNB RKRS, f. 123-318.

⁹⁴ LNB RKRS, f. 123-324, 325.

⁹⁵ LNB RKRS, f. 123-332-347.

Poetės Salomėjos Nérios (Bačinskaitė-Bučienė) (1904–1945) fonde yra 382 saugojimo vienetai 1904–1961 m. dokumentų; 48 saugojimo vienetai yra vienaip ar kitaip susiję su Panevėžiu (nors, apie patį Panevėžį ir jo gyventojus medžiagos ne itin daug).

Tai Salomėjos Nérios darbo Panevėžio valstybinėje mergaičių gimnazijoje 1936, 1937 m. dokumentai (gimnazijos direktorės Marijos Giedraitienės užpildytas žinių lapas apie mokytoją S. Bačinskaitę, Salomėjos Nérios prašymai dėl atostogų bei įgaliojimas Elžbietai Jodinskaitei paimti Salomėjos Nérios atlyginimą⁹⁶; Salomėjos Nérios rašyti dokumentai Panevėžyje: dienoraščiai su eiléraščių, mažosios prozos intarpais⁹⁷, publicistika su eiléraščių intarpais (paskaita Panevėžio meno kuopai ir kt.)⁹⁸, eiléraščių rinkinių fragmentų variantai⁹⁹; Salomėjos Nérios laiškai į Panevėžį rašytojai Vandai Didžiulytei-Albrechtienei, Panevėžio valstybinės gimnazijos mokytojai Liucijai Jurgutytei¹⁰⁰; Salomėjos Nérios motinos, sesers, brolio, Lietuvos kultūros veikėjo Juozo Banaičio, „Trečio fronto“ bendradarbio, literato ir vertėjo Valio Drazdausko, Antano Venclovos, Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Vinco Mykolaičio-Putino, kitų asmenų laiškai Salomėjai Nériai į Panevėžį¹⁰¹; Panevėžio valstybinės gimnazijos mokytojų O. Daugaravičiūtės, B. Jacevičiūtės, Liucijos Jurgutytės, Vandas Didžiulytės-Albrechtienės, Gabrieles Petkevičaitės-Bitės, kitų asmenų laiškai iš Panevėžio Salomėjai Nériai¹⁰²; Salomėjos Nérios nuotraukos Panevėžyje¹⁰³.

LNB RKRS saugoma laikraštelių kolekcija, kurioje yra per 1600 egzempliorių, 600 pavadinimų 1913–1943 m. rankraštinių, šapirografuotų, hektografuotų ar kita dauginimo technika multiplikuotų laikraštelių, kurių daugumą sudaro gimnazijų moksleivių leidinėliai.

1921–1940 m. apie 60 laikraštelių buvo išleisti Panevėžyje. Tai Pa-

⁹⁶ LNB RKRS, Salomėjos Nérios fondas (toliau – f. 4), f. 4-30-35.

⁹⁷ LNB RKRS, f. 4-61,62.

⁹⁸ LNB RKRS, f. 4-67.

⁹⁹ LNB RKRS, f. 4-91.

¹⁰⁰ LNB RKRS, f. 4-122,123,129.

¹⁰¹ LNB RKRS, f. 4-149, 150, 153, 162, 169, 172, 186, 193, 197, 198, 206, 209, 210, 214, 218, 222, 232, 239, 244, 248.

¹⁰² LNB RKRS, f. 4-160, 161, 173, 175, 178, 179, 181, 199, 216, 252, 259.

¹⁰³ LNB RKRS, f. 4-284, 287.

¹⁰⁴ LNB RKRS, Laikraštelių kolekcija (toliau – f. 135), f. 135-163, 164.

¹⁰⁵ LNB RKRS, f. 135-337, 338.

nevėžio skautų 1930, 1931 m. leistas „Bimbalas“¹⁰⁴, 1927 m. „Inkaras“¹⁰⁵, pavieniai 1933–1935, 1939 m. „Lapino“ numeriai¹⁰⁶, 1933 m. „Meteoras“¹⁰⁷, 1940 m. „Savas žodis“¹⁰⁸, 1922 m. „Skautas“¹⁰⁹, 1925–1926 m. „Roveris“¹¹⁰, kuris vėliau vadinosi „Ugniaukuru“¹¹¹, „Bučkis“¹¹², 1935 m. „Ménulis“¹¹³, 1924, 1925 m. „Moksleivių draugas“¹¹⁴, 1927 m. „Pasaka“¹¹⁵, 1925 m. „Pašvaistė“¹¹⁶, 1926 m. „Perkūno vylyčios“¹¹⁷, 1926 m. „Poilsio valandos“¹¹⁸, 1928 m. „Rytmečio žara“¹¹⁹, 1927 m. „Lyra“¹²⁰, 1924–1925 m. „Spiečius“¹²¹, 1928 m. „Kritika“¹²², Panevėžio mokytojų seminarijos 1929 m. „Minčių vairikas“¹²³, 1926 m. „Vaidilų balsai“¹²⁴, Panevėžio tautininkų 1926–1928 m. „Tautos keliais“¹²⁵, Panevėžio ateitininkų 1921–1923 m. „Mūsų vairas“¹²⁶, Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko Panevėžyje 1932 m. „Mindaugietis“¹²⁷.

Kituose fonduoje randame tik pavienius dokumentus susijusius su Panevėžiu.

Tautosakininko Jono Balio (g. 1909 m.) fondą sudaro 108 saugojimo vienetai. Tai 1893–1937 m. biografiniai, kūrybinės veiklos ir kiti dokumentai. Šiame fonde yra apie 10 saugojimo vienetų susijusią su Panevėžiu. Šių dokumentų chronologinės ribos 1923–1930 m.

Minėtina Panevėžio mokytojų seminarijos „Tautotyros ir senienų

¹⁰⁶ LNB RKRS, f. 135-530-538.

¹⁰⁷ LNB RKRS, f. 135-608.

¹⁰⁸ LNB RKRS, f. 135-988.

¹⁰⁹ LNB RKRS, f. 135-1009, 1010.

¹¹⁰ LNB RKRS, f. 135-932-934.

¹¹¹ LNB RKRS, f. 135-1359, 1360.

¹¹² LNB RKRS, f. 135-180.

¹¹³ LNB RKRS, f. 135-609.

¹¹⁴ LNB RKRS, f. 135-1547-1553, 666.

¹¹⁵ LNB RKRS, f. 135-800.

¹¹⁶ LNB RKRS, f. 135-802, 803D.

¹¹⁷ LNB RKRS, f. 135-834, 835.

¹¹⁸ LNB RKRS, f. 135-883.

¹¹⁹ LNB RKRS, f. 135-921.

¹²⁰ LNB RKRS, f. 135-1536.

¹²¹ LNB RKRS, f. 135-1039-1046.

¹²² LNB RKRS, f. 135-507.

¹²³ LNB RKRS, f. 135-612.

¹²⁴ LNB RKRS, f. 135-1367, 1599D.

¹²⁵ LNB RKRS, f. 135-1184-1188D.

¹²⁶ LNB RKRS, f. 135-728-732.

¹²⁷ LNB RKRS, f. 135-618.

rinkimo draugijos” archyvo 1927–1930 m. medžiaga; raštas dėl materialinės paramos; egzaminų programos; laiško Adomui Varnui juodraštis; multiplikuotas laikraštėlis „Kirčio ir priegaidės žinios“ ir kiti dokumentai¹²⁸; Panevėžio apskrities gyventojų 1923–1927 m. dainuojamosios ir pasakojamosios tautosakos užrašai¹²⁹.

Panėvėžiečiai savo kraštiečiu gali laikyti Lietuvos diplomatą Juozą Urbšį (1896–1992), kuriam teko mokyti Panėvėžio realinėje gimnazijoje. Šio žymaus žmogaus fonde saugoma asmens, jo diplomatinės ir kitos tarnybinės veiklos, kūrybinio proceso, buities ir kitų 1866–1979 m. dokumentai (562 saugojimo vienetai). Keliuose jų minimas Panėvėžys.

Tai Panėvėžio realinės gimnazijos baigimo 1913 m. atestatas, išduotas J. Urbšiui¹³⁰; Juozo Urbšio 1914 m. atsiminimų fragmentas apie Panėvėžio realinę gimnaziją¹³¹; Panėvėžio bataliono veikimo, kariaujant su bolševikais Latvijos teritorijoje 1921 m. trumpa apžvalga¹³²; 1919 m. kreipimasis į Panėvėžio visuomenę aukoti sergančiam džiova moksleiviniui Petru Vertelkai ir aukotojų sąrašas (pasiraše J. Urbšys ir J. Bučas)¹³³; Alfonso, Antano, Ignas Urbšių iš Zaosės, Naujamiesčio, Panėvėžio asmeninio pobūdžio 1918–1938 m. laiškai Juozui Urbšiui¹³⁴; Elenos Urbšytės-Gutauskiėnės (J. Urbšio sesers) 1923–1940 m.¹³⁵ ir Elenos Antanaitienės 1921–1925 m.¹³⁶ laiškai J. Urbšiui, kuriuose yra užuominos apie Panėvėžio gimnaziją bei Gabrielės Petkevičaitės-Bitės išleistuvės toje pačioje Gimnazijoje; V. Sudarskio 1934 m. laiškas J. Urbšiui, kuriame rašoma apie 1919 m. kovas Panėvėžyje¹³⁷. Be to, fonde yra J. Urbšio vestuvių, tėvų ir kitų giminaičių Panėvėžio apskrityje 1921–1930 m. nuotraukos¹³⁸.

Reikia paminėti ir buvusio Kauno bei Vilniaus gubernatoriaus Piotro Veriovkino (1861–1946) fondą, kuriame saugoma 2449 saugojimo vienetai asmens, ūkio, spaudinių rinkinio ir kitų 1842–1940 m. dokumentų. Keletas

¹²⁸ LNB RKRS, Jono Balio fondas (toliau – f. 168), f. 168-33, 37, 60, 61, 95, 97, 104.

¹²⁹ LNB RKRS, f. 168-22.

¹³⁰ LNB RKRS, Juozo Urbšio fondas (toliau – f. 15), f. 15-3.

¹³¹ LNB RKRS, f. 15-48.

¹³² LNB RKRS, f. 15-50.

¹³³ LNB RKRS, f. 15-89.

¹³⁴ LNB RKRS, f. 15-379-381.

¹³⁵ LNB RKRS, f. 15-224.

¹³⁶ LNB RKRS, f. 15-143.

¹³⁷ LNB RKRS, f. 15-341.

¹³⁸ LNB RKRS, f. 15-490-495.

jų susiję su Panevėžiu.

Tai Švenčionių kelių valdybos (?) 1904 m. raštas Veriovkinui dėl žemės padovanojimo Panevėžio geležinkelio linijos pravedimui¹³⁹; Natalijos Žaidik 1909 m. laiškas Sofijai Veriovkinai dėl Panevėžio gimnazijos įsteigimo¹⁴⁰; Panevėžio geležinkelio viršininko 1920 m. raštas Utenos girininkijos viršininkui dėl miško medžiagos išskyrimo geležinkelio apsaugai nuo sniego iš Piotro Veriovkino valdomo miško¹⁴¹.

Fotonuotraukų rinkinyje – 267 saugojimo vienetai, 1859–1980 m. nuotraukų, vinječių, nuotraukų albumų bei atvirukų, esama keletas Panevėžio vaizdų.

Minėtinis Panevėžio kalėjimo kalinių 1922 ir 1928 m.¹⁴²; Lietuvos Respublikos valstybinio degtinės ir spirito monopolio Kauno, Panevėžio, Telšių, Vilkaviškio sandėlių bei 1908–1925 m. spirito gamybos, suvartojojimo ir kitos palyginamosios diagramos, schemas¹⁴³; Panevėžio dramos teatro pastato, dekoracijų dirbtuvų ir sandėlio, drabužių siuvyklos, grimo kambario ir kitų pagalbinių patalpų 1950 m.¹⁴⁴ bei Panevėžio lenkų bendruomenės 1935 m.¹⁴⁵ nuotraukos bei nuotraukų rinkiniai.

Kraštotoyrininko Stepono Šulsko (g. 1923) fondą sudaro 124 saugojimo vienetai. Čia saugomi jo kraštotoyros darbai ir literatūriniai bandymai, šeimos bei jvairių Lietuvos vietovių nuotraukos ir kiti 1918–1974 m. dokumentai. Tarp jų – Panevėžio ir kitų vietovių 1930–1971 m. paminklų, kitų objektų nuotraukos bei nuotraukų negatyvai¹⁴⁶.

Bibliotekininko, bibliografo, literato Juozo Rimanto (1908–1973) gausiamie (2722 saugojimo vienetai) fonde saugomi biografiniai, kūrybinės, tarybinės, visuomeninės veiklos ir kiti 1836–1972 m. dokumentai. Čia yra tik pora atvirlaiškių su Panevėžio vaizdais, o ir patys atvirlaiškiai įdomūs, nes jie rašyti Žemaitės anūkės Elzės Veikšaitės 1910–1913 m.¹⁴⁷

Su PAUSLAJU (Pousloye), minėtame Juozo Daugirdo fonde, susiję

¹³⁹ LNB RKRS, Piotro Veriovkino fondas (toliau – f. 19), f. 19-1589.

¹⁴⁰ LNB RKRS, f. 19-1828.

¹⁴¹ LNB RKRS, f. 19-1891.

¹⁴² LNB RKRS, Fotonuotraukų rinkinys (toliau – f. 145), f. 145-180-183.

¹⁴³ LNB RKRS, f. 145-214.

¹⁴⁴ LNB RKRS, f. 145-223.

¹⁴⁵ LNB RKRS, f. 145-225.

¹⁴⁶ LNB RKRS, Stepono Šulsko fondas (f. 126), f. 126-114, 115.

¹⁴⁷ LNB RKRS, Juozo Rimanto fondas (toliau – f. 47), f. 47-166, 167.

¹⁴⁸ LNB RKRS, f. 94-2542-2583.

apie 40 saugojimo vienetų – 1562–1798 m. šios vietovės dokumentų¹⁴⁸.

Tai Pauslajo dvaro savininkų Bialozorų dokumentai – Marijonos Bialozoraitės (Białożorowna), ištekančios už Ukmergės stalininko Povilo Marcinkevičiaus, 1640 m. kraičio¹⁴⁹ bei Kristupo Bialozoro 1741 m. daiktų¹⁵⁰ sąrašai; Širvintų seniūno Juozapo Paco ir jo žmonos Elenos Bialozoraitės 1717 m. paliudijimas apie gautą kraitį¹⁵¹; Bialozorų giminės 1555–1728 m. genealoginė schema su valdomis (XVII a.?)¹⁵²; dvaro 1569–1665 m. dokumentų sąrašas¹⁵³; 1783 m. laiškai¹⁵⁴; Ukmergės pakamario Stanislovo ir Antano Bialozorų 1704, 1707 m. obligacijos, pakvitavimai¹⁵⁵; Kristupo, Antano, Kernavės seniūno Motiejaus Petro ir kitų Bialozorų 1714–1725 m. bylos dėl pinigų ir kitų reikalų, paliudijimas¹⁵⁶; Vilniaus kanauninko Kristupo Mykolo Mantvydo Bialozoro 1727 m. fundacija, kuria Panevėžio pijoři vienuolynui užrašoma Pauslajo dvaro dalis ir pajamos iš jo bei 1727–1730 m. Uptytės knygų revizijos dėl fundacijos dokumentai¹⁵⁷; Bialozorų nuosavybės Pauslajo dvaro žemų pirkimo-pardavimo, įkeitimo Livonijos taurininkui Kazimierui Bistramui, Adomui Kozakovskiui, LDK kariuomenės kavalerijos pulko vėliavininkui, Ukmergės pavieto gurguolininkui Dominkyui Bogušui (Bohusz) ir kiti 1775–1783 m. dokumentai¹⁵⁸.

Paminėtinas Pauslajo palivarko 1507–1715 m. dokumentų ir savininkų kaitos 1796 (?) m. sąrašas¹⁵⁹.

Be to, su Pauslaujo vietove susiję taip pat Panevėžio pijoři 1728–1798 m. bylų su Bialozorais, Sankovskiais, Kozakovskiais, Bistramais, Domeikomis dėl Pauslajo dvaro ūkių priklausomybės, žemės ribų¹⁶⁰ dvaro žemų pirkimo-pardavimo, dėl Gančiškių (Hanczyski) parapijos įsteigimo Pauslajo dvaro valdose dokumentai¹⁶¹.

¹⁴⁸ LNB RKRS, f. 94-2543.

¹⁵⁰ LNB RKRS, f. 94-2555.

¹⁵¹ LNB RKRS, f. 94-2549.

¹⁵² LNB RKRS, f. 94-2553.

¹⁵³ LNB RKRS, f.94 -2574.

¹⁵⁴ LNB RKRS, f. 94-2544, 2571.

¹⁵⁵ LNB RKRS, f. 94-2545, 2546.

¹⁵⁶ LNB RKRS, f. 94-2547-2550.

¹⁵⁷ LNB RKRS, f. 94-2551,2554,2570.

¹⁵⁸ LNB RKRS, f. 94-2558, 2560, 2561, 2563, 2564, 2566-2568.

¹⁵⁹ LNB RKRS, f. 94-2581.

¹⁶⁰ LNB RKRS, f. 94-2552, 2556, 2557, 2559, 2565, 2572, 2573, 2575-2579.

¹⁶¹ LNB RKRS, f. 94-2562, 2569, 2582, 2583.

RAGUVOS (Rogowo) bažnyčios fonde yra 60 saugojimo vienetų, 1668–1918 m. dokumentų. Šis fondas į Biblioteką priimtas 1974 m.

Fondą sudaro: Raguvos bažnyčios ir jų globėjų 1819–1826 m. fundaciniai dokumentai¹⁶² (tarp jų – Upytės pavieto maršalkienės Kazimieros Koščicaitės Straševičienės (z Koszczyców Straszewiczowa), jos sūnaus Juozapo Straševičiaus¹⁶³, Trakų vaivados Marcijono Aleksandro Oginskio ir jo žmonos Marcelės Glebavičiūtės¹⁶⁴ fundaciniai raštai (nuorašas bei vertimas į lietuvių kalbą); bažnytinės ir pasaulietinės valdžios 1786–1915 m. potvarkiai, raštai¹⁶⁵; Raguvos parapijos bažnyčios 1665–1918 m. krikšto, santuokų, mirties metrikų knygos¹⁶⁶; Raguvos bažnyčios 1714–1898 m. kilnojamomo ir nekilnojamomo turto inventoriai, vizitacijų aktai, mokesčių (?) rinkliavos žiniaraščiai, remonto ir kitų išlaidų apyskaitos¹⁶⁷; Raguvos bažnyčios klebonų 1853–1917 m. susirašinėjimas su Žemaičių dvasine konsistorija, Ukmergės apskrities policijos viršininku ir kitais adresatais dėl bažnyčios remonto, kapinių praplėtimo, tikinčiųjų reikalų ir kt.; Raguvos bažnyčios raštų, metrikų išdavimo registracijos knygos¹⁶⁸; 1764–1904 m. kiti dokumentai, aktai¹⁶⁹.

Juozo Rimanto fonde yra Lietuvos TSR knygų rūmų direktoriaus 1962 m. raštas (mašinraščio nuorašas) Religinių kultų reikalų tarybos prie LTSR Ministrų tarybos įgaliotiniui J. Rugieniui, prašant tarpininkauti, kad Raguvos bažnyčia parduotų Knygų rūmams senas retas knygas¹⁷⁰.

Su kita Panevėžio regiono vietove – **RAMYGALA** (Remigo la) susiję dokumentai saugomi **Juozo Daugirdo** fonde. Tai sudaro daugiau kaip 10 saugojimo vienetų, 1550–1799 m. dokumentų.

Minėtini Upytės pavieto bajorų Vaitiekų, Šimkaus ir Andžejevičių 1550, 1562 m. susitarimo raštai dėl Putrių bei Paprūdžių laukų, Ramygalos ir Pamūšio žemės ribų Aukštadvario dvare¹⁷¹; Upytės pavieto vaznio 1684, 1789 m. pranešimai apie Ramygalos miestiečiams pavogtus arklius, kaltinant bajorą

¹⁶² LNB RKRS, Raguvos bažnyčios fondas (toliau – f. 125), f. 125-2-7.

¹⁶³ LNB RKRS, f. 125-4.

¹⁶⁴ LNB RKRS, f. 125-7.

¹⁶⁵ LNB RKRS, f. 125-8-14.

¹⁶⁶ LNB RKRS, f. 125-15-37.

¹⁶⁷ LNB RKRS, f. 125-38-47.

¹⁶⁸ LNB RKRS, f. 125-48-54.

¹⁶⁹ LNB RKRS, f. 125-55-60.

¹⁷⁰ LNB RKRS, f. 47-1602.

¹⁷¹ LNB RKRS, f. 94-409, 2542.

Opolskį ir jo artimuosius bei Kauno pavieto maršalkos Ignoto Zabielos užstatyto Liesnos palivarko perdavimą Ramygalos klebonui Songailai¹⁷².

Ramygalos pavadinimas taip pat egzistuoja kituose aukščiau minėtuose dokumentuose (Emerencijonos Marcinkevičiūtės sidabro taurės 1742 m. dovanojimo akte Ramygalos bažnyčiai ir kt.)¹⁷³.

Multiplikuotų laikraštelių kolekcijoje yra Ramygalos progimnazijos moksleivių ateitininkų laikrašteliai „Bebrėkštant“¹⁷⁴, „Bičiulis“¹⁷⁵, 1933 m. „Palaužta lelija“¹⁷⁶, 1939 m. „Prošvaistė“¹⁷⁷.

Juozo Daugirdo fonde galima išskirti apie 20 saugojimo vienetų susijusius su STEBÉKIAIS (Stebiaki). Tai 1605–1791 m. dokumentai¹⁷⁸, kuriuose sutinkamas pavardės, jau minėtos aptariant kitų šio regiono vietovių dokumentus.

Tai Mickevičių Rimvydų 1615–1622 m.¹⁷⁹; Ignoto, Juozapo, Povilo Marcinkevičių 1632–1768 m.¹⁸⁰; Adomo ir Teresės Kozakovskių 1772–1781 m.¹⁸¹; Benediktos Bialozorienės ir kitų Bialozorų 1783–1791 m.¹⁸² pa-veldėjimo, žemės sklypų pardavimo, baudžiauninkų įkeitimo ir pabėgimo bei kitų jų reikalų, daiktų įkeitimo; teismo bylų dėl smurto veiksmų, nuostolių padarymo, skolų, įkeistų valstiečių; dvarų nuomas dokumentai; sumokėtų mokesčių pakvitavimai; valstiečių sąrašai.

Istorinio pavieto centro – UPYTĖS (Upita) dokumentai yra LER sinodo, Juozo Daugirdo ir kitų fondų sudėtinė dalis. Tai senieji XVI–XVIII a. dokumentai, kuriuose randame išrašų iš Upytės pavieto teismo knygų. Juose minimos įvairios vietovės ir todėl bus išvardinti tik keli su Upyte susiję dokumentai.

Tai Juozo Daugirdo fonde esamas Upytės pavieto dvarų laikytojų XVIII a.(?) sąrašas, kuriame surašyti pavardės, dvarai, karčemos ir dūmų (kiemų) skaičius¹⁸³; bajorų Kelpšų ir Švobų iš tévų ir senelių paveldėtų Upytės,

¹⁷² LNB RKRS, f. 94-2651, 2225.

¹⁷³ LNB RKRS, f. 94-471, 553, 728.

¹⁷⁴ LNB RKRS, f. 135-155.

¹⁷⁵ LNB RKRS, f. 135-162.

¹⁷⁶ LNB RKRS, f. 135-792.

¹⁷⁷ LNB RKRS, f. 135-902.

¹⁷⁸ LNB RKRS, f.94-2759-2788.

¹⁷⁹ LNB RKRS, f. 94-2760-2764.

¹⁸⁰ LNB RKRS, f. 94-2765-2780.

¹⁸¹ LNB RKRS, f. 94-2781-2783.

¹⁸² LNB RKRS, f. 94-2784-2787.

¹⁸³ LNB RKRS, f. 94-2905.

Radū, Pajstrio, Pamūšių ir Švobiškio dvarų dalybų 1579 m. dokumentas¹⁸⁴; teisininko Zigmo Toliušio (1889–1971) fonde saugoma Juozapo Kimbaro, Upytės atstovo 1793 m. Gardino seime, 1820 m. portreto reprodūkcija¹⁸⁵ bei pedagogo Juozo Stoukaus (1886–1946) nuotraukų rinkinyje – Upytės dvaro Bistramų gyvenamojo namo nuotrauka¹⁸⁶.

Paskutinės aptariamos vietovės – VADOKLIU (Wodakle) dokumentai taip pat saugomi Juozo Daugirdo fonde. Yra per 30 saugojimo vienetų, Bialozorą, Zabielių ir kitų asmenų 1664–1799 m. dokumentų¹⁸⁷.

Tai Ukmergės pavieto žemės teisėjo Stanislovo Bialozoro 1664 m. testamentas¹⁸⁸, kuriuo jis savo žmonai ir vaikams užrašo Upytės pavieto Vadoklių, Vaiškonių, Linkuvos, Pamūšio, Pavirčiuvės dvarus bei Jokūbo Bialozoro funduotai Linkuvos bažnyčiai – pinigus; Stanislovo, Upytės pateisėjo Pranciškaus, Polocko archivyskupo, Vilniaus vyskupo archimandrito Mykolo Marcijono, kitų Bialozorų ir Zabielių tarpusavio bylų dėl Ukmergės pavieto pakamario Vladislovo Bialozoro palikimo, pabėgusių valstiečių 1695–1748 m.¹⁸⁹; piniginių reikalų 1694–1733 m. dokumentai, daiktų sąrašas¹⁹⁰; Anupro Bialozoro, Benediktos Bialozorienės, Šultenų, Musnickių, Koriznų, kitų asmenų teismo bylų dėl Vadoklių bei kitų dvarų Upytės paviete priklausomybės, skolų 1770–1799 m. dokumentai, pakvitavimai, obligacija, apskaita¹⁹¹; Vadoklių dvaro 1772 m. inventorius bei 1797, 1798 m. ūkio įnašai, žemės ūkio produkcijos ir pasėlių sąrašai¹⁹²; įvairūs pavieniai 1751–1796 m. dokumentai¹⁹³.

Taigi LNB RKRS saugoma daug vertingų ir įdomių Panevėžio regiono istorinių dokumentų, kurie laukia savo tyrinėtojų.

¹⁸⁴ LNB RKRS, f. 3-1507.

¹⁸⁵ LNB RKRS, Zigmo Toliušio (f. 66), f. 66-332.

¹⁸⁶ LNB RKRS, Juozo Stoukaus (f. 65), f. 65-136.

¹⁸⁷ LNB RKRS, f. 94-2918-2949.

¹⁸⁸ LNB RKRS, f. 94-2918.

¹⁸⁹ LNB RKRS, f. 94-2922-2927, 2932.

¹⁹⁰ LNB RKRS, f. 94-2921, 2929.

¹⁹¹ LNB RKRS, f. 94-2934, 2935, 2937-2939, 2941, 2942, 2943, 2947, 2948.

¹⁹² LNB RKRS, f. 94-2940, 2946.

¹⁹³ LNB RKRS, f. 94-2933, 2936, 2944, 2945, 2949.

HISTORICAL DOCUMENTS OF PANEVĖŽYS REGION AT THE RARE BOOK AND MANUSCRIPT DEPARTMENT OF MARTYNAS MAŽVYDAS NATIONAL LIBRARY OF LITHUANIA

Teresa Mackevič

ABSTRACT

The stock of the Rare Book and Manuscript Department of Martynas Mažvydas National Library of Lithuania includes more than 200 separate collections which make more than 75 000 storage units.

The funds of estates or historical acts contain the greatest part of materials about former estates, manors and localities.

Historical documents of Panevėžys region are of different contents: court files; papers, letters, inventories of various organizations, institutions and persons; documents indicating the subjection of serfs, testaments, income and expenditure, presents and other documents. They are also of different authenticity: originals and autographs, extracts, excerpts, transcripts, copies of extracts, multiplied manuscripts, typewritings and other documents. They are stored in several funds of the Rare Book and Manuscript Department such as: the Raguva Church, the Synod of the Evangelic Reformed Church of Lithuania, the collection of small-size newspapers, the selection of photographs, the private archives of Juozas Daugirdas, Jurgis Bukėnas, Salomėja Nėris, Jonas Balys, Juozas Urbšys, Piotras Veriovkinas, Juozas Rimantas, Steponas Šulskis, and others. Many localities of Panevėžys region and persons connected with them are mentioned in these documents. The presentation focuses on some places in administrative centres of Uptytė and Ukmurgė: Aukštadvaris, Belazariškis, Jotainiai, Juškiškiai, Naujamiestis, Nociagala, Panevėžys, Raguva, Ramygala, Stebékiai, Uptytė, Vadokliai.

These and other localities of Panevėžys region are mentioned in the documents of different persons, institutions, organizations and other funds, which are waiting for their researchers.

Teresa Mackevič

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Retų knygų ir rankraščių skyrius

Gedimino pr. 51

LT-01504 Vilnius

El. paštas: t.mackievic@lnb.lt

LAIKO TÉKMÉS DOKUMENTAI

Stasė Mikeliūnienė

Istorija gyva ir amžina užrašytu žodžiu, išsaugotais dokumentais. Rankraštynai – kultūros istorijos dalis, padedanti papildyti žinias apie kultūros įvykius, reiškinius, gyvenusių žmonių nuveiktus darbus, sukauptą išmintį. Kiekviename krašte yra išlikusių ženklų, kad čia gimę ir gyvenę žmonės garsino tą vietovę ar regioną. Todėl nemažai bibliotekų ēmësi atsakomybës rinkti, saugoti ir populiarinti rankraštinį paveldą.

Šiame pranešime apžvelgiami Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės ir Panevėžio apskrities rajonų savivaldybių viešosiose bibliotekose sukaupti rankraščių rinkiniai bei pristatoma Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje konferencijos „Rankraštinis paveldas Lietuvos kultūroje ir istorinéje atmintyje“ metu (2005 04 20) surengta rankraštinį dokumentų paroda „Laiko tékmës dokumentai“.

Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka 1991 m. pradėjo kaupti Panėvėžio miesto ir krašto meno, literatūros, kultūros bei žymiai visuomenės veikėjų, institucijų rankraščius – labai svarbią krašto paveldo dalį. Seniausi rankraštyne saugomi dokumentai siekia XIX amžiaus pabaigą. Iš viso Rankraščių skyriuje yra 119 fondų, apie 11 000 saugojimo vienetų. Biblioteka, siekdama supažindinti visuomenę apie sukauptus rinkinius, 2004 m. išleido „Rankraščių rinkinių rodyklę“¹, kurioje pateikiamas žinios apie fondų sudarytojus su fondo dokumentų anotacija.

Bibliotekos rankraštyne gausiausiai yra asmenų archyvai. Vieni rinkiniai yra išsamūs, atspindintys visą to asmens gyvenimą ir veiklą, kiti fragmentiški.

¹ Rankraščių rinkinių rodyklė. Sudarė Stasė Mikeliūnienė. Panėvėžys: Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2004. 67,[1] p.: iliustr. ISBN 9955-9484-8-5.

Šiuose rinkiniuose nemažą rankraščių dalį sudaro įvairių žanrų kūrybos dokumentai. Vienų rankraščiai yra išvydė dienos šviesą knygomis, veikalais, albumais. Tai filosofo Arvydo Šliogerio (g. 1944), fotografo Algimanto Aleksandravičiaus (g. 1961), rašytojų Elenos Mezginaitės (1941–2005), Petro Zablocko (g. 1914), Kazio Paulausko (g. 1934), Leono Kuodžio (1902–1975), aktoriaus Stasio Petronaičio (g. 1932), kunigo Augustino Liepinio (1896–1977); kitų autorių kūryba išlikusi tik rankraščiuose. Minėtini mokytojos Elenos Gabulaitės (1916–1999) jaunystės metų lyriški eiléraščiai. Mokytoja Aleksandra Šilgalytė (1904–1997) tarpukario metais noveles skelbė „Naujoje vaidilutėje“, „Ateityje“, pedagoginiuose žurnaluose. 1999 m. giminaičių ir bendraminčių dėka išleista jos atsiminimų knyga „Žingsneliai ir žingsniai“ apie savo gimtinę Palangą. Rankraščiuose yra išlikę jos nepaskelbtų novelių, eiléraščių, atsiminimų. Mokytojas, buvęs politinis kalinas Stasys Šneideris-Diemedis (1918–1987) garsėjo lyriniais eiléraščiais, kuriuos spausdino mokslievių žurnalai, vietiniai laikraščiai, net pats buvo sudaręs eiléraščių rinkinį „Pašvaistė“; deja sovietinė okupacija ir areštas sutrukė jį išleisti. Nepaprastai įdomus ir reikšmingas yra kunigo Antano Pauliuko (1868–1941) dienoraštis, rašytas 1911–1940 m. Teresdvaryje, Troškūnuose ir kitose jo gyventose vietose (12 rankraštinių knygų). Išsaugoti pedagogo ir rašytojo Motiejaus Lukšio novelių, apskymų ir dienoraščių rankraščiai, rašyti nuo 1928 metų. M. Lukšio trilogijos sutrumpinti romanai „Dvaro pagaireje“ ir „Naujakuriai“ yra išleisti, o romanų neredaguoti rankraščiai saugomi Bibliotekos Rankraščių skyriuje. Mokytojas Jonas Dičius tarpukario metais jau buvo žinomas beletristas, bet visa kūryba liko rankraščiuose.

Nemažą rinkinių dalį sudaro užrašyti atsiminimai. Tai mokytojo Stasio Juodikio (1902–1993) – apie gimtajį Réklių kaimą, mokymąsi Panevėžio gimnazijoje ir darbo metus. E. Gabulaitė paliko atsiminimą apie Panevėžio tarpukario mokytojus, universiteto profesorius Praną Dovydaitį, Juozą Eretą, Vincą Krėvę-Mickevičių, Vincą Mykolaitį-Putiną bei savo surinktus atsiminimus apie gimtajį Žudžių kaimą (Panevėžio r.) pavadintus „Tėviškės takais“, – apie Ėriškiuose, Uliūnuose kunigavusį rašytoją Joną Balvočių-Gerutį, – „Negestantis žiburys“, apie Ramygalos parapiją, – „Ramygala“. Ypač vertingi A. Šilgalytės atsiminimai apie 1922–1925 mokslo metus bei mokytojus Panevėžio mokytojų seminarijoje ir pirmuosius darbo metus. Mokytojos Halinos Didžiulytės-Mošinskienės (1911–2005), gyvenusios Brazilijoje, atsiminimuose įamžinta gimtinė Griežionėlės (Anykščių r.), pasakojimai apie rašytojas Liudviką Didžiulienę-Žmoną, Salomėją Nėrį, muziką Vladą

Jakubėną, dailininę Petrą Kiauléną, bibliotekininkę Elžbietą Jodinskaitę, ir kt. Vertingi profesorės Vandas Zaborskaitės atsiminimai apie Panevėžio mergaičių gimnazijos direktorę Mariją Giedraitienę, Reginos Gudavičiūtės – apie tėvą, pirmąjį Lietuvos kariuomenės kapelmeisterį, kompozitorių Juozą Gudavičių, mokytojos A. Šilgalytės – apie vyskupą Kazimierą Paltaroką, poetę Salomėją Nėrį, kunigą Augustiną Liepinį, mokytojos Vandas Vaivadienės (1910–1998) – apie broli partizaną Joną Baltušį, vyra, Lietuvos aviacijos lankūną Bronią Vaivadą. Augustinas Bernadišius užraše atsiminimus apie žmoną – filologę, kalbininkę Petronėlę Bylaitę-Bernadišienę (1910–1993).

Bibliotekos rankraštyne gausu korespondencijos – per 7 000 laiškų: nuo pačių buitiškiausių iki lyriškų, beletrizuotų, filosofinių apmąstymų. Ypatingai daug laiškų susikaupė E. Gabulaitės, Rapšių šeimos, Teresės Mikeliūnaitės (1910–1984), L. Kuodžio, A. Šilgalytės archyvuose. Yra gražių šeimos narių bendravimo laiškų: Irenos Aleknienės (1915–2001), Stepo Kosmausko (1918–1985), Mykolo Karkos (1892–1984). Idomus teatrologo, poeto, eseisto, filosofo Giedrimundo Gabréno (1952–1995) ir poetės, gyvenančios Australijoje, Lidijos Šimkutės susirašinėjimas – kalbėjimasis apie poeziją, literatūrą, knygas. Šilti, kūrybiški, lyriški rašytojo Motiejaus Lukšio (1907–1996) 1930–1937 m. rašyti laiškai būsimai žmonai Petronėlei Kasputytėi. Lietuvos savanorio Kazimiero Mikeliūno (1897–1965) laiškai Ievai Dubauskaitei-Mikeliūnienei ne tik apie ilgesį, ištikimybę, bet ir apie 1921–1922 metais Jonavoje ir Ukmergėje dislokuotų savanorių karių gyvenimą ir tarnybą. Mokytojai E. Gabulaitei rašė profesorius Pranas Dovydaitis, šmaikštaus, įtaigaus žodžio meistras kunigas A. Liepinis. M. Karką pasiekdavo kompozitoriaus Jono Bendoriaus, poeto Petro Babicko, Bernardo Bučo, Jono Graičiūno, Kazio Inčiūros laiškai. T. Mikeliūnaitės rinkinį papildė susirašinėjimas su rašytoju Juozu Baltušiu, Rapolu Šalteniu, kurso draugais – vertėja, tautosakininke Danute Krištopaite, kalbininku Algirdu Sabaliauskui, vertėja, kalbininke, poete Ona Survilaite, muziejininku Antanu Stravinsku, rašytojo Antano Žukausko-Vienuolio sūnumi Stasiu Žukausku ir kt. Pedagogą L. Kuodį pasiekdavo kalbininkų Antanės Kučinskaitės, Jono Kruopo, Juozo Pikčilingio, Edvardo Viskantos, Aleksandro Žirgulio laiškai. Docentės, vertėjos Joanos Laimos Rapšytės (1938–2000) rinkinyje yra jai rašyti rašytojo dramaturgo Eugène Ionesco, Ugnės Karvelis, kalbininko semiotiko Algirdo Greimo laiškai, labai daug Alfredo Jomanto laiškų. A. Šilgalytės rinkinyje yra per 1000 laiškų. Onos Masiulytės laiškų turinys pagilina žinias apie Juozo Masiulio knygyną, broli Joną Masiulį, jo vaikus, ypač šiltai rašė apie dukterį Karoliną.

Masiulytė. Laiškų gausu rašytojo Albino Šmulkščio (1918–2004), Algirdo Venskūno 1932–1990), Petro Zablocko ir kituose rinkiniuose.

Didelis turtas – rankraštyne sukaupta ikonografija. Tai fotografijos – portretinės, tarpukario mokyklos, Panevėžio mokytojų seminarijos, kultūrių renginių, kūrybinės ir dalykinės veiklos atspindžiai, – jų yra daugiau kaip 4 000 saugojimo vienetų. Fotografijų autorai – seniausi Panevėžio fotografių Leiba Slonimskis, Mečislovas Pugačevskis, Jankelis Trakmanas, A. Gutneras, I. Fridas, Jonas Paura, Jonas Žitkus ir dabartiniai autorai – Antanas Gylys, Leonas Grubinskas, Jonas Linda, Sergejus Kašinas, Algimantas Aleksandravičius, Stanislovas Bagdonavičius, Gintaras Lukoševičius ir kt. Rankraščių skyriuje saugomi dailininkų Povilo Šiaučiūno, Onos Šimaitytės-Račkauskienės, Henriko Mazūro, Zigmanto Plėščio, Vytauto O. Virkau ekslibrisų rinkiniai. Povilas Šiaučiūnas Bibliotekai yra padovanojęs apie 500 skurštų ekslibrisų.

Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka kartu su knygomis paveldėjo didelį, daugiau kaip 1000 saugojimo vienetų, režisieriaus Juozo Miltinio (1907–1994) rankraštinę palikimą, saugomą Juozo Miltinio palikimo studijų centre. Tai J. Miltinio asmens, gyvenimo ir veiklos, apdovanojimų, garbės vardų suteikimo dokumentai, užrašai, konspektai, pjesių vertimai, J. Miltinio piešiniai, jam skirti ekslibrisai. Gausi korespondencija (351 adresatas, 1932–1994 m.), ikonografija (1927–1993 m.). Centre taip pat rasime ir aktoriaus Kazio Vitkaus (1921–1995) surinktą medžiagą apie Panėvėžio Juozo Miltinio dramos teatrą: gausią nuotraukų ir negatyvų kolekciją, teatro kroniką, statistinius duomenis, užrašus.

Iš Panėvėžio apskrities rajonų savivaldybių bibliotekų didžiausius rankraščių rinkinius yra sukaupę Pasvalio Mariaus Katiliškio, Kupiškio, Rokiškio viešosios bibliotekos.

Kupiškio rajono savivaldybės viešojoje bibliotekoje saugomi aktorės, režisierės Unės Babickaitės-Graičiūnienės (1897–1961), poetės Nijolės Jankutės-Užubalienės (g. 1929), fotografo dailininko Jono Kalvelio (1925–1987), rašytojo Broniaus Žalio (g. 1921), filosofo Vinco Vyčino (1918–1996), režisieriaus Povilo Zulono (1912–1996), Kupiškio istorinių 1914–1938 metų nuotraukų archyvai. Vienų autorų rinkiniai išsamesni, kitų – fragmentiški.

Ypač didelės entuziastės, besirūpinančios rankraštinio paveldo kaupimu ir išsaugojimu yra Pasvalio rajono savivaldybės Mariaus Katiliškio viešosios bibliotekos darbuotojos. Pasvalys turtingas žymiais žmonėmis, rašytojais, kultūros veikėjais. Šiuo metu rankraštyne saugomi 107 rinkiniai. Pirmieji

rankraščiai pradėti kaupti 1989 metais. Rankraščių chronologinės ribos: nuo XVI amžiaus archyvinių dokumentų kopijų iki dabarties kūrėjų dovanotų rankraščių. Didžiausią fondo dalį sudaro XX amžiaus žymiu krašto žmonių – rašytojų, literatų, istorikų, diplomatų, žurnalistų, dvasininkų, visuomenininkų, kultūrininkų archyvai. Vertingiausi rinkiniai – diplomato, teisės daktaro Stasio Antano Bačkio (1906–1999), poeto architekto Jono Vytauto Nistelio (1922–1986), inžinieriaus, visuomenės veikėjo Petro Vileišio (1851–1926), teisininko, visuomenės veikėjo Jono Vileišio (1872 –1942), gydytojo, visuomenės veikėjo Antano Vileišio (1856–1919), ekonomisto, istoriko Vinco Vileišio (1908–1942), poeto, novelisto, kritiko, Lietuvos partizano Broniaus Krivicko (1919–1952), rašytojų Eugenijaus Matuzevičiaus (1917–1994), Jono Mikelinsko (g. 1922), Kazio Sajos (g. 1932), Juozo Povilonio (1910–1999), Kazio Jankausko (1906–1996), Kazimiero Pūro (g. 1926), žurnalisto, rezistencijos kovotojo Julijono Būtėno (1915–1951), kunigo, teologo, poeto, vertėjo Česlovo Kavaliausko surinkti rankraščiai. Pasvalietiškąją išeiviją rankraštyne atstovauja rašytojo Mariaus Katiliškio (1914–1980), poeto Bernardo Brazdžionio (1907–2001), lakūno Simo Mockūno (1896–1971), mokytojo, literatūros tyrinėtojo Vlado Kulboko (1908–1999), kalbininko Petro Būtėno (1896–1980), rašytojo žurnalisto Česlovo Senkevičiaus (g. 1921) ir kitų vertingi rinkiniai. Itin svarbūs krašto istorijos, kultūros tyrinėjimams – Pasvalio dvaro, Pasvalio parapijos, knygnešystės laikotarpio, pokario pasipriešinimo kovų, Šunkiškių pradžios mokyklos archyviniai dokumentai. Unikalūs pogrindžio spaudos (1941–1990), Sibiro tremčių fotografijų, tarpukario laikotarpio moksleivių laikraštelių rinkiniai. Naujausią krašto istoriją liudija Pasvalio ir Drangedal, Bamble (Norvegija) bei Götene (Švedija) 10 metų draugystės dokumentai, Pasvalio Sajūdžio dokumentų ir fotografijų rinkinys.

Rokiškio rajono savivaldybės viešojoje bibliotekoje 2004 m. įkurtas Juozo ir Alfonso Keliuočių palikimo studijų centras su nuolatine ekspozicija „Juozo ir Alfonso Keliuočių kūrybinis palikimas“. Žurnalistas, rašytojas, vertėjas, žurnalo „Naujoji Romuva“ vyr. redaktorius Juozas Keliuotis (1902–1983) paliko gausų rankraštinį archyvą. Tai jo atsiminimai, laiškai, nuotraukos. Brolio pedagogo, poeto ir žurnalisto Alfonso Keliuočio (1911–1994) archyve – nuotraukos iš jo asmeninių albumų, eilėraščiai, straipsniai, scenos vaizdeliai bei diplominis darbas „Maironis ir naujoji lietuvių literatūra“. Pedagogo ir literato Vytauto Šavelio (1928–1996) archyve – asmenis dokumentai, eilėraščių rankraščiai, korespondencija, nuotraukos. Vytauto Šavelio rinkinių sudaro 50 saugojimo vienetų. Pedagogo, muziko, buvusio Rokiškio

liaudies teatro režisieriaus ir aktoriaus Vytauto Vajegos (g. 1919) kolekcijoje – beletrizuoti memuarai „Šaukštai popiet“, sudaryti iš 24 dalių ir turinčiu atskirus turinius ir numeraciją (apie 670 puslapių). Bibliotekos kraštotoiros literatūros fonde saugomas ir Lietuvos kariuomenės karininko, karinės spaudos darbuotojo, bibliofilo Petro Jakšto (1899–1988) rankraščio „Stramiliai“ (1-4 d.) bei „Mokyklos“ kopija. Jie išleisti atskiru leidiniu (Jakštas, Petras. *Atsiminimų tēkmėje: Stramiliai, Rokiškis, Sankt Peterburgas*. Vilnius: Margi raštai, 2004. 256 [3] p.).

Panėvėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje 2005 04 20 konferencijos „Rankraštinis paveldas Lietuvos kultūroje ir istorinėje atmintyje“ metu buvo atidaryta dokumentų paroda iš anksčiau minėtų bibliotekų rankraščių rinkinių. Parodoje buvo eksponuoti dokumentų originalai, apimantys laikotarpį nuo XIX a. pabaigos iki 1940 metų.

Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos stenduose buvo eksponuoti vertingiausi dokumentai iš asmenų archyvų: Elenos Gabulaitės, Juozo Gudavičiaus, Stasio Juodikio, Emilijos Juzulėnienės, Mykolo Karkos, Antano Krasausko, Leono Kuodžio, Motiejaus Lukšio, Aleksandros Šilgalytės, Julijos Žukauskaitės, Moigų, Rapšių, Almonės Marcinkevičiūtės-Bernadišienės šeimų. Parodos lankytojai galėjo susipažinti su Rankraštyne saugomu 1870 metų Kauno gubernijos Panėvėžio apskritys senojo Panėvėžio kaimo planu, 1872 metų Panėvėžio namų savininkų vardinu sarašu, 1911–1934 metų Vaškų blaivybės draugijos protokolų knyga ir daugeliu kitų dokumentų.

Didžiąją parodos dalį sudarė fotografijos. Moigų šeimos nuotraukų išlikę nuo 1877 m. Kai kurių nuotraukų datos neišaiškintos, jos galbūt dar senesnės. Be Moigų šeimos nuotraukų, parodoje eksponuotos M. Karkos, A. Šilgalytės, M. Lukšio, Emilijos Juzulėnienės, Antano Krasausko šeimų bei portretinės fotografijos. 1920–1940 m. daugelyje asmenų archyvų yra Panėvėžio valstybinės gimnazijos, Mokytojų seminarijos, Mergaičių gimnazijos mokytojų, mokinų portretinių bei grupinių nuotraukų, kuriose atpažįstame žymius mokyklų vadovus: Joną Yčą, Juozą Balčikonį, Justiną Jankevičių, Julianą Lindę-Dobilą, Mariją Giedraitienę, rašytojus Gabrielę Petkevičaitę-Bitę, Bronę Buivydaitę, Matą Grigonį, skulptorių Juozą Zikarą, vyskupą Kazimierą Paltaroką, mokyklų kapelionus Alfonsą Lipniūną, Alfonsą Sušinską, Juozą Stakauską ir kt.

Kupiškio rajono savivaldybės viešosios bibliotekos stende eksponuotas šioje bibliotekoje saugomas Kupiškio istoriją menančios nuotraukos: Neprikalnės paminklo atidengimas Kupiškyje 1929 m., Vytauto gat-

vė 1930 m., Naujokų rezervo liudijimas Nr. 1260 (1932 m.), kaimo šviesuolio, poeto, pirmųjų slaptų lietuviškų vakarų Kupiškio krašte organizatoriaus Kazimiero Aleknos šeimos bei savamokslio liaudies muzikanto Aleksandro Kriūkos šeimos nuotraukos, kunigų Felicijono Lialio ir Antano Masiulio portretinės fotografijos.

Pasvalio rajono Mariaus Katiliškio viešosios bibliotekos stendas kvietė susipažinti su poeto, partizano Broniaus Krivicko rankraščiais, poeto architekto Vytauto Nistelio eiliuotos kūrybos rankraščiais ir vaizdiniais dokumentais, Šunkiškių pradinės mokyklos 1929 m. statistikos žiniomis, kitaip archyviniais dokumentais, rašytojo Jono Mikelinsko 1936–1937 m. mokinio dienynu bei fotografijomis, rašytojo ir vertėjo Juozo Povilonio, literatūros tyrinėtojo Vlado Kulboko ir kitų Pasvalio šviesuolių išlikusia kūryba.

Rokiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka parodoje pateikė Alfonso Keliuočio eilėraščių rankraščių, diplominių darbų ir „Naujosios Romuvos“ redaktoriaus Juozo Keliuočio su bendradarbiais nuotrauką. Tai tik maža Juozo ir Alfonso Keliuočių veiklos išsaugoto palikimo dalelė.

Iš viso parodoje eksponuoti 296 dokumentai:

- asmens (mokslo pažymėjimų, diplomų, mokytojų vardo suteikimo pažymėjimų ir kt.), turto dokumentų – 51, iš jų XIX a. pabaigos – 4;
- grožinės kūrybos, atsiminimų, dienoraščių – 18;
- laiškų – 9;
- konspektų, užrašų – 6;
- šapirografuotų laikraštelių – 4;
- fotografijų – 208, iš jų XIX a. pabaigos – 10.

DOCUMENTS REFLECTING THE FLOW OF TIME

Stasė Mikeliūnienė

ABSTRACT

This presentation gives an overview of the collections of manuscripts accumulated at Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library and at municipal public libraries of Panevėžys county. There is also presented the exhibition of manuscripts "Documents Reflecting the Flow of Time" which was arranged at Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library during the conference "Manuscript Heritage in Lithuanian Culture and Historical Memory" (20th April, 2005). Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library of Panevėžys County, municipal public libraries from Kupiškis, Pasvalys, Rokiškis regions put on display more than 290 original manuscript documents. The majority of these documents are from private archives: personal, creative work documents (literary works, reminiscences, diaries), synopses, notes, letters, photographs, other materials comprising the period from the end of the 19th century to 1940.

Stasė Mikeliūnienė

Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka

Rankraščių skyrius

Respublikos g. 37

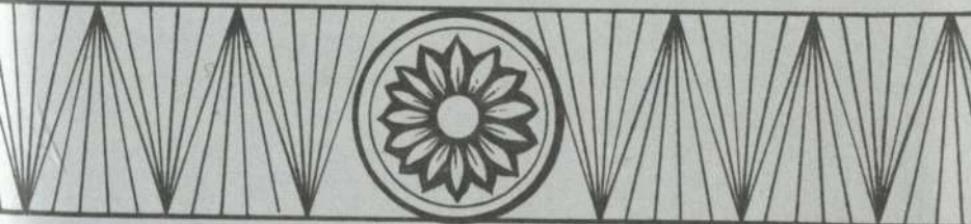
LT 35170 Panevėžys

El. paštas: rankrasciai@bite.avb.lt

Kunigo Augustino Liepinio laiškas vyskupui Kazimierui Paltarokui. 1935 m. >
Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos
Rankraščių skyrius (toliau PAVB RS), f. 80.

F80

Garbinojam Vytaugam!

60 vasarų su neringomis spinduliuoj kai
kadomis, su alyje veranciais pievų margum-
nais praleidę pro kili mojo Vytauto akis.

„Taip i' nesitiki, kad jau tair amžiaus. Toks
iubiliejs neliksimės. Geriam, kai alyje tai
ne galvoji. Kada tai pasako brescencija,

Budens ūiedai nebaitus. Jis nobijo taip,
kaip vasaros lepūnai ankstyrosis salnos.
geri, kai budens išblygimus suokiant matai
pro lange išvaščius ūiedus. Tunki, kad oar
ne tuoj bus ūiena. Šerdy giedros danguje
i' sisenkia, alyje spinduliuoj.

Negeit bus ūiena - danguje turime ūiedų!

Ūiedas dřine, kad tas ūiedas tair vėtru
i' salnos praleides tebire rugines gyvybes
energijas, noms gyvenimo i' parigos nasta, kai
giedri ūektina, baltai papuoše ūedo galas
+ maniskai gloriauti viena kilti bruožą veik,

Bet stigrus, su drase i' alytumė puošia lie-
losios Tarybos ūeng Garbingasis Encelencijos
Vyresnias kariniées.

Šiervė, deuk, kad de dangu užterius giedruojin
Lieterus dangujumi prariodėtų i' kad jokių ūlq
Garbingojo ūedo nepaliestų.
(„Generalio Jarsas“, 1835. Nr. 35). A. Š.-e.

Mykolas ir Julija Karkos su sūnumi Vytautu ir motina Kotryna Karkiene.
1921 m. *PAVB RS, f. 12.*

- < Mokytoja Anelė Seradzinskaitė-Strepekienė su Panevėžio mokytojų seminarijos mokinėmis. 1920 m. *PAVB RS, f. 92.*

Vaikų dainų ir sporto šventė Panevėžyje. 1930 m. *PAVB RS, f. 116.*

Švietimo Ministerija
ATESTATAS.

Šis atestatas duotas Kuodžiniui Leonui
kaip matyti iš jo dokumentų, Natalijos tikėjimo, gimusiai m. 1902
metų kovo mėnesio 29 dieną Panėvežio apskrityje
Ramygalo parapijoje ir miestelyje tvirtinant, kad ji Leonas
stojęs 1919 metų liepos
mėnesio 1 dieną į Panėvežio Vyru Gimnazijos V klase, mokėsi joje ligi
1922 metų birželio mėnesio 9 dienos; per visą tą laiką elgėsi puiškiai
ir, baigęs visa aštunį gimnazijos klasų kursą, parodė mokslo metų pabaigojimą
ir per išleidžiamuosius egzaminus mokėjimą, kurį Pedagogų Taryba šiaip įvertino:

Tikyba	<u>puiškiai</u>	(5)
Lietuvių kalba	<u>puiškiai</u>	(5)
Pasaulio literatūra	<u>gerai</u>	(4)
Lotynų kalba	<u>gerai</u>	(4)
Vokiečių kalba	<u>puiškiai</u>	(5)
Prancūzų kalba		
Logika ir Psichologija	<u>gerai</u>	(4)
Matematika	<u>patenkintinamai</u>	(3)
Fizika	<u>gerai</u>	(4)
Kosmografija	<u>puiškiai</u>	(5)
Gamtos mokslas	<u>gerai</u>	(4)
Geografija	<u>patenkintinamai</u>	(3)
Istorija	<u>puiškiai</u>	(5)
Piešimas	<u>puiškiai</u>	(5)
Lenkų kalba	<u>puiškiai</u>	(5)

Tuo remdamasi, Panėvežio Vyru Gimnazijos Pedagogų Taryba savo posėdyje

Leono Kuodžio gimnazijos baigimo atestatas (fragmentas). 1922 m.
PAVB RS, f. 58.

Kaunas
937 VI. 14

+

Melioji daktato!

Po šios autros laiko jau tiek tiek žmonių
apie tavo ~~pro~~^{storo} ~~gynėjų~~^{gyvenimo} ligos eržg. Bel to
dėl tos daugiausiai ~~daugiausiai~~^{daugiausiai} išteikia
men Šovys, išegamus nesmes. Bel tiek egzaminiu.
Ta nelygūt. Tas, egzamino narbus atskirtas per
jūnį nurodyti ~~norint~~^{norint} būtum. O Šau pirmajam
renkite - vons tas jau amžiaus ir kito lygio bėk.
"Iš menčio Vokietijos (perltadencij) atskirai Paul-
relio Stalz septynmonis valandos, iš abrahoninė
19.06 min. Tačiau būtina išskirti 5 val. centru iš
išigairėdavimų man. - Norėčiau apie to mano atskyr-
imų nesalyk, nes buvusi atgarnis iš kito. O tuo
norint tokių juveliarų, tiek tu tavo mūsų pa-
konfidentu.

Tai du dienų
Iši pašvaldyviu

Prof. Prano Dovydačio kaip
istorijos mokytojo

Jonas ir Karolina Moigiai. 1927 m. Fotografas I. Fridas. *PAVB RS, f. 96.*

Liudijimas apie Zigmanto Moigio sveikatos būklę. 1910 m. *PAVB RS, f. 96.* >

Свидетельство.

Дано сие свидетельство моим
личной просьбы окончившему Моск-
ковской Сельскохозяйственной Универ-
ситета Симбирского Вагдесовича
Молчанова, въ тоинъ, что онъ въ
июльскомъ 1900 года и въ десе-
тии 1901 года страдалъ по-
ровому сердца и находился въ исключ-
ительномъ состояніи. Въ гинъ собственноруч-
ной подпись и приложеніемъ пись-
менной нотации уважаю брата. Томъ 21
дня 1910 года. Городъ Нижегородъ Но-
веникай Губерніи. Докторъ Естапенъ
Нижегородская Казанская Семинария
Учредительная Рада Православия. —

„Naujosios Romuvos“ žurnalo éjusio 1931 – 1940 m. bendradarbių bûrelis.
Pirmoje eiléje iš kairės: Kotryna Grigaitytė, redaktorius Juozas Keliuotis,
Bernardas Brazdžionis, Antanas Vaičiulaitis, antroje eiléje: Alfonsas
Keliuotis, Mykolas Linkevičius, Kazys Zupka.

Rokiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka.

Alfonsas Keliuotis. 1936 m. Fotografas M. Smečechauskas. >
Rokiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka.

Alfonso Keliuočio diplominis darbas „Maironis ir naujoji lietuvių literatūra“
(fragmentas). 1943 m. *Rokiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka.*

PHOTOCAMERA PHOTO

Alfonas Kalnietis
Maizonis iš

naujoji
lietuvių literatūra

Tėvango

Atgimimo laikais, kurius pradėjo Balsanai išleidamas „Aušros“ buvo daug poetų. Maizonis buvo tik vienas iš daugelių. Tarpas išgaminus, kai kito kuo tolyg vėl labiau blėdo ir geras, buvo už nustiprus. Maizonis, priešingai, vis augo, garsojo, už tapo tam tikravado ir prandė. Štai jis iš poeto, kuri buvo buvo Lietuvos kito tokio poeto, kuris buvo buvo tap vob megiamas, deklamuojanas, ir išklausomas, kiek kad ju. Šiuo satzulginėjo vieta mėsčiai poezių ir iš viso leista tarybiniu.

Žmoniai dėlės buvo dalykas, kad jis dorošas takas takas pagaro vėnoje išmatako, deimavo telius balykus, del kuris buvo buvo kovojana, naktinė nerimėjama palėjimana ar ištremimai į namą. Belgijos konservatorai iš Maizonio bendrai buvo idejinių poetų iš tapo dėlės. Bet kas jis eilėmis dėlės buvo gerai? Tiesa, kiekvienas jis atgimimo istorijoje nematė garbinėjai minėjimai, karp iš Maizonių. Bet buvo minėjimai jis del kito dalykų. Nudurka minėjimai jis pirmoji eilė, karp. Vasario 16-ojo redaktorius atidėlė veikėjas iš publicisto įmonės etatinius viršininkus autoriui Jukaičiui, karp kritikai (daug iš tos žemės vėdė minėjimai) ir „Dailės“ redaktorius Vacaitis, karp, be teles išvys. Tiesa, O Marzo! ir Dailėlis, karp, neongelėj iš kito velyje prasmėmis, dar gynė būdamis buvo kėmystės. Visos joms buvo Maizonis, nes jis atgimimo laikyti žmonių, idėjų iš mėtako sugedėjus iš visos dėlei, dramblių ir talentųgių sako puozijoj pareskė. Ir taip jaučio visiems žmonėms iš kraujų, kad pataps posyjos išvannaujančios telen, matu, o kuris buvo išgyvendinti senieji poetai ir eiga kuris buvo vertėnamas manymai iškylo keterose talentuose.

Taigi, del tos priekštėties didesnei etmono ženčiai Maizoniui, taip, nei įvairė nei vienai išmėtėsi poetas. Prancūziniuose fojų ir tako jiems buvo net būklės reškečionė. Maizoniui buvo vistos mada, su kuria buvo išskirta kiekviena iš tiros pagarsėjusi meninėje laikyti iš jokiuojuose, atgimantiesi. Maizoniui tiek skriptas veikė, kad kiekvienas jaučiųjų poetas net profilių ar elagyrardų pasiunkdams jis lekte. Taip buvo atvirado maizoniukų galutinė storia, ir Paparos vardas nėra išleistas. O kiek jaučiolių Maizoniui pasvydzis; kuriuos pastafanejo! Jai, kaip sakė Petras Gilevičius, būdydėj, žmonėje apie poeto Lindo Vasari, kai kurios iš Švinojų lasketarpio armens, kalėdėnmas apie jo stojinio Seminarijos metrykus. Nenors jis buvo skaitas Maizoniui. Taip, kaip Švinojus. Silti nemės išmėdė jis paverčius iš mėlės Maizoniui jaus, tapo mildešiu, dievaičiu, idėjai O Maizoniui - nėra jis (M. Šešely, II, 19 psl.)

(5)

Prisiminti mūsu jubilojau
iškelmingu dieną 1934 m
mūsu garbas svečiui mitgeniui

Duntorei onai josnirui A. Krupoviciui
milemai anurei janinai iš Antanui omukui
Doktriniukui. Palygindami visus panašius
Šiu snarbių domanaty ank adminkes
monopalis vunkos dobo naičių malones prasė
prijimti tai išta močias dalioklis bat vi
diene mas noratum kad būtų swarbi domanala
budu neminku lūbotoju mūsu deringumo iš jusu
sumonimo del mūsu sana dantų pagodinas paties rom
Kai atkas skaitista mūsu palatimuras ka
kad mūsu domanala swartu lūdininkeneprasla
Mas numirsma busme supuni' vi kas žub
Poneinistai su laedom pominčias mūsų giri
Kas josturas pasodins kalbas giriibus
Pasiekti ir kitiem duorit (polysavo)
Nusbos naročit ne nuvazoid skrinio palaiture
Tegu mūsų labai patios laquel tolimecent ainei pat.
Non labai swarbus seneliu lärba sanas paminčias
o jum anukes dir swarkosnis jorosenelio ūano
Zamino nastorios lärda palintas žinalas
kolai givinsiu pomono apūnai, kainumirsius
Darkerim anunem višom palionu poplurienai
Turerit išlikti ka ir jum patarnauj
Jums įirdigai milim višus palinrejam būsi
Talmingi matonus Dierui tautai naudingi
Išgo amžous laimingos ateities. Domais senolei
Alerenos

Pludokai 1936 m II 18.

Rokiškio skautų Sakalų skiltis. 1925 m. Fotografas Leiba Vinokuras.
Centre – Alfonsas Keliuotis. *Rokiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka.*

- < Kupiškio krašto šviesuolio Kazimiero Aleknos rankraščio faksimilė. 1936 m.
Kupiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka.

Biržų, Pasvalio ir Panevėžio moksleiviai literatūros vakare Panevėžyje. 1937 m.
Fotografas Jonas Žitkus.

Pirma eilėje iš kairės: Adelė Karvelytė, Stasys Šneideris, Pranė Aukštikalnytė, antroje eilėje: Eugenijus Matuzevičius, Kazimiera Federauskaitė, Panevėžio gimnazijos mokytojai Petras Rapševičius-Rapšys ir Petras Juodelis, Paulius Drevinis, Julius Šimkevičius, Bronius Krivickas.
Pasvalio rajono savivaldybės Mariaus Katiliškio viešoji biblioteka.

Kunigas Jurgis Žitkevičius su pirmajai Komunijai paruoštomis mergaitėmis (apie 1930 m.). PAVB RS, f. 80.

Abiturientė Julija Juodeškaitė (Rapšienė). 1923 m. *PAVB RS, f. 70.*

Julijos Juodeškaitės (Rapšienės) gimnazijos baigimo liudijimas (fragmentas).
1923 m. *PAVB RS, f. 70.*

VYTAUTO DIDŽIOJO GIMNAZIJA VILNIUJE.

PRIVATINĖ GIMNAZIJA, KURIOJE MOKSLAS EINAMAS LIETUVIŲ KALBA.

←→

LIUDYMAS.

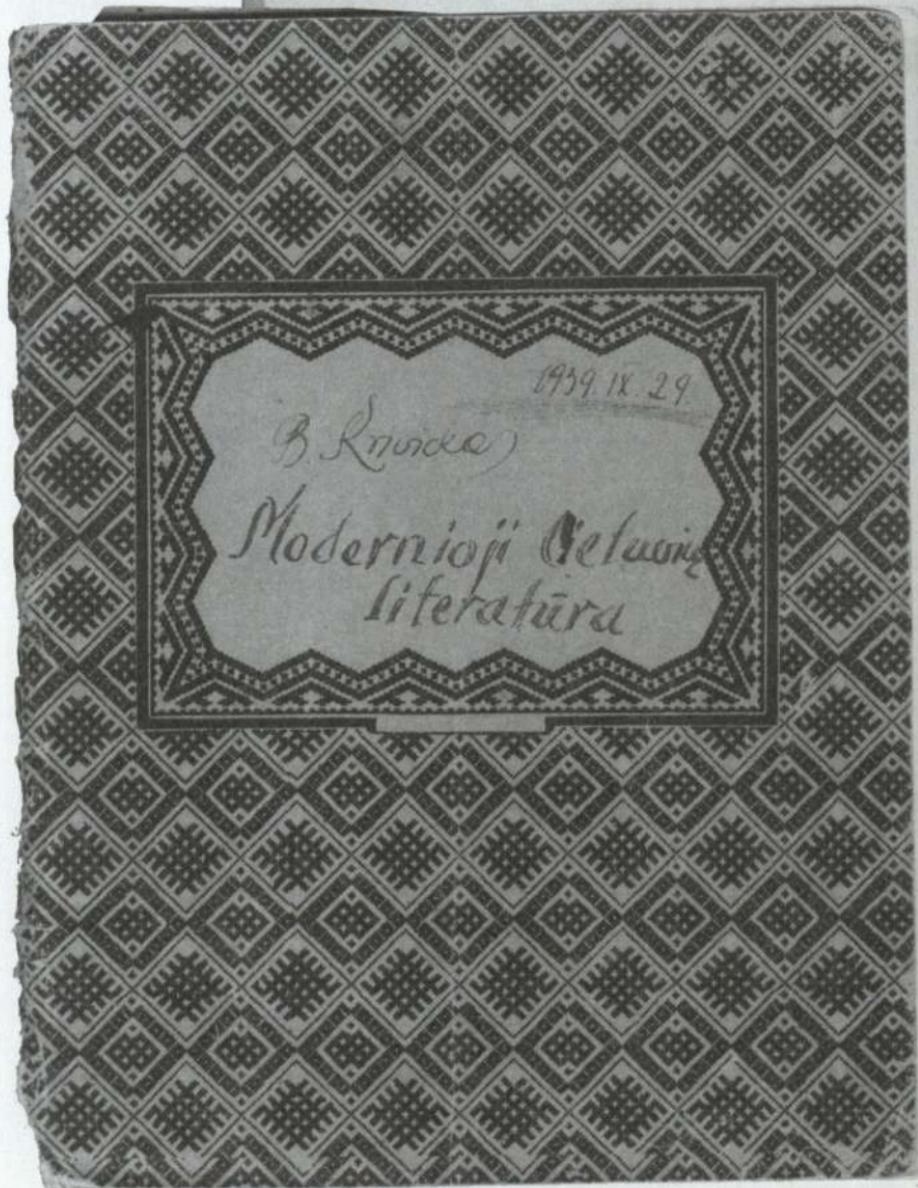
Šiuom reiškiama, kad
R. Kataliku

Juodeškaitė Julija
tikybos, gimusi 1903 metais

priimta į Vytauto Didžiojo gimnaziją 1915 metais, mokési joje 8 metus.
būdama Kuo geriausio elgesio, ir eidama aštuntos klasės kursą,
o taip pat laikydama metu pabaigoje kvotimus gavo šiuos pažymius:

Tikybai	<i>labai gerą</i>	(5)
Lenkų kalbai	<i>gerą</i>	(4)
Lietuvių ..	<i>gerą</i>	(4)
Lotynų ..	<i>labai gerą</i>	(5)
Vokiečių ..	<i>labai gerą</i>	(5)
Prancūzų ..	<i>labai gerą</i>	(5)
Anglių ..	<i>labai gerą</i>	(5)
Rusų ..	<i>labai gerą</i>	(5)
Matematikai	<i>labai gerą</i>	(5)
Fizikai	<i>labai gerą</i>	(5)
Chemijai	<i>labai gerą</i>	(5)
Gamtos mokslui	<i>labai gerą</i>	(5)
Kosmografijai	<i>labai gerą</i>	(5)
Geografių	<i>labai gerą</i>	(5)
Istorijai	<i>labai gerą</i>	(5)
Logikai	<i>labai gerą</i>	(5)
Psichologijai	<i>labai gerą</i>	(5)
Paišybai	<i>labai gerą</i>	(5)
Renku darbams	<i>labai gerą</i>	(5)
Gimnastikai	<hr/>	
Dainybai	<i>labai gerą</i>	(5)
Politinės ekonomijai	<i>labai gerą</i>	(5)

Nr. 753.

1939 IX. 29.

Modernizmas turi sekus jau ankstyves-
nėje epochoje.

Lietuvos literatūrų IX a. pabaigoj vyr-
avo didaktizmas ir taunus roman-
tizmas. Buvo juu ir tada skelimus.

Pav., Nacys-Lelitas turi etokias pa-
vralgas ī poesiją, negu tarp autorių
kai fikciai balsą pris poesijos roman-
tiukų ir savo dako už socialistinės ekono-
mijos idealus. Šia knyga rečiau
ijo „Varpas“ 1905 m. ioykiai siasten-
dencijas dar labiau iñyskino. Socialis-
tine pakrautoj entuzijs griežai paovdako
už programinę literatūrą, ir todėl je
nberkia desiniųjų rasytojų vaikalus:
Garmu (Garmu) „Perp laimę i garbę“,
Jaksto „Dainų skrynelę“ L. Pelešev „Laidas“
ir kt.

MOKINIO DIENYNAS

1925 /⁶ mokslo metams

Panevėžio Mokytojų Seminarijos
I^a kuroklasės) mokinis E. Šukytės

mokinės adresas: Panevėžys. Smėlynės
g-ve. Linko namai 0728.

Tėvų arba globėjų adresas: Ukmergės aps.
Kurklių valč. Piltynės sodi.

13
1925 m. Lapkričio 5 mėn.

Dienos dieną	Dalykai	Kas paskirta	Laips.		Pastabos
			Raš.	Sak.	
Kelvitudienių 19 dieną	Geografija	Gyventojai	5-		
	Litkyba	Apie eželę.			
	Fizika	Šiaurės Antarktika			
	Lietuvos k.	Naujovardis	4		
	Vokiščių k.	Atfasonavti	4-4-		
	Psichologija	Vaidiniai			
Penktadienį 20 dieną	Gamta	Žinuta			
	Vokiščių k.	Rašto darbas.			
	Psichologija	Atmintis			
	Algebra	Radikalių veiksmai	4		
	Rankų darb.	Italas.			
	Istorija	Roma	4		
Šeštadienį 21. dieną	Fizika	Jegų lygiagrečiams.			
	Gamta	Žinuta			
	Lietuvos k.	Naujovardis.			
	Braižymas	Orientalus			
	Giedojimas	- " - , -			
	Vokiščių k.	Dievo Švängimo Flisų			
Tėvu ar globėjų pastabos:					
Tėvo, motinos ar globėjo parašas:					

Panėvėžio mokytojų seminarijos mokinės Emilijos Šukytės (Juzulėnienės) Mokinio dienynas 1925/26 mokslo metams (fragmentas). PAVB RS, f. 116.

BIBLIOFILO JURGIO ELISONO KORESPONDENCIJA

Rima Cicenienė

Prieš porą metų peržiūrint Konstantino Jablonskio asmens fondą, saugomą Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, akį patraukė Jurgio Elisono laiškai Konstantinui Jablonskiui. Skaitant juos tapo aišku, kad šis garsus panevėžietis rinko seniasias knygas ir dokumentus. Ponai Genovaiet Astrauskienei paraginus rašytį pranešimą šia tema, teko labiau pasidomėti ir pačia Jurgio Elisono asmenybe.

Pirmasis straipsnių rinkinys apie Jurgį Elisoną¹, kuriame autoriai trumpai pristato gamtininko, zoologo, tautosakininko, muziejininko gyvenimo kelią, mokslinę, pedagoginę ir švietėjišką veiklą, išleistas beveik prieš dešimtį metų. Kiek anksčiau Vladas Žukas yra aptaręs Jurgio Elisono nuveiktus darbus zoologijos mokslo literatūros bibliografijos srityje². Ir tik pora sakinių abiejuose leidiniuose užsimenama apie dar vieną jo aistrą – knygą. Enciklopediniame straipsnelyje VI. Žukas pamini, kad J. Elisonas surinko iš žmonių daug knygų Lietuvos universiteto bibliotekai ir kitoms įstaigoms³. Apie tai užsimena ir prof. Ignas Končius: *A.a. Jurgis Elisonas daug tomų knygų surinkęs perdavė Lietuvos Universitetui*⁴.

¹ *Jurgis Elisonas, 1889-1946: straipsnių rinkinys*. Sudarė A. Jakimavičius. Vilnius, 1997. 121[2] p. ISBN 9986-443-12-1

² ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių bibliografijos istorija: (iki 1940 m.)*. Vilnius, 1976. 238 p.; ŽUKAS, Vladas. Elisonas Jurgis. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius, 1997, p. 99.

³ ŽUKAS, Vladas. Elisonas Jurgis. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius, 1997, p. 99.

⁴ KONČIUS, Ignas. A.a. Jurgis Elisonas. Iš *Mūsų kalendorius*, 1947. Dillingen, 1946, p. 125-129.

Tad kas slepiasi po šiai trumpais sakiniais? Kuo ir kokios bibliotekos šio žmogaus pastangomis praturtėjo? Kokiu būdu ir kur šis garbus mokytojas ir zoologas rinko dokumentinį paveldą? Ar galime J. Elisoną vadinti bibliofiliu, knygų mėgėju ir žinovu, retu ir vertingu leidinių rinkėju?

Iš šiuos klausimus pabandysiu atsakyti pasiremdama Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomu J. Elisono susirašinėjimu su Konstantinu Jablonskiu⁵, Vaclovu Biržiška⁶, pavieniais asmenimis⁷ bei dalykine korespondencija su Antano Smetonos Lituanistikos institutu⁸. Pasitelkdama išlikusios korespondencijos fragmentus, bandysiu atsakyti į iškeltus klausimus ir apžvelgti dar vieną, ne ką menkesnę šio iškilaus panevėžiečio veiklos sritį.

Pradėti tenka nuo šiaurės *Lietuvos kultūros centro ir švietimo židinio*⁹, Panevėžio realinės mokyklos, kurią J. Elisonas lankė 1903–1907 metais. Tuo pat metu ten mokėsi Juozas Balčikonis, Matas Grigonis, Konstantinas Jablonskis, trumpai mokytojavo Jonas Jablonskis. Lietuvių mokinį dėmesys buvo nukreiptas į *gimtosios kalbos, Lietuvos istorijos nagrinėjimą ir savosios spaudos platinimą*¹⁰. Matyt, bendri interesai ir pomégiai paskatino užmegzti visą gyvenimą trukusią J. Elisono bei K. Jablonskio draugystę: abu mėgo Lietuvos istoriją, lietuvių kalbą, archeologiją ir knygas. Besikuriančios savarankiškos Lietuvos valstybės ir jos institucijų kūrimui J. Elisonas, sąmoningas naujos valstybės pilietis, negalėjo likti abejingas.

1922 m. vasario 16 d. Kaune buvo iškilmingai atidarytas Lietuvos universitetas, kuris, galima sakyti, buvo steigiamas tuščioje vietoje. Matyt, todėl 1924 m. pavasarį, kuriantis Universiteto bibliotekai, rektorius prof. J. Šimkus, sekretorius prof. B. Česnys ir Bibliotekos vedėjas doc. Vaclovas Biržiška paskelbia atsišaukimą Lietuvos visuomenei: <...> *paramos ieškodamas, – sakoma ten, – Lietuvos Universitetas kreipiasi į visus gero noro Lietuvos žmones, prašydamas bibliotekos kūrimo darbui padėti piniginėmis aukomis, ypatingai knygomis, įvairiais spaudiniais, rankraščiais, archyvine medžiaga ir kitais kultūros turtais, kurių Lietuvoje dar yra gausiai nenaudojamų, savininkams nereikalingų*¹¹.

⁵ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau - LMAB RS), f. 256-128, 129.

⁶ LMAB RS, f. 163-339, 340, 341.

⁷ LMAB RS, f. 95, saug. vnt. 108-110.

⁸ LMAB RS, f. 95, saug. vnt. 628.

⁹ MERKYS, Vytautas. *Konstantinas Jablonskis*. Vilnius, 1991, p. 20.

¹⁰ ELISONAS, Jurgis. Pirmasai tautinės lietuvių mokinį sąmonės pasireiškimas Panevėžio Realinėje mokykloje. LMAB RS, f. 96-76.

¹¹ Knygos: bibliografijos ir kritikos žurnalas, 1924, nr. 4-6, p. 444.

Galime manyti, kad J. Elisonas buvo vienas iš pirmųjų, kuris atsiliepė į šį kvietimą ir, jau tą pačią metų kovo 21 d., rašo prof. V. Biržiškai apie siunčiamą visą pundeļ senų knygų, kurių skaičiuje bus ir retų <...>. Matyt, knygas rinko iš visų šaltinių, kuriuos tik žinojo: *galantu dantis ant poros senų - senų knygynų, kuriuos tikiuos nupirkti arba dykais gauti <...>*¹². Tuo pat metu jis domisi jam žinomomis asmeninėmis bibliotekomis, kuriose gausu ne tik lituanistinės literatūros, tačiau ir bibliografinių žinių.¹³ <...> *galiu gauti kelias senas bibliotekas <....> Beje, pasinaudok Tamsta [V. Biržiška – R.C.] ir greičiau proga pirkti B[enedikto] Karpio Joniškelyje ir J[advygos] Juškytės <...> parduodamas bibliotekas <...>*¹⁴. (Šis pirkimo procesas ir juridinių reikalų tvarkymas užsitempiė iki pat 1937 m. balandžio 27 d.¹⁵).

Knygas Lietuvos universiteto bibliotekai rinko ne tik pats, bet skatino tai daryti ir savo mokinius. Žurnalas „Kultūra“ 1924 m. apie tai raše: <...> *svarbu surinkti kuo daugiau spaudos draudimo laikų knygų. Siušti prašoma į Liet. Universiteto Biblioteką – doc. V. Biržiškai. Jų nemažai jau gauta iš Panevėžio gimnazijos mokinii (per Elisoną) <...>*¹⁶. Po beveik aštuonerių metų kitame laiške J. Elisonas rašo: *Vakar pasiunčiau Tamstai bagažo kvitą knygų siuntiniui išimti. <...> Nepamirškite pranešti kuriame nors laikraštyje, kad tai yra Kėdainių valdžios gimnazijos mokinii dovana Universitetui. Be to, manau, kad pavyks sumedžioti Universitetui didelę biblioteką*¹⁷.

Remiantis laiškais V. Biržiškai ir K. Jablonskiui, knygas Lietuvos Universiteto bibliotekai J. Elisonas siuntė iki ketvirtro dešimtmecio pabaigos¹⁸.

Kita įstaiga, kuriai reikėjo padėti – tai besikuriantis Antano Smetonos Lituanistikos institutas ir jo biblioteka. Tad J. Elisonas ne tik aktyviai dalyvavo Tautosakos skyriaus darbe, bet taip pat aktyviai rinko, dovanovo ar supirkinėjo knygas. Bibliotekos vedėjas Simas Sužiedėlis 1940 m. rašo: *biblioteka sutinka mokėti <...> už Tamstos įgytas ir Institutui perleidžiamas knygas (Kraševskio „Wilno“ I-IV, Oginskio memuarai ir kt.) <...> dékodamas už talką ir prisiųstas Panevėžio Kraštotyros Draugijos dovanotas knygas, reiškiu didžią pagarbą*¹⁹.

¹² J. Elisono laiškas V. Biržiškai. 1924 03 21. *LMAB RS*, f. 163-339, lap. 1.

¹³ J. Elisono laiškas V. Biržiškai. 1924 04 12. *LMAB RS*, f. 163-339, lap. 2.

¹⁴ J. Elisono laiškas V. Biržiškai. 1928 01 25. *LMAB RS*, f. 163-339, lap. 3.

¹⁵ *LMAB RS*, f. 163-340, lap. 4-5 v.

¹⁶ Naujos knygos. *Kultūra*, 1924, nr. 10, p. 376.

¹⁷ J. Elisono laiškas V. Biržiškai. 1932 05 04. *LMAB RS*, f. 163-340, lap. 1.

¹⁸ *LMAB RS*, f. 163-340.

¹⁹ *LMAB RS*, f. 95-628, lap. 4.

Tuo pat metu du dešimtmečius J. Elisonas padėjo komplektuoti ir K. Jablonskio asmeninę biblioteką. Pirmajį tokį paminėjimą - užuominą randame 1925 m. vasario 28 d. laiške iš Panevėžio: *Atsiminiau, kad sveikas präšeit paieškoti knygų apie Lietuvą, ir štai visą jų ryšulį išsiunčiau tavo adresu Kaunan*²⁰. Tąkart siuntė penkiolika knygų. Tų pačių metų spalio 15 d. J. Elisonas rašo K. Jablonskiui: *žmona <...> įteiks tau du knygų ryšuliu: vieną pn. Dovydaiciui, o kitą su visokiomis senovėmis. Senųjų knygų gali pasirinkti kiek nori ir kas patiks sau, o likusias atiduok Universiteto bibliotekai mano vardu. Tikiuosi tau šitų senų knygų ir daugiau parinkti. <...>*²¹. Jei nori gerų knygų iš Lietuvos praeities (daugiausia XVIII amžiaus leidinių) gauti, tai pasiimk, susitaręs su Lietuvos Universiteto biblioteka, apie kokius 200 litų ir gražią dieną atvažiuok Panevėžin, – turėsi progos gražaus grobio namo parseivežti. Turiu omeny B. Karpio iš Joniškėlio biblioteką, kurią namiškiai parduoda: visą už 6000 – 8000 litų, bet sutinką ir pavieniais egzemplioriais parduoti. <...> Pasitark su pn. V. Biržiška ir būtinai atvažiuok²². Matyt, kaip jau buvo minėta anksčiau, užsîtesus bibliotekos pirkimo reikalams, J. Elisonas nerimavo, kad bent vertingiausios ten buvusios knygos patektų, jo nuomone, į patikimas rankas.

Knygų asmeninei K. Jablonskio bibliotekai buvo dairomasi nuolat ir visur: <...> pavyko rasti rimtų ir tvirtų ryšių Krekenavos apie linkėje; pavasarį ruoškis rimtai ekspedicijai į tos apie linkės dvarų bibliotekas, o įdomių dalykų, rodos, rasime²³. <...>, pranešk, ar galėtum šio mėnesio gale atvažiuoti pas mane Kėdainių apylinkėje „paknygaut“²⁴. 1933 m. vasario 24 d. siunčia K. Jablonskiui 15 leidinių sąrašą, kuriuos pastarasis galėtų įsigyti, o taip pat pasiūlyti prof. V. Biržiškai²⁵. Iš šio sąrašo net 6 knygas galime rasti K. Jablonskio kolekcijoje, saugomoje Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriuje²⁶. Manau, kad šios knygos buvo įsigytos padedant J. Elisonui, nes atitinka leidimo metai, nurodyti tomui. 1934 m. gruodžio

²⁰ J. Elisono laiškas K. Jablonskiui. 1925 02 28. *LMA B RS*, f. 256-128, lap. 1-1a.

²¹ J. Elisono laiškas K. Jablonskiui. 1925 10 15. *LMA B RS*, f. 256-128, lap. 5-5a.

²² J. Elisono laiškas K. Jablonskiui. 1928 09 06. *LMA B RS*, f. 256-129, lap. 1.

²³ J. Elisono laiškas K. Jablonskiui. 1930 12 12. *LMA B RS*, f. 256-129, lap. 4.

²⁴ J. Elisono laiškas K. Jablonskiui. 1931 06 16. *LMA B RS*, f. 256-129, lap. 6.

²⁵ *LMA B RS*, f. 256-129, lap. 8-9.

²⁶ Tai: Maciejewski A. Roczniki i kroniki Polskie i Litewskie. Warszawa, 1850; Prawa y wolnosci Dyssydentowy ... w koronie Polskiej y W. X. L. [S.I.], 1767; Stadnickij K. Olgierd i Kiejsztut. Lwow, 1870; Soplica T. Wojna Polsko-Rosyjska, 1792. T.1. R., Krakow, 1906; Archiwum tajne Augusta II. T. 1-2. Wrocław, 1843; Triplin T. Dziennik podrózny po Litwie i Žmudzi. T.1-2. Wilno, 1858.

24 d. J. Elisonas laiške K. Jablonskiui mini įdėtą sąrašą knygų, kurias būtų galima įsigyti iš p. T. Gucevičiaus²⁷.

Knygų svarbą abiems asmenims gali paliudyti ir J. Elisono šventinis sveikinimas K. Jablonskiui: kuriame linki <...> *Naujųjų Metų*, <...> *tokių, kurie ypatingai būtų gausūs Tavo bibliotekai senųjų leidinių skyriui*²⁸ !

Ne menkesnė buvo ir paties J. Elisono asmeninė biblioteka. Pasak profesoriaus Igno Končiaus, *savo bibliotekoj turėjo su viršum 6000 tomų*²⁹. Sunku pasakyti, kada ji buvo pradėta rinkti, bet jau 1925 m. laiške K. Jablonskiui randame prašymą: *Jei galėtum gauti arba išrašyti laiške nurodytas knygas, tai visas jas iš Šlapelio ir išrašyk, – kaina, ypač Lesniewski ir Plater, netaip jau svarbi*³⁰. Biblioteka, matyt, buvo komplektuojama kryptingai, ypač domino knygos apie zoologijos mokslą ir savą kraštą bei medicinos literatūra žmonai medikei. Ypač daug informacijos apie tai randame pavienių asmenų laiškuose 1941–1943 metais. Net Antrojo pasaulinio karo negandų slegiamas J. Elisonas rinko knygas Lietuvoje ir Vokietijoje. Štai 1941 m. Petras Ruseckas, dirbantis Valstybiname antikvariate Vilniuje, rašo J. Elisonui: *Visas knygas, tavo nurodytas, rinksiu. Pasakiau ir kitiems tai daryti.* Tuo metu jis atrenka šejas knygas apie gamtos mokslus ir dar keturias apie Lietuvą³¹. 1942 metų laiške P. Ruseckas pasakoja, kaip bėga slėptis bombardavimo metu ir čia pat mini, kad siuncią šejas knygas apie gamtą, gyvūnus, paukščius italų, vokiečių, rusų ir lenkų kalbomis³². 1943 metais buvęs J. Elisono mokinys Jonas Januškevičius, tuo metu gyvenantis ir studijuojantis Berlyne, rašo apie rastas antikvaruose ar knygynuose, užsakytas leidyklose knygas tiek pačiam J. Elisonui, tiek jo žmonai. Tai su zoologija ir medicina susijusi literatūra, etimologiniai žodynai³³. Apie knygų rinkimo mastą liudija 1942 m. Povilo Brazdžiūno iš Vilniaus laiškas: *Palaukęs kelias dienas, ilgėliau kaip minėjote, šiandien išsiunciai Jūsų paliktais knygas paštu trimis siuntiniais. Vienas jų sveria 14,5 kg, antras – 9,4 kg ir trečiasis – 7,3 kg*³⁴. Garsą apie J. Elisono renkamas knygas

²⁷ J. Elisono laiškas K. Jablonskiui. 1934 12 24. *LMAB RS*, f. 256-129, lap. 11.

²⁸ Ten pat.

²⁹ KONČIUS, Ignas. A.a. Jurgis Elisonas // Iš *Mūsų kalendorius*, 1947. Dillingen, 1946, p. 125-129.

³⁰ J. Elisono laiškas K. Jablonskiui. 1925 03 09. *LMAB RS*, f. 256-128, lap. 3.

³¹ P. Rusecko laiškas J. Elisonui. 1941 12 02. *LMAB RS*, f. 95-109.

³² P. Rusecko laiškas J. Elisonui. 1942 06 01. Ten pat.

³³ Januškevičiaus laiškai J. Elisonui. 1943 02 15; 1943 05 04. *LMAB RS*, f. 95-109.

³⁴ P. Brazdžiūno laiškas J. Elisonui. 1942 04 30. *LMAB RS*, f. 95-108, lap. 11.

liudija neišaiškinto asmens iš Biržų kreipimasis (1942 04 10) : *Ger[biamas] Pone, Liet[uvos, -uviškos?] Knygos mėgėjau!* Kartu šis ponas siūlo pirkti XIX a. knygas ir žurnalus³⁵.

Karo metų laiškai J. Elisonui atskleidžia jo turėtas žinias apie kitas Lietuvoje buvusias asmenines bibliotekas, liudija rūpestį jų likimu. K. Gudas, matyt, atsakydamas į J. Elisono laišką apie Zarasuose buvusiais dideles bibliotekas ir jų likimą, rašo: kai kurių knygų savininkai dar neparduoda, o *kun. Baltrimo knygų daug sudegino atejė vokiečiai, <...> Dalį jo knygų koks tai giminaitis išsivežę į Kauną. Likusias Baltrimo knygas globoja dabartinis Zarasų parap. klebonas*³⁶. K. Sčesnulevičius iš Lentvario praneša: *Dėl Girdvainio raštų, tai, deja, jų niekur apylinkėje surasti negaliu. <...> Tiškevičių rūmai yra visiškai užgrobtini ir knygų nebuvo nei Lentvario nei Užtrakio nei Vokės dvaruose*³⁷. B. Medelis rašo apie dingusią Mongirdų biblioteką ir archyvą Aukštadvaryje³⁸.

Visu aptariamuoju laikotarpiu J. Elisonas rūpinosi kartu su bibliotekomis (arba atskirai) saugomais archyvais. Jau 1928 m. sausio 1 d. jis rašo K. Jablonskiui: *Turiu paruošęs tau mažą siurprizą: nutvēriau didžiausią ryšulį (apie 2 centnerius) senų dokumentų ir užrašų, kuriuose pastebėjau nuo 18-jos amžiaus pabaigos, 19-jos pradžios ir vidurio įvairių bylų iš Upytės teismo*³⁹. Po poros dienų skundžiasi: *Mano ūpas nutvertos bibliotekos klausimu truputį atslūgo, nes daugelį knygų radau taip suardytų, o dokumentų taip neįdomių, kad keletą maišų iš jos paskyriaus sunaikinti: pakuroms ir silkėms vynioti*⁴⁰. Likusias tris dėžes išsiuntė į Kauną: *Pridedu tris ex libris'us, kuriuos padovanok pn. Galalnei*⁴¹. Matyt, minimos archivalijos papildė Kauno universiteto bibliotekos fondus, šiuo metu saugomus Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje⁴², o atskiri pavieniai dokumentai įsiliejo į asmeninę K. Jablonskio dokumentų kolekciją⁴³.

J. Elisono laiškai pamini, o VU bibliotekos archyve esantys dokumentų perdavimo aktai patvirtina, kad iš Kauno universiteto bibliotekos gauti

³⁵ *LMAB RS*, f. 95-110.

³⁶ K. Gudo laiškas J. Elisonui. 1942 12 05. *LMAB RS*, f. 95-108, lap. 23-24.

³⁷ K. Sčesnulevičiaus laiškas J. Elisonui. 1943 02 10. *LMAB RS*, f. 95-110.

³⁸ B. Medelio laiškas J. Elisonui. 1943 11 29. *LMAB RS*, f. 95-109.

³⁹ J. Elisono laiškas K. Jablonskiui. 1928 01 01. *LMAB RS*, f. 256-128, lap. 7.

⁴⁰ J. Elisono laiškas K. Jablonskiui. 1928 01 03. *LMAB RS*, f. 256-128, lap. 8.

⁴¹ Ten pat.

⁴² *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), f. 7.

⁴³ *LMAB RS*, f. 256.

dokumentų fondai – Karpių giminės fondas⁴⁴, šiuo metu saugomas VU bibliotekos Rankraščių skyriuje, o likusi jo dalis – Joniškėlio dvaro dokumentų kolekcija⁴⁵ – saugoma LMAB Rankraščių skyriuje. 1935 metais J. Elisonas rašė V. Biržiškai: *A.a. Kun. J[ulijono] Lindės-[Dobilo] archyvo dar nepa- ėmiau, bet manau šiomis dienomis kartu su naujai pribuvusiomis knygomis kitu siuntiniu išsiusti*⁴⁶. Šiuo metu J. Lindės-Dobilo archyvo dalis saugoma LMAB RS⁴⁷, o kita dalis kartu su kitais pavieniais J. Elisono pristatytais dokumentais – VU bibliotekos rankraštyne⁴⁸. VUB Rankraščių skyriaus fondų inventoriinės knygos patvirtina, kad tai tie patys dokumentai, kuriuos savo metu J. Elisonas siuntė per V. Biržišką Kauno universiteto bibliotekai⁴⁹ bei prie Universiteto Humanitarinių mokslo fakulteto veikiančiam Kultūros muziejui⁵⁰. 1939 m. A. Smetonas Lituanistikos instituto Istorijos skyriaus vedėjas suteikė J. Elisonui īgaliojimus rinkti dokumentus Troškūnų apylinkėse⁵¹.

J. Elisonas puikiai suprato rašytinio paveldo, vietos šviesuomenės svarbą krašto istorijai, tad 1940 m. ragino kraštiečius: *reikėtų parinkti ir įvairių dokumentų, kurie juos visašališkai būsimoms kartoms parodytų: jų spausdintų raštų, likusių rankraščių, laiškų, fotografijų, atsiminimų ir kt; <...> Surinktoji medžiaga, kiek aplinkybės leistų, reikėtų spausdinti, o kita – padėti į Zarasų muziejaus rinkinius ir gerai apsaugoti*⁵².

Ypatingą J. Elisono knygos meilę ir išmanymą žinojo ir vertino to meto Lietuvos mokslo ir kultūros žmonės. Štai V. Biržiška mini asmenis, suteikius patarimus ir papildymus rašant „Lietuvių bibliografijos“ II dalį, o tarp jų ir Jurgi Elisoną⁵³. Antrajam pasauliniam karui einant į pabaigą, traukdamasis iš Lietuvos, kalbininkas Pranas Skardžius palieka dalį savo bibliotekos saugoti ne kam kitam, o J. Elisonui: *Čia yra surinktos pačios geriausios ir brangiausios lituanistinės knygos: jų aš niekam už jokius pinigus niekam neparduočiau,*

⁴⁴ VUB RS, f. 8.

⁴⁵ LMAB RS, f. 35.

⁴⁶ J. Elisono laiškas V. Biržiškai. 1935 12 12. LMAB RS, f. 163-340, lap. 3.

⁴⁷ LMAB RS, f. 118.

⁴⁸ VUB RS, f. 1

⁴⁹ J. Elisono laiškas V. Biržiškai. 1935 12 12. LMAB RS, f. 163-340, lap. 3.

⁵⁰ LMAB RS, f. 12-677, lap. 10.

⁵¹ LMAB RS, f. 95-628, lap. 29.

⁵² LMAB RS, f. 95-34, lap. 8: autogr.; ELISONAS, Jurgis. Mano dyvylekis Zarasų krašto reikalui. *Zarasų kraštas*, 1940, sausio 20, p. 1.

⁵³ *Lietuvių bibliografija*. Sudarė V. Biržiška. Kaunas, 1926, t. 2, p. 1.

ir be jų jokio moksliško darbo toliau nebegalečiau dirbti. Todėl man labai labai rūpi, kad šios knygos būtų kur nors visai saugiai padėtos. Jeigu reikėtų, tegu jas į nišą užmūrija ar kur kitur panašiai padeda: visas išlaidas aš sugrąžinsiu. Be to, būtų gerai, kad tų knygų vietą žinotum ne tik Tamsta, bet ir gal kas kitas, galbūt Tamstos žmona⁵⁴.

Ateityje, galbūt, reiktų atskirai pasidomėti tolimesniu tiek paties J. Elisono, tiek P. Skardžiaus ar A. Smetonos Lituanistikos instituto bibliotekų ir kai kurių archyvinių dokumentų likimu⁵⁵. Namuose sudarytame testamente juodraštyje J. Elisonas *visq <...> turtą, judamajį ir nejudamajį, vis viena kur jis bebūtų, taip pat savają biblioteką, išleistus raštus ir rankraščiuose paliekamus su visomis teisėmis kurios man priklauso <...>* norėjo palikti šeimai⁵⁶. Kauno universiteto bibliotekos knygos šiuo metu saugomos Vilniaus universiteto bibliotekoje. Kurias iš jų padovanojo ar nupirko J. Elisonas, galbūt, galėtume rasti Kauno universiteto bibliotekos archyve.

Šiandien telieka pritarti prof. Ignu Končiaus žodžiams apie J. Elisoną: *Jam rūpėjo viskas, kas lietuviška, viskas, kas žmonių sukurta, kas mūsų žmogaus ranką padaryta, kas proto nusakyta, ar tai daiktai būtū, ar žodžiai – pavadinimai. Rūpėjo viskas, kas mūsuose nyksta, kas užmirštama. <...> Jam rūpėjo <...> senieji meno kūriniai, knygos, ypač tais ar kitais klausimais liečiančios ar mūsų praeitį, ar papročius, ar kalbą, ar mūsų gyvūniją - augaliją⁵⁷.* Manau, kad šie žodžiai gali skambėti kaip imperatyvas ir šiandienos intelligentams. O prie J. Elisono pavardės enciklopediniuose leidiniuose būtina dar parašyti ir žodį *bibliofilas* – knygų mėgėjas ir žinovas, retų ir vertingų leidinių rinkėjas.

⁵⁴ P. Skardžiaus laiškas J. Elisonui. 1943 11 25. *LMAB RS*, f. 95-110.

⁵⁵ J. Elisono archyvo dalį parvežė LMAB darbuotojas Juozas Mičiulis iš Panevėžio 1946 m. kovo mėn. į *LMAB RS*. Kita nedidelė dalis buvo gauta iš Lietuvos TSR Knigų rūmų 1948 m.

⁵⁶ *LMAB RS*, f. 95-35.

⁵⁷ KONČIUS, Ignas. A.a. Jurgis Elisonas. Iš *Mūsų kalendorius*, 1947. Dillingen, 1946, p. 125-129.

CORRESPONDENCE OF THE BIBLIOPHILE JURGIS ELISONAS

Rima Cicenienė

ABSTRACT

In the history of science Jurgis Elisonas is known as a naturalist, teacher, folklorist, museologist, bibliographer of literature on zoology. However, another passion of this respectable person – books and archival documents – has been very little discussed. J. Elisonas's correspondence with K. Jablonskis, Vac. Biržiška and other persons preserved at the manuscript department of the Library of the Lithuanian Academy of Sciences shows how for two decades J. Elisonas was collecting books for the library of Kaunas University and the museum, for Antanas Smetona Institute of Lithuanian Philology and K. Jablonskis's private library. Even during hard times of the war (1941-1943) he was replenishing his private library by ordering books not only from Vilnius antiquarian shops but also from Germany, he was taking care of ownerless private libraries all over Lithuania. Letters and other documents witness that thanks to J. Elisonas collections of manuscripts were enriched by valuable historical documents: archives of the Karpiai family and the priest Julijonas Lindė-Dobilas, case files of Upytė Court. Now these documents are kept at the manuscript departments of the libraries of Vilnius University and the Lithuanian Academy of Sciences.

J. Elisonas's particular love and understanding of books were known and valued by the learned and cultured persons of Lithuania of that time. J. Elisonas perfectly understood the importance of the written heritage to the history of the country, therefore he encouraged other people to collect paintings, manuscripts, letters, photographs, reminiscences. He was concerned about everything that was Lithuanian. So we must add one more word to the name of J. Elisonas – that is “bibliophile” – lover of books, collector of rare and valuable publications.

Rima Cicenienė

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka

Rankraščių skyrius

Žygimantų g. 1/8

LT 01102 Vilnius

El. paštas: ciceniene@mab.lt

ZENONO DUČMANO *KARO METŲ DIENORAŠTIS*

Vytautas Baliūnas

Per tris Juozo Balčikonio gimnazijos Istorijos muziejaus egzistavimo dešimtmečius fonduose susikaupė nemaža įvairios rankraštinės medžiagos. Muziejuje saugomi buvusių mokinį – diplomato Stasio Antano Bačkio (karinolo Audrio Juozo Bačkio tėvo) laiškai ir atsiminimai, JAV gyvenusio publicisto ir literatūros kritiko Algirdo Titaus Antanaičio laiškai ir autografuotos knygos, Floridaje gyvenančios vaikų rašytojos Vandas Tamašauskaitės-Franiškienės-Vaitkevičienės archyvas, rašytojos Halinos Didžiulytės-Mošinskienės iš Brazilijos atsiusti Gimnazijos laikų dienoraščio fragmentai bei atsiminimai, buvusio chemijos ir fizikos mokytojo Venanto Morkūno atsiminimų stori sąsiuviniai ir kt. Kad šia medžiaga būtų lengviau naudotis, didelė dalis atsiminimų perrašyta į aštuonias mašinraščio knygas.

Išskirtinę vertę turi Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos (dabar Juozo Balčikonio gimnazija) mokinio, 1944 m. pasitraukusio į Vakarus ir gyvenančio Klivlende (JAV) – Zenono Dučmano „Karo metų dienoraštis“.

DIENORAŠČIO KELIAS Į GIMNAZIJOS ISTORIJOS MUZIEJU.

Prasidėjus politiniam atsilimui, 1989-aisiais, po 45-erių metų pirmą kartą atvykės į Lietuvą, Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos mokinys Zenonas Dučmanas aplankė savąjį gimnaziją. Pokalbio metu paaiškėjo, kad jis, traukdamas nuo artėjančios antrosios sovietinės okupacijos, rašė dienoraštį.

1998 metais prisimindamas šį susitikimą jis rašė, kad pokaryje *dienoraštis gulėjės kuprinėse, lentynoše, stalčiuose... trūnijo, blanko užrašai. Jis būtų ir*

toliau gulėjės užmirštas... 1989 metais, lankydamas Lietuvoje, Panevėžyje, užsukau į gimnaziją. Susipažinau su muziejaus vadovu Vytautu Baliūnu. Prasitarus, kad turiu karo metu rašytą dienoraštį, jis labai prašė jį perleisti muziejui...

Grįžęs į Klivlendą Z. Dučmanas atsiuntė keletą dienoraščio lapų kopiją. Tačiau jos buvo labai neryškios, beveik nesimatė parašyto teksto. Tada jis ėmė perrašinėti savo dienoraštį spausdinimo mašinėlę. Į Gimnazijos Istorijos muziejų buvo pradėtos siužti banderolės su dvigubais dienoraščio lapais – kopija ir perspausdintu tekstu. 1997 m. vasario 10 d. Z. Dučmanas rašo: *Siunčiu jums ir vėl dalį dienoraščio... Pridedu ir sąsiuvinį viršelius. Manau tai bus įdomu... Minėjau jau praeitame laiške tai nelengvas darbas. Prabėgo virš 50 metų, sąsiuviniai sudūlėjo, pradeda trupeti. Jau kai kur sunkiai iškaitomi. Pirmiausia, aš turiau keletą kartų perskaityti, grąžinti tų laikų pergyvenimus... Ne viską kas buvo tuo metu begaliu atsiminti... Dienoraštis rašytas greitomis, neturint sąlygų, stenografiškai. Buvo užrašomi tik įvykiai. Be detalių. Tarp žodžių ir sakinių vyksta eilė įvykių, kuriuos sunkiai prisimenu. Skaitydami gausite tik skeletinį vaizdą. Tikiu, kad suprasite mūsų keliones, vargus, jausmus... Gailiuosi, kad mano lietuvių kalba paseno, išsireiškimai ne tokie sklandūs. Daug klaidų. Rašomi žodžiai tokie, kokiuos anuomet vartojome. Turiau prisipažint, kad mane mokė garsūs lituanistai mokytojai P[etras], Būtėnas, J[onas] Vitkauskas, P. Repšys (Petras Rapšys – V.B.) Tačiau buvau labai negabus kalbai.*

1998 m. eilinį kartą atvykės į Gimnaziją, apdalinas premijomis aktyviausius kraštotoyrininkus, padovanojo per dvejus metus perrašytą „Karo metų dienoraštį“. Tai buvo labai brangi dovana Gimnazijos Istorijos muziejui. Atsivežė ir kuprinėje visus klajonių metus išnešiotus, nuo laiko pageltusių, apsitrinusius, prieš 50 metų rašyto dienoraščio sąsiuvinius. Matydamas didelį kraštotoyrininkų susidomėjimą, susijaudinęs pasakė: *Palieku jums ir dienoraščio originalą. Tegu jis lieka Tėvynėje. Te dabartinės ir ateinančios kartos sužino, kokia buvo mūsų kartos jaunystė, kaip mes traukėmės palikę tėvų namus, ar timuosius. Nelinkėčiau niekam to, ką mums teko išgyventi. Mes 1944-aisiais pasitraukę iš gimtinės, tris ketvirtadalius amžiaus pragyvenę toli nuo Lietuvos, turime ir mylime Tėvynę Lietuvą, o dėl susiklosčiusių aplinkybių gyvename ir, matyt, mirsime šalyje, kuri mus priglaudė. Kartu prasitarė, kad Amerikoje po jo mirties tie sąsiuviniai, kaip nereikalingi, su makulatūra gali patekti į sąvarstyą, o Gimnazijos Istorijos muziejuje liks to meto autentiškas dokumentas apie <...> sunkias pasitraukimo dienas, pergyvenimus, kovas Žemaitijoje su raudonaja armija, įvykius karo metu Vokietijoje ir praleistas dienas DP (angl. displaced persons) – perkeltųjų asmenų stovykloje.*

Tokiu būdu nuo 1998 m. birželio 16 d. Gimnazijos Istorijos muziejuje saugomas šis unikalus „Karo metų dienoraštis“ ir paties autoriaus iššifruotas, mašinėle atspausdintas tekstas.

DIENORAŠČIO APRAŠYMAS

Dienoraštis pradėtas rašyti 1944 m. liepos 22-ąją, nuo pirmosios traukimosi iš Panevėžio dienos ir baigtas 1945 m. birželio 1 d. Vokietijoje. Paprastu ir cheminiu pieštuku, o Vokietijoje – žaliu ir juodu rašalu prirašyti 435 puslapiai – septyni ploni, mokykliniai ir trys stori sąsiuviniai¹.

Išvažiavau į kuprinę įsidėjės keletą drabužių, artimųjų nuotraukų ir sąsiuviniai. Jų ir dabar turiu... Dienoraštį rašiau pripuolamu laiku, skubotai, užfiksuodavau svarbesnius įvykius, pergyvenimus... Asmenis, atsargumo dėlei rašiau pirmuoju vardu. Dabar prisiminės pridedu ir kai kurių pavardes. Praslinkus pusei šimto metų jau daug pavardžių nebeprisimenu... kai kurias detales taip pat jau sunku prisimint... Įvykius, prapuolusius iš atminties, bandau atkurti. Pradedant rašyti tikėtasi, kad tai ilgai neužtruks, perrašysi². Perrašyto dienoraščio 188 lapai autoriaus susegti į segtuva kietais viršeliais.

DIENORAŠČIO TURINYS

Įžangoje Z. Dučmanas prisimena, kad *Dienoraštis pradėtas rašyti arčiant bolševikų frontui. Tuo metu buvau apsistojęs Pazukų k. Pušaloto valsč., Panevėžio apskrityje pas mamos broli Bronislavą Blinkevičių. Patrankų garsams griaudžiant, išvykau į Pušalotą. Miestelyje didelis sujudimas. Žmonės išsigandę, nežino ką daryti – likti čia, ar trauktis nuo fronto tolyn.*

Miestelio valdžios vyrai, policija ir nemažas būrys partizanų ruošesi trauktis į vakarus, į Žemaitiją. Prie jų ir aš prisijungiau, tikėdamas, gal frontas kur nors sustos, gal amerikiečiai, nugalėję nacių, nustums ir bolševikus iš Lietuvos.

Deja, frontas nesustojo, amerikiečiai bolševikų „nenustūmė“. Prasidėjo

¹ DUČMANAS, Zenonas. Karo metų dienoraštis: sąs. 1: 1944 07 22 - 1944 08 03. 25 p.; sąs 2: 1944 08 03 - 1944 08 12. 25 p.; sąs 3: 1944 08 13 - 1944 08 19. 24 p.; sąs 4: 1944 08 19 - 1944 09 01. 21 p.; sąs 5: 1944.09 02 - 1944 09 10. 24 p.; sąs. 6: 1944 09 11 - 1944 09 29. 25 p.; sąs. 7: 1944 09 30 - 1944 10 20. 24 p.; sąs. 8: 1944 10 21 - 1944 11 24. 60 p.; sąs. 9: 1944 11 25 - 1945 02 10. 142 p.; sąs.10: 1945 02 16 - 1945 06 01. 64 p. [Lietuva – Vokietija], 1944 – 1945. Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazijos Istorijos muziejus (toliau – PGIM).

² Zenono Dučmano laiškas Vytautui Baliūnui. 1996 11 02. PGIM.

ilgus metus užsitęsusios „odisėjos“

Iškeliavęs iš Pušaloto jaunų vyru būrys pasiekia Žemaitiją, kur buvo formuojama Tėvynės apsaugos rinktinė. Ten sutikto buvusio Panevėžio berniukų gimnazijos direktoriaus Petro Būtėno paskatinti patriotiškai nusiteikę jaunuoliai pasitarę, nusprendę stoti į Rinktinę ir eiti ginti Tėvynės. Rugpjūčio mėn. 11 d. davę priesaiką tapo organizuoto karinio dalinio kovojoais. *Tampame „Vanagų“ būrio kariai, prisiekę kovoti iki pergalės ir neapleisti Lietuvos.* Vokiečiai, šiek tiek parėmę Rinktinę ginklais, paliko ją kaip priedangą (teisingiau sakant žūčiai), pasitraukė iš Žemaitijos. Menkai ginkluoti, nepatyre kovotojai beviltiškai bandė sulaikyti slenkančią sovietinę armiją. Pirmi susidūrimai su priešo žvalgais, pirmieji susišaudymai. Dienoraštyje fragmentiškos pastabos:

Papilieje vėl prasidėjo šaudymas. <...> Vadui teko vadovauti trimis skyriams. Priešo būta kitose Ventos upės pusėje <...>, iš kur šaudė į mus. Minosvaidžių sviediniai krito į įvairias puses. <...> Sviediniai sproginėjo tai priekyje, tai iš šono, užpakalyje. <...> Visi gavome pirmajį ugnies krikštą.

Rugpjūčio 23 d. įrašas: *Trečiadienis. Atvykstame į Vegerių kaimą. Čia turime paruošti apkasus štabui ir sau. <...> Prasideda vėl šaudymai. Vokiečiai stipriai kalena iš kulkosvaidžių. Apkasai netoli. Mes nuo raudonosios armijos esame tik per kilometrą. Visą pavakarę ir naktį vyksta griaudimas iš įvairių ginklų <...> Taip norėtusi būti toliau nuo tų dundesių.*

Rugpjūčio 24 d.: *Aplinkui matyti daug dūmų. Pastebime pašautą krentanti bolševikų lėktuvą ir parašiutu leidžiantis pilotą. Išgirstame per radiją – Rumunija kapituliavo. Tariamės, jei frontas pajudėtų, kur ir kaip bėgti.*

Pirmosios draugų neteklys: *Suradome „Restorančiką“ ir Joną sunkiai sužeistus. Jonas visą laiką kliedėjo. <...> Prašė vandens. Pripildę šalmą davėme išgerti. Padirbę neštuvus juos atnešėme į štabo ambulatoriją. Pagaliau užtikome ir Antaną, dar gyvą, bet sunkiai sužeistą. Visas kruvinas ir labai kraujavo. Suguldėme visus į vežimą ir trys vežame į Viešnių ligoninę. Antanas mirė pakelyje.*

Rugpjūčio 28 d. Antanui darome kryžių ir keli vyrai išveža jį palaidoti.

Rugpjūčio 29 d., antradienis. *Ryte visi atrodo labai išvargę. Veidai pilni netikrumo: kas bus toliau? Popiet iš mūsų pasitraukia 6 žmonės: Zakas, kriminalka, burmistras, Juzė, Snarskis ir Tribi. Atsisveikinam, linkédami vieni kitiems ištrūkti iš šio košmaro. <...> Esu išalkęs. Gavome po bliudelį sriubos ir mažą gabalėlį mėsos. I štabą šaukiami būrių vadai. Štabe trumpiai vakar dienos įvykių praneimai...*

Pasitraukus vokiečiams, traukiasi ir išsisklaidę kovotojai. Iš besitrau-

kiančiųjų sužino, kad užimtas Panevėžys, Šiauliai. Kankina nežinia – o kas su artimaisiais? Traukdamasis Zenonas Dučmanas paliko žmoną su mažais vaikais. Kur jie, kur kiti artimieji?

Rugsėjo 21 d. Prie Skaudvilių sutikau būrių panevėžiečių besitraukiančių i vakarus. Pasakoja, kad Panevėžys labai subombarduotas. Vokiečiai susprogdino daug pastatų. <...> Jį užémę rusų kariai ir komunistai jau šeimininkauja.

Laikraštyje perskaito, kad žmona su tėvais pasitraukė į Vokietiją ir ieškojo jo. Rinktinė išsklaidyta. Dalis liko gulėti Sedos ir kitų apylinkių laukuose. Likę gyvi kovotojai vieni traukia į Vakarus, kiti nusprendžia likti Lietuvoje ir pereiti į pogrindį.

Spalio 3 d. Po pusryčių padarome sprendimą. Antanas, Jonas M. ir aš sudarome trijulę. Traukiame į Vokietiją. Sprendžiame ką daryti su ginklais – gaila skirtis. <...> Padavę viens kitam rankas nutarimą patvirtiname. Pranešame ir kitiems mūsų nutarimą. Visų veidai šalti, neranda atsakymo – likti čia, ar...

Ta nedidelė grupelė įsijungia į pabégelių srautą. Įvažiavus į Klaipėdos kraštą tik kur nekur matyti vietinių žmonių. Po laukus laskto palaidi gyvuliai, bliauna nemelžtos karvės. Ūkiai likę be šeimininkų. Atrodo, kad važiuojame per išmirusį kraštą.

Spalio 8 d., sekmadienis. Kelyje miniu minios žmonių, vežimų, skubančių į Vokietiją. Visi skuba, nervuoti, įvairiausi šauksmai. Vienoje pusėje kariai su mašinomis, kitoje civiliai skuba ta pačia kryptimi. <...> Gandai sklinda – bolševikų armija netoli. Užskrenda jų lėktuvai. Visi labai išsigasta. <...> Traukiasi žemaičiai, aukštaičiai, klaipédiečiai ir visi bėga nuo komunistų rojaus. Seni ir jauni, turtingi ir ne, aukšti pareigūnai ir darbininkai – atrodo galvų netekę. Skubame, kad prie Šilutės neuždarytų sienos.

Spalio 9 d. Sklinda gandai, kad raudonoji armija už 30 km nuo mūsų. Bolševikų lėktuvai užskridę šaudo iš kulkosvaidžių į koloną. Žmonių riksmai, bėgimas slėptis, daug sužeistų. Arkliai šoka į sonus, į griovį virsta vežimai.

Ir šiandien negalima be jaudulio skaityti dienoraščio eilucių, kur aprašytas „Rubikono peržengimas“ – pasitraukimas iš Lietuvos.

Vėl atskrenda trys lėktuvai. Suka ratus ir iš kulkosvaidžių kalena į bėgančius. Ir vėl kelyje sujudimas, klyksmas, arklių žvengimas. Atrodo, lyg per koloną viesulas lekia. Matau nušautų ir pašautų žmonių laukuose ir kelyje. Šis vaizdas pritrenkia galutinai. Atsisveikinimas be žodžių, mostelėju ranka Jonui. Sakant sudiev, negaliu išstarti nei vieno žodžio. <...> Dviračiu pro vežimus, pro tarpus slenku greitai. Štai ir Šilutė. Visur daugybė bėgančių. Kamšatis. Rusnė. Nemunas išsiliejęs, platus tyliai teka. Privažiuoju didelį tiltą. Paskutinis žvilgsnis

atgal. Suspaudžia krūtinę: ar aš dar kada nors pamatysi savo tėvų žemę? Pamatęs atskrendančius léktuvus, spaudžiu per tiltą ir įvažiuoju į Vokietiją. Spalio mėnesio 9 dieną 1944 metais pirmą valandą popiet apliebau numylėtą Lietuvos žemę. Širdyje buvo be galo skaudu skaudu.

Nuo šio momento prasidėda klajonės po Vokietiją, gyvenimas DP, šeimos ieškojimas ir jos suradimas.

Įvairiomis transporto priemonėmis, pėsčiomis braunasi toliau nuo arėjančio fronto. Kartu su kitais likimo bendrais pagaliau patenka į pabégelių stovyklą Centrinėje Vokietijoje. Gyvena po stogu, nuo bado ginasi kukliu maisto daviniu:

1944 11 02, ketvirtadienis. Vakare gauname keturių dienų normą: 1 kg duonos, 20 gr sviesto, dėžutę marmelado ir aštuonis gabaliukus cukraus. Naudojame taupiai. Visą tą normą galėtume suvalgyti vienu kartu.

Turėjau sutaupęs vieną riekutę duonos, tai šį vakarą neliečiu gautos normos <...>. Pietūs. Gauname truputį raugintų kopūstų ir vieną nevirtą bulvę. Moterims suradęs lentgalių, gaunu be eilės prieiti prie pečiaus. Konservų dėžutėje išsiverdu bulvę ir nešuos. Besiskant koridoriuje susiduriu su bėgančiu vaiku. Viskas iškrenta ant cementinių grindų. Maniau, užmušiu tą vaiką. Toks pyktes pāmē. Kiek galėdamas nuo žemės surenku kopūstus, bulves ir nusiminės valgau...

Pusbadžiu gyvendami pabégeliai nusilpo, todėl kamuoją įvairios ligos. Lageriuose, kaip ir Žemaitijos miškuose, kamuojama nevara. Rūbų turi nedaug. Ir tie baigia susidėvėti. Kartais tenka dvi tris savaites tuos pačius marškinius nešioti, kol atsiranda proga juos išsiskalbtį. Pasitaiko nesutarimų su likimo broliais. *Latviai visokiais išsigalvojimais skundžia lietuvius.*

Po kurio laiko susiranda darbą. Dirba raštinėje, anglų kroviku kažko kiame fabrike. Kamuojamamas namų bei artimųjų ilgesio Z. Dučmanas nenurimsta ir bando ieškoti savo artimųjų. Paštatas neveikia. Keliai savaičių senumo informaciją atsitiktinai gauti tik iš naujai atvykusiu pabégelių.

Sužinojės savo šeimos tikslų adresą, metęs darbus, išvyksta ieškoti artimųjų. Dienoraštyje aprašo kelionę:

Traukinio reikia laukti visą naktį. Keleivių pilna stotis. Laukiamieji užpildyti sėdinčiais, stovinčiais, net gulinčiais po stalui. <...> Paryčiui bufete gauname nusipirkti tik juodos kavos. Suvalgiau paskutinius sumuštinius. Nežinau ką valgysiu toliau... Pastebiu [kad] viena moteris keliasi nuo suolo. Aš greit prišoku ir užimu jos vietą... Kédė čia niekuomet nebūna tuščia... Pagaliau vos gavome vietą kupė. Joje telpa keturiolika žmonių, o dabar prisigrūdę net dvi-

dešimt keturi. Vos yra vietas kojoms. Taip važiuojame iki Berlyno. Atlikti gamtinius reikalus beveik neįmanoma, nes tualeto kambarys prigrūstas taip pat. Keletą vyrų matau stovint šlapiomis kelnėmis. O kaip su moterimis – nežinau...

Pagaliau, 1945 m. kovo 27 d. susitinka su žmona ir jos tėvais. Nuo to laiko jie nebeišsiskiria. Tačiau gyvenimas ne rožėmis klotas. Z. Dučmanas skaudžiai pergyvena, kad negali tinkamai pasirūpinti šeima. Trūksta maisto, susidėvėjo avalynė, rūbai. Kurį laiką keturių žmonių šeima (du suaugę ir du maži vaikai) gauna nusipirkti savaitei 5,4 kilogramus duonos, 700 gramų mėsos, 5 kilogramus bulvių, kilogramą miltų ir buteliuką acto. Ne kartą keitė ir gyvenamąją vietą, ir darbą.

Dienoraštis baigiamas 1949 m. rugpjūčio mėn. įrašu:

Rugpjūčio 2 dieną laivu „General Eltinge“ išplaukiau į Ameriką. Po 11 dienų atsiradau Amerikoje, Bostone. Traukiniu atvykau į Klivilendą ir pradėjau niekad nesvajotą šio krašto gyvenimą.

Pradėjės devintą dešimtį Z. Dučmanas penkiasdešimt šeštuosius metus tebegyvena tame pačiame mieste.

APIE DIENORAŠČIO AUTORIŪ

Gimė Panevėžyje 1923 m. balandžio 24 d. Mokėsi Valstybinėje berniukų gimnazijoje. Buvo aktyvus visuomenininkas. Nuo 1933 m. priklausė „Kęstučio“ skautų draugovei. Vėliau perėjo į jūrų skautus. Atsiminimuose rašo, kad 1943 m. buvo paskutinis „Šarūno“ laivo vadas, mokinį kooperatyvėlio pirmininkas. Už gautą kooperatyvėlio pelną 1938 m. buvo suorganizuota gimnazistų kelionė į lenkų okupuotą Vilnių. 1944 m. pasitraukės iš Lietuvos, gyveno Vokietijoje. Buvęs aktyvus gimnazistas ir čia įsijungė į visuomeninę veiklą, skautavo Vokietijoje atsikūrusioje skautų organizacijoje Selingenstadte, Svelingsfurte, Darmstadte. Kurį laiką vadovavo skautų tuntui. Išsaugotą tunto vėliavą perdarė saugoti Gimnazijos Istorijos muziejui. 1949 m. su šeima išvyko į JAV ir čia įsijungė į visuomeninį gyvenimą. Kūrė ir daug metų vadovavo Klivilendo Lietuvių namams. Daug prisidėjo, kad tie namai taptų lietuvių susibūrimo, lietuviybės išsaugojimo ir puoselėjimo centru. Dėl garbaus amžiaus atsisakės šių pareigų, bet pamatės, kad jaunimas tokio pobūdžio veikla nesidomi, vėl neša vadovo naštą... Penkiasdešimt metų bendradarbiavo Klivilendo radijo „Tėviškės garsu“ laidose. Aktyviai dalyvavo skautų veikloje. Lietuviybės išlaikymo, skautų veiklos, kultūros klausimais raše straipsnius į JAV lietuvių laikraščius. Nuo 1988 m. palaiko glaudžius ryšius su Gimnazijos Istorijos muziejumi, skatina kraštotyrininkus, atsiunte

daug vertingos medžiagos.

1998 m. rašė: *Priklausau tam luomui, kuris nemoka pasitraukti iš visuomeninio gyvenimo. Atgavus nepriklasomybę Amerikos lietuviai šiek tiek atsipalaiddavo nuo kovų dėl laisvės. Mūsų jaunimui užaugus ir išsimokslinus – netekome jo: jis išsisilaikė savais keliais. Pritrūkome talkininkų, galinčių testi mūsų darbus, kultūrinę veiklą. Tad mūsų amžiaus žmonėms tenka „vežti“ – išlaikyti lietuviybės gyvastį.*

Perrašyto dienoraščio baigiamajame žodyje rašoma: *Gyvendamas Amerikoje nepraradau meilės savajai Tėvynei <...>. Per 50 metų stengiausi atiduoti skolą mano Tėvynei, kurią mylėt išmokė neužmirštami brangūs mokytojai: Lindė-Dobilas, Mykolas Karka, Petras Būtėnas, mūsų skautų globėjas Matas Grigonis, Petras Balčiūnas, Antanas Kasperavičius ir kiti. <...> Iš visos širdies myliu brangią tėviškę. Ten užaugau, ten mokiausi, ten mano savieji – brolis, sesuo, jų šeimos, giminės, ten ilsisi tėveliai. Nuo pasitraukimo dienos laukiau dienų dienas, metų metus, kada galėsi sugržti namoliai. Belaukiant prabėgo 54 metai, suaugo vaikai, sukūrė šeimas ir mano džiaugsmui praturtino mane devyniais anūkais ir dviem provaikaičiais. Čia, Amerikoje, sulaukusi 61 metų, pavargusi pabaigė šios žemės kelionę žmona Loreta Malkevičiutė-Dučmanienė. Ją priglaudė svečioji Amerikos žemelė. Prie jos kapo bus ir man vieta <...>.*

Perkopės 80 metų, Lietuvoje tik du dešimtmečius tegyvenęs Z. Dučmanas, kaip ir daugelis 1944-aisiais „laikinai“ palikusių Lietuvą, sprendžia dilemą: *Ir iškyla mane kankinantis klausimas ... – ar turiu teisę viską palikti ir grįžti į tėviškę, namoliai. Ji dabar laisva, lankau ją kas trys metai. Kaip gera širdžiai ten pabuvoti, pailsēti, pakvėpuoti jos oru. Atsigunu aš ten ir, rodos, lik čia ir gyvenk. Nežinau, ar mano žmogiški jausmai pajėgs šį klausimą išspręsti...?*

Dienoraštis, parašytas atvirai, nuoširdžiai, nevengiant net pikantiškų detalių, yra svarbus dokumentas tyrinėjantiems tų metų įvykius, žmonių likimus.

Apie sovietinių lagerių kalinių ir tremtinių gyvenimą išleista daug atsiminimų knygų, tačiau apie traukimąsi į Vakarus galime paskaityti tik Vlado Būtėno – „Lenktynės su šetonu“ (Chicago, 1956) ir gal dar vienoje kitoje knygoje.

Ateityje, suredagavus, vertėtų išleisti ir Zenono Dučmano „Karo metų dienoraštį“, kuris turėtų užpildyti tokios literatūros vakuumą.

**"KARO METŲ DIENORAŠTIS" ("THE WAR DIARY")
BY ZENONAS DUČMANAS**

Vytautas Baliūnas

ABSTRACT

Among other documents of manuscript heritage kept at the History Museum of Panevėžys Juozas Balčikonis Gymnasium, of exceptional value is considered "Karo metų dienoraštis" by Zenonas Dučmanas, a former student of Panevėžys State Boys' Gymnasium (now Juozas Balčikonis Gymnasium), who emigrated westwards and lives in Cleveland (the USA).

In 435 note-book pages, in chronological order the author describes experiences suffered together with other Lithuanian patriots retreating from the approaching second Soviet occupation. Expecting that Americans wouldn't let the Soviets occupy Lithuania for the second time, poorly armed youths fought hopelessly in the ranks of "Tėvynės apsaugos rinktinė" (Homeland Defence Special Team) against the units of regular Soviet Army. In the diary (from July 22, 1944 to June, 1949) there are described episodes of battles and deaths, also retreating from Lithuania, wandering through Germany, looking for the family and life at the camp for the D.P. (displaced persons) as well as finding a "temporary" refuge in the USA, which has lasted for six decades.

The young generation has to be acquainted with this document, which was entrusted to the Museum for safekeeping and which reflects the tragic fate not only of Zenonas Dučmanas, but also of thousands of our compatriots.

Vytautas Baliūnas

Panėvėžio Juozo Balčikonio gimnazija
Respublikos g. 47
LT 35170 Panėvėžys
El. paštas: rastine@jbg.panevezys.lm.lt

KUNIGO PETRO MARKEVIČIAUS ARCHYVAS

Danguolė Jonaitienė

Petras Markevičius (Markaitis), poetas, prozininkas, dramaturgas gimė 1912 m. gegužės 30 d. Utenoje, gausioje 12 vaikų šeimoje. P. Markevičiaus tėvas dalyvavo Pirmajame pasaulliniame kare, o visa Markevičių šeima 1915 buvo pasitraukusi iš Lietuvos ir gyveno Maskvoje. Po karo, 1920 m. šeima grįžo į Uteną ir apsigyveno savo namuose – Daržų gatvėje.

P. Markevičius 1924 m. baigė Utenos pradžios mokyklą ir 1933 m. Utenos „Saulės“ gimnaziją. Tais pačiais metais išstojo į Kauno tarpdiacezinię kunigų seminariją ir 1938 m. birželio 11 d. buvo įšventintas į kunigus. Vikaravo Pumpėnuose, Vabalninke, čia buvo ir Mergaičių amatų mokyklos kapelionu. Paskutinė vikaravimo vieta – Kamajai. Klebonavo Daunoruose, Ančiškyje, Dambavoje ir Upytėje, o nuo 1964 m. iki mirties – Biliakiemyje. Gyveno labai kukliai. Jam nerūpėjo šalti kambariai, rūkstanti krosnis, neturėjo šeimininkės, turėjus nesusikrovė. Mirė 1987 m. balandžio 25 d., palaidotas Utenos bažnyčios šventoriuje.

P. Markevičiaus archyvą sudaro asmens dokumentai, nuotraukos, korespondencija, kūrybinis palikimas, biblioteka¹.

Isliko „Saulės“ gimnazijos mokinio bilietas, išduotas 1928 m. lapkričio 1 d., Kauno arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirecko 1935 m. rugpjūčio 30 d. išduotas liudijimas Panevėžio vyskupijos klierikui Petru Markevičiui apie su teiktus mažesniuosius šventimus Kauno arkikatedroje bazilikoje.

¹ Petro Markevičiaus archyvas – autorės nuosavybė

Ypač gausus nuotraukų rinkinys iš visų P. Markevičiaus gyvenimo tarpsnių: 1924 m. nuotrauka baigus Utenos pradžios mokyklą, penktos (1930 06 14), šeštos (1931 07 08), septintos (1932 06 15), aštuntos (1933 05 08) klasės ir Utenos „Saulės“ gimnazijos baigimo (1933 m.) bei pirmo (1933 m.), antro (1934 m.), trečio (1935 05 05), ketvirto (1936 m.) kurso ir 1938 m. birželio 11 d. Kunigų seminarijos baigimo nuotraukos, 1938 m. kunigo P. Markevičiaus primicijų nuotrauka ir šv. paveikslėlis pirmai šv. Mišių aukai prisiminti su užrašu kitoje pusėje.

Daugelyje nuotraukų atspindėtas kunigystės kelias: mišių aukojimas įvairiose bažnyčiose, krikšto sakramento suteikimas, paminklų šventinimas ir nuotraukos su artimaisiais įvairiomis progomis.

Asmeniniame archyve yra daug nuotraukų jau po kunigo mirties. 30 jo laidotuvių nuotraukų, 6 nuotraukos minint mirties metines, 12 nuotraukų iš 1990 m. rugpjūčio 15 d. Biliakiemio bažnyčios 50-mečio minėjimo ir ta proga pastatytu kryžiaus šventinimo 23 metus Biliakiemio parapijoje klebonavusiam P. Markevičiui atminti. Atskiras nuotraukų pluoštas – kunigo tapybos darbų parodų atidarymo akimirkos.

Išlikę per 500 šventų paveikslėlių, seniausias atspaustas 1898 metais.

Nemažai knygų (apie 200 egz.), religinių, istorinių, grožinės literatūros, tarpe kurių „Dictionnaire de Theologie“ (Toulouse, 1819), Juozo Adomaičio-Šerno „Senų gadynių išnykėseni sutvėrimai“, (Chicago, 1900), Augustino Janulaičio „Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje“ (Vilnius, 1910), „Šventasis raštas Senojo ir Naujojo Testamento arba Testamento“ (Kaunas, 1913), „Vargo mokyklai“: būrelio mokytojų rinkinys kalbos reikalui (Petrapilis, 1916) Antano Aleknos „Bažnyčios istorija“ (Tilžė, 1919) ir „Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius“ (Klaipėda, 1922), lietuvių poetų geriausios eilės, parinktos Liudo Giros „Cit, paklausykit!“ (Kaunas, 1920), Matvejaus Liubavskio „Lietuvos istorija ligi Liublino unijos“ d.2 (Vilnius, 1922), Nikolajaus Rubakino „Apsakymėliai iš gyvulių gyvenimo“ (Kaunas, 1922), Tado Ivanausko „Vadovėlis vabzdžiams rinkti“ (Kaunas, 1924), Moriso Meschlerio „Šventasis Aloyzas“ (Kaunas, 1926), „Raktas į socialistų rojų arba socialistų ir socialdemokratų katekizmas“ (Kaunas, 1927), „1928 Vasario 16“ (Kaunas, 1928), R. Lomelio „Darbo ir gamybos jėgų fizika“ (Kaunas, 1929), knygelė turistams „Pamatykime Lietuvą!“ (Kaunas, 1930), Balio Sruogos „Vokiškasis siaubas“ (B.v., 1934), dainų rinkinys kariams, šauliams, moksleiviams ir jaunimui „Dainuojam“ su V. Dapkūno muzikos pradžiamoksliu (Kaunas, 1935), Prano Barzdžiaus „Musolinis ir fašizmas“ (Kaunas, 1937), Franco Spirago

„Antikristas“ (Marijampolė, 1940), įrišti komplektai katalikiškų žurnalų vaikams ir jaunimui – „Žvaigždutė“, „Žvaigždė“ ir „Pavasaris“ (1935-1940 m.)

Išlikus rankraščiuose P. Markevičiaus kūryba – svarbi archyvo dalis.

Jau mokydamasis gimnazijoje pradėjo rašyti eiléraščius, savo kūrybą skelbdamas Gimnazijos sienlaikraštyje. Yra laimėjės ir laikraščio paskelbtą konkursą. Nuo 1929 m. eiléraščius pasirašinėjo Markaičio slapyvardžiu. Vėliau jo eiléraščiai pradėjo rodytis katalikiškuose ir tautiniuose leidiniuose „Žvaigždutė“, „Pavasaris“, „Panevėžio garsas“, „Darbininkas“, „Pranciškonų pasaulis“, „Šaltinėlis“ ir JAV lietuvių periodikoje.

Kunigas P. Markevičius buvo plačios erudicijos žmogus, visą savo sielą sudėjės į maldą ir kūrybą. Sukūrė per 4000 eiléraščių, kuriuose tūkstančiai vilties, sopulio, tikėjimo žodžių... Juose vienatvė ir paguoda, ir džiaugsmas, ir gilus išgyvenimas dėl pasaulio, kuris bejėgis padėti kenčiančiam žmogui. Sovietinės okupacijos, kartu ir priverstinės tylos metais, kunigas ir poetas toliau intensyviai rašė. Iš eilių švietė viltis, kad tamsos skraistė anksčiau ar vėliau bus sudraskyta, kad Lietuva atgims. Jo poezija tapo rūščiu metraščiu. Kunigas eiliaavo ne tik lyrinius ar grynaip religinio pobūdžio posmus. Jis mokėjo linksmai pasijuokti iš žmogiškųjų silpnybių, pikta satyra išvanoti nedorumo ydas. Ano meto spaudoje galima aptikti jo satyros ir jumoristinių kūrinelių vaikams, jaunimui. Savo satyra kunigas itin negailestingai išjuokė suaugusių palaidumą, godumą, prisitaikėliškumą, išdavystę. Parašė Biliakiemio bažnyčios metraštį, raše dienoraštį.

Kunigo P. Markevičiaus rankraštyne yra didelis pluoštas tvarkingai, ant lapelių ir sasiuviniuose, ranka rašytų kūrinių: 12 poemų, 228 novelės, 17 feljetonų, 21 pasaka vaikams, 220 pasakėcių, kraštotoyrinės medžiagos, pamokslėlių. Minėtina kunigo surukta 288 puslapių poema „Dubingių gražuolė karalienė Barbora Radvilaitė-Žygimantienė“ skirta Barboros Radvilaitės 400-osioms mirties metinėms paminėti (1951), poemos „Dangaus raktas“ (1948), „Linksмоji naujiena“ (1951), „Rojaus gėlė“ (1949), „Legendų Utena“ (1970), „Neužmirštuolė“ (1969).

Sovietinės priespaudos metais kunigų kūryba nebuvo spausdinama. Tai slėgė ne vieną talentingą kūrėją. Atgimimo metais išsyk imta domėtis P. Markevičiaus kūryba. Pirmą kartą jo poezija suskambo Utenos bažnyčioje minint kunigo mirties metines. Pirmuosius eiléraščius publikavo rajono laikraštis „Utenis“. Po keletą kūrybos darbų įdėta almanache „Poezijos pavasaris“ (Vilnius, 1989), Utenos literatų kūrybos almanache „Verdenė“ (Utena, 1998), eiléraščių rinkinyje „Po Aukštaitijos pilnatimi“ (Utena, 1993), žurnale „Pergalė“ (1990, nr.2), „Utenos

krašto sakmės“ (Utena, 1999), „Utenos krašto padavimai“ (Kaunas, 1996), o 1996 metais įtrauktas į Vytauto Vanago sudarytą „Lietuvių rašytojų sąvadą“ bei Marijos Kuodienės parengtą katalogą „Lietuvių liaudies tapyba“ (Vilnius, 1995)².

Visa spaudoje pasirodžiusi jo kūryba yra sukaupta ir saugoma P. Markevičiaus archyve.

Per vienerius 1990-uosius metus išėjo net trys jo poezijos knygelės. Pirmoji prieš pat Šv. Velykas – „Tarp ūkanų ir saulės“ (savo lėšomis išleido „Utenio“ laikraščio redakcija), antroji – eiléraščiai vaikams „Vienas žodis“ – prieš pat Šv. Kalėdas – dukteręčių lėšomis ir trečioji – „Viršukalnių aidas“ (Vilnius: Vaga, 1990) iliustruota autoriaus darbų reprodukcijomis³. Pristatydami pomirtinį poeto eiléraščių rinkinį leidėjai rašo, kad ši poezija <...>jums atvers lyrinį meditacijos pasaulį, kupiną rimties ir harmonijos siekių, lydimą abejonės ir nusivylimo šešelio, o ižangos žodyje apžvelgtas poeto kūrybinis kelias⁴. Raše poetas greičiausiai ne literatūrai, o sau, žmonėms, tautai, atsiliepdamas į visų sopolius ir rūpesčius. Tai išgyventa kronika ir nuoširdus šauksmas atgimti.

Kunigas Petras Markevičius atrado lyg ir atsarginę išeitį – pradėjo tapyti. Iš pradžių liejo akvareles, vėliau ėmėsi tapybos. Per 23 metus praleistus Biliakiemyje sukūrė per 400 paveikslų. Kiekviename ne tik širdies, bet ir istorijos dalelė. Paveiksluose išsiskleidė gera ir graži šio žmogaus siela, gimtujų Utenos apylinkių, senojo kaimo vaizdai, dveliantys harmonija ir ramybė, gamtos žydėjimas, branda ir visas mūsų gyvenimas. Liko jamžintas Biliakiemio apylinkių grožis, dabar jau nugriautos sodybos, seni klojimai, koplytstulpiai, iškirsti miškai. Svajojo apie savo darbų ekspoziciją, troško parodyti kūrinius visiems, bet vis atsitrenkdavo į vieną – kunigas.

Pirmai P. Markevičiaus tapybos darbų paroda buvo surengta 1988 gegužės 31 d. Utenos kraštotoyros muziejuje⁵, praėjus metams po jo mirties, o 1989 sausio 18 d. – Vilniuje Petro Cvirkos gatvėje esančiame „Dailės“ salone. 2002 m. minint P. Markevičiaus 90-ąsias gimimo metines, jo darbai buvo eksponuoti tautodailės parodoje Utenoje, 2002 rugpjūčio 6 d. – Šv. Kazimie-

² JONUŠKIENĖ, Rūta. „Lietuvių liaudies tapybos“ kataloge uteniškių Z. Bartašienės ir P. Markevičiaus darbai. *Utenis*, 1996, liepos 20, p. 1.

³ DAUGIRDAITĖ, Solveiga. Trys kunigo poeto knygos. *Katalikų pasaulis*, 1991, nr.16, p.8.

⁴ SLAVINSKAITĖ, Irena. Toli vienijo vienumoj, nuo pasaulio atskirtas...: ižanginis straipsnis. Iš MARKAITIS, Petras. *Viršukalnių aidas*. Vilnius, 1990, p 5 –13.

⁵ JONUŠKIENĖ, Rūta. Kūryba sušildyta didelės meilės poezija. *XXI amžius*, 2002, liepos 5, p. 5.

ro knygynėlyje Panevėžyje⁶ ir 2003 m. – Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Galerijoje *2-asis aukštasis*⁷ ir Naujamiesčio dailės galerijoje⁸

Archyve saugomas senas vokas su 1926 m. gegužės 28 d. pašto antspaudu, adresuotas Petru Markevičiui. Kairiajame voko kampe smulkiai gražiu raštu tvarkingai parašyta: „*Vytė Nemunėlis gimnazija Biržai*“ Iš karto supratau, jog P. Markevičius ir Bernardas Brazdžionis buvo pažstami ir susirašinėjo. Mano pažintis su poetu buvo netikėtumas, o gal sutapimas. Prieškaryje éjusime vaikų žurnale „*Žvaigždutė*“ 1929 m. birželio mén. šesto numerio 138 puslapyje radau Vytės Nemunėlio slapyvardžiu pasirašytą poeto eiléraštį „*Pas našlaičius*“. Tame pačiame puslapyje buvo ir P. Markevičiaus eiléraštis „*Darželis*“. 1990 m. vasario 15 d. „*Utenyje*“ pasirodė šių dviejų poetų eiléraščiai – Bernardo Brazdžionio „*Priesaika*“ ir P. Markevičiaus „*Šešioliktoji Vasario*“, skirti Valstybės atkūrimo dienai. Ir vėl tame pačiame puslapyje. Apmastydamas šiuos du sutapimus sumaniau parašyti į Los Andželą. Susiradau adresą, išsiuncią laišką, kunigo P. Markevičiaus poezijos knygutes ir spaudoje pasirodžiusius jų kūrybos sutapimus. 1991 m. kovo 1 d viename iš pirmųjų atsakymų Bernardas Brazdžionis rašė: *Jūsų laiškas buvo pirmas iš Lietuvos po ilgos tylos.* Susirašinėjau su poetu beveik dešimtmetį. Paskutinį laišką gavau 2000-aisiais metais. Bernardas Brazdžionis visuomet labai gerai atsiliepė apie P. Markevičiaus kūrybą⁹. Vėliau su poetu susipažinau ir asmeniškai.

Kunigo P. Markevičiaus archyve daug sveikinimų įvairiomis progomis. Vienas iš jų – Antano Deksnio, kurį 1969 m. balandžio 15 d. Romoje popiežius Paulius VI nominavo titulinį Lovellum vyskupu, pavesdamas jam rūpintis Vakarų Europoje gyvenančių lietuvių sielovada. Romoje gyvenančiam vyskupui 1988 m. pasiuncią laišką. Gavau malonų atsakymą, prasidėjo susirašinėjimas, kuris tęsėsi 10 metų, iki pat jo mirties. Nuo 1990 m. vyskupas gyveno Vokietijoje. 1993 m. jam susirgus, su vyskupu palaikiau ryšį per jo sekretorių prelatą Paulią Jatulį. Jam mirus (1995 04 24) toliau ryšys su vyskupu tęsėsi tarpininkaujant jo antrajam sekretoriui kunigui Domi-

⁶ VERTELKA, Bronius. Apie kunigo kūrybinį palikimą. *XXI amžius*, 2002, rugpjūčio 23, p. 6.

⁷ LAPĒNIENĖ, Laima. Gyvenęs kaip dangaus paukštis. *Sekundė*, 2003, sausio 13, p. 10; JO NUŠKIENĖ, Rūta. Petro Markevičiaus paveikslų šviesa po žiemišku Panevėžio dangum. *Utenis*, 2003, sausio 16, p. 3-4.

⁸ GALKIENĖ, Danutė. Atnisveikinta su Petro Markevičiaus tapyba. *Tėvynė*, 2003, liepos 9, p.4.

⁹ STUNDŽA, Mindaugas. Bernardas Brazdžionis apie uteniški poetą P. Markevičių-Markaitį. *Literatūra ir menas*, 1999, bal. 17, p. 14.

ninkui Valenčiui. Susirašinėjimas baigėsi gavus liūdną žinią su nuotrauka ir nekrologu, kad 1999 m. gegužės 5 d. vyskupas A. Deksnys mirė. Per 10-ties metų susirašinėjimo laikotarpį Antanas Deksnys atsiuntė keletą šventų paveikslėlių, kurių antroje pusėje yra popiežiaus Jono Pauliaus II herbas ir 1981, 1982, 1984 ir 1986 metais popiežiaus ranka lotynų kalba rašyti ir pasirašyti šventiniai sveikinimai A. Deksniniui. Be to dar ir šventas paveikslėlis su popiežiaus Pauliaus VI herbu ir šventiniu sveikinimu. Dabar visa tai tapo brangia relikvija ir papildo kunigo P. Markevičiaus archyvą.

THE ARCHIVE OF PRIEST PETRAS MARKEVIČIUS

Danguolė Jonaitienė

ABSTRACT

Petras Markevičius-Markaitis - priest, poet, prose writer, playwright, collector of folklore and painter – was born on 30 May, 1912 in Utena. He attended Utena Primary School, studied at the "Saulė" Gymnasium. After graduating from Kaunas Theological Seminary in 1938, he served as priest in Daunorai, Anciškis, Dambava, Upytė, Kamajai, Biliakiemis. He died on 25 April, 1987 and was buried in the churchyard of Utena church.

The presentation introduces the priest's rich archive: personal documents, photographs, correspondence, creative heritage. A large collection of photographs and creative works survived in manuscripts: leaflets and notebooks containing short stories, feuilletons, fairy-tales for children, fables, ethnographic material, short sermons, more than 4000 poems. In his youth Petras Markevičius signed his works under the pseudonym P. Markaitis. In the period of Soviet occupation the priests' creative works were not published. During the years of Independence there were published Petras Markevičius's posthumous collections of poetry "Tarp ūkanų ir saulės" (Between the Mists and the Sun) (1990), "Vienas žodis" (One Word) (1990) and "Viršukalnių aidas" (Echo of the Mountains) (1990).

Priest Petras Markevičius found a kind of alternate way out – he began to paint. At first he painted in watercolours, then he took to oil painting. During 23 years spent in Biliakiemis he created more than 400 paintings, in which he perpetuated the environs of Biliakiemis, the farmsteads that now are already pulled down, old barns, the wayside shrines, cut down forests. After the priest's death exhibitions of his paintings were arranged in Utena, Vilnius, Panevėžys, Biliakiemis.

Danguolė Jonaitienė

Pedagogė

Molėtų g. 6

LT-28133 Utena

Apsūsimas

O tai gyvenimas žmogaus
 Gražuolpė, fortum vėjas!
 Jo pėdsakcijų tepasidėjus,
 Butom suslečavijos...

Melius tų nebesugražint,
 Klaudijus nebus kastyt!

O lelus traukiasi maišu
 Planetoję mažytėj...

Daug nūplių dėl nespresty.
 Daug nebėgtų nė rygai.
 Palieka amžians po silvantes,
 Blotiemus karto jesi tarp lygtių.
 Ir jūsų mirstai netvėtis
 Ir rygtakys vos - ne - vos pradėtė
 Blotiemus jau teka a atity,
 Mba užmetamie iš lito...

Vilnius, 1986.I.16 da. —

KUNIGAS JUOZAS STAKAUSKAS IR JO RAŠTAI

Raimondas Guobis

Aš, lietuvių ūkininkų sūnus, baigęs Panevėžio realinę gimnaziją, Kauno kunigų seminariją ir dvasinę Petrapilio akademiją teologijos magistro laipsniu, įjau įvairias kunigo pareigas. Buvaus Kauno katedros vikaru ir mergaičių gimnazijos kapelionu, vėliau Kauno kunigų seminarijos profesorium, Liepojos dviejų gimnazijų kapelionu, Panevėžio klebonu ir dekanu, per Didijį karą 13 mėnesių buvaus Žemaičių vyskupo generalvikaru ir valdžiaus vyskupiją. Pakeltas į garbęs kanauninkus, buvaus seserų benediktinių vienuolyno kapelionu ir kurijos notaru bei teisėju. Pagaliau, ištojės į kunigų marijonų kongregaciją, buvaus Marijampolėje vikaru ir klebonu – savo atsiminimuose pasakoja kunigas Juozas Stakauskas (1871 02 19 Užliaušiai, Krekenavos vlsč. – 1944 08 07 Upytė, Panevėžio apskr.), tuo pat metu darbavęsis ir „Lietuvių katalikų blaivybės“, „Saulės“, „Žiburio“, „Pavasario“, Šv. Vincento Pauliečio, Darbininkų Moterų, Šv. Kazimiero ir kitose draugijose bei organizacijose.

Augės ir brendės aplinkoje gyvoje bočių atsiminimais iš lenkų bei lietuvių sukilių prieš rusus, iš baudžiavos laikų, išgyvenęs rusų persekiojimus, Didijį karą, laisvos Lietuvos įkūrimą, jos klestėjimą, vidines partijų bei jų narių kovas ir Respublikos žlugimą...

Bendradarbiaudamas spaudoje, raše įvairiomis temomis, nemažai tekštų išliko ir rankraščiuose. Tai kantata „Lituanika – terra Mariana“ bei gežužės mėnesio kasdienių skaitymų knyga „Lietuva – Marijos žemė“, skirta arkivyskupo Achille Ratti (vėliau popiežius Pijus XI) 1920 m. vizitui Lietuvoje prisiminti. Labai įdomus istorijos, religijos bei kitomis temomis parašytas 31 straipsnis, kaip „Pirmosios mokyklos Lietuvoje“, „Lietuvos kankiniai“, „Kas-

dienis latvių maldingumas“, „Lietuvos kaimas“, „Lietuvių pašaukimas“ ir kt.

Iš išlikusių rankraščių vertingiausi atsiminimai. Jie atsirado tuomet, kai Lietuvos Respublikos Švietimo skyrius 1936 m. gegužės 19 d. raštu paprasė Juozo Stakausko parašyti atsiminimus apie gyvenimą Panevėžyje Didžiojo karo laikais, o Marijonų kongregacijos provincijolas pasiūlė parašyti platesnė tema, prisimenant ir rusų veiksmus, persekcionant lietuvius, bei lietuvių pastangas, kovojant prieš pavergėjus.

Tuos atsiminimus Juozas Stakauskas rašė būdamas 70–72 metų amžiaus, kai jau turėjo daugiau laisvesnio laiko, juose ypač pažymėdamas charakteringus lietuvių tautos gyvenimo bruožus, nušvietė jų kovą už tuos svarbiausius tautos egzistencijos pagrindus: žemę, kalbą bei tikybą. *Tai yra brangiųjų mūsų bočių ir mano testamentas jaunesniajai kartai: kaip reikia tų pagrindų laikytis, kad mylimoji mūsų Lietuva toliau gyventų.*

Marijampolėje, Ukmergeje, Panevėžyje ir Upytėje rašytus atsiminimus, jau parengtus spaudai, paliko vildamasis, kad jie kada nors bus išspausdinti. Prie tvarkingai sudėtų rankraščių, matyt, jausdamas artėjančią kelionę į Tėvo namus, kunigas Juozas Stakauskas pridėjo 1944 m. liepos 14 d. parašytą lapą: *Tuos rankraščius prašau perduoti kunigui Liudvikui Poviloniui ar katram kitam marijonų Tėveliui.*

Iš tiesų, autoriaus valia raštai ir pateko į kunigo Liudviko Povilonio rankas, tačiau sovietmečiu juos išspausdinti ir pateikti platesnei visuomenei nebuvo galimybė, o ir pats Liudvikas Povilonis, rūpinėsis Marijos Taikos Karalienės bažnyčios Klaipėdoje statyba, buvo apkaltintas nebūtais nusikaltimais ir įkalintas. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kunigas Liudvikas Povilonis buvo paskirtas arkivyskupu, deja, paliktų raštų gal jau ir neprisiminė. Jie gulėjo arkivyskupo sesers Anelės Sabalienei namo palėpėje, atokioje gatvėje Panevėžyje. 2001 m. Adelei Sabalienei mirus, tuoj po jos laidotuvių, velionės krikštasūnį ir paveldėtojas Vytautas Sabalys, rengdamasis parduoti namus, peržiūrėjės visus kampus, tuos dokumentus surado ir parsivežė į Svėdasus. Suprasdamas, kad tai vertingas palikimas, pasakė kaimynystėje gyvenančiai šių eilucių autoriaus motinai, pakvietė žvilgtelėti. Taip į mano rankas pateko nejkainojamas lobis: keletas senų knygų, fotografijos, rankraščiai ir į tris aplankus sudėti, rašomaja mašinėle atspausdinti atsiminimai „Trys lietuvių tautos pagrindai“. Autorius tuos aplankus buvo pavadinės tomais. Pirmajame tome yra 3 skyriai: „Iki kunigystės“ (37 p.), „Panevėžio parapija“ (35 p.), „Lietuviai Liepojoje“ (20 p.); antrajame tome – 4 skyriai: „Švietimo darbas“ (38 p.), „Didysis karas“ (35 p.), „Generalvikaras“ (20 p.) ir „Viltis Lietuvali“

(15 p.); trečiajame tome straipsniai vienu apibendrintu pavadinimu – „Kova su lenkomanais, rusais ir liberalais“ (52 p.).

Juozas Stakauskas išgyveno svarbius XIX–XX a. istorinius įvykius. Jo tėvelis Mykolas Stakauskas su broliu Roku buvo 1863–1864 m. sukilėliai, kovę kunigo Antano Mackevičiaus būryje. Vėliau Mykolas, vedęs Anastaziją Plėščytę, apsigyveno Užliaušių k. Krekenavos parapijoje. Šeimoje augo 5 vaikai. Kunigystės kelią pasirinko ir brolis Pranciškus, o sesuo Salomėja, baigusi Liepojos gimnaziją, buvo „Saulės“ kursų vedėja Panevėžyje, studijavo Varšuvoje, dirbo Jurbarko „Saulės“ gimnazijos bei Krekenavos gimnazijos direktore, vėliau mokytojavo Šėtoje.

Savo pašaukimą Juozas Stakauskas atsiminimuose aprašo gražiu vaizdu, kaip ankstyvą rytmę tėvelis, veždamas jį į Panevėžio mokyklą, kelionėje imdavo giedoti. Dažniausiai Valandas: vieną punktą tévas, kitą – sūnus. *Laba kilni būdavo nuotaika, kai Aušros žvaigždei šviečiant, pradédavo giedoti: „Sveika, Aušros žvaigžde šviesi...“* Po tylos, pamastymo tėvelis dažnai prabil-davo apie kunigystę, dvasininkų vaidmenį pavergtos tautos gyvenime. Kunigystei jį skatino ir motina. 1888 m. rudenį Juozas jau seminarijoje Kaune, kur vyravo lietuviška dvasia. Klierikai nors ir nemokantys lietuviškai kalbėti, matydami rusų neteisybes, greitai išmokdavo; uoliai gilinosi į askezę, mokési, rimtai galvojo apie ateitį. Išventinti į kunigus, beveik visi pažadédavo kasmet aukoti po 10–20 rublių ištremtiems ir kalinamiems draugams remti. Stipriau pamilti lietuvių kalbą skatino prof. Kazimieras Jaunius, tautinį susipratimą žadino vyresniuose kursuose mokęsi Jonas Vizbaras, Juozas Tumas-Vaižgantas ir kt., tuomet rašę į „Apžvalgą“, „Tévynės Sargą“, organizavę lietuviškos literatūros platinimą. Veikė ir slaptas lietuvių klierikų būrelis „Lietuvos mylėtojų draugija“.

1892 m. rugsėjo 1 d. Juozas Stakauskas išvyko į Petrapilio dvasinę akademiją, o 1896 m. birželio 2 d. sugrįžo būdamas teologijos magistras. Kauno katedroje buvo vikaras, kapelionas, nuo 1898 m. rugsėjo 22 d. – Žemaičių kunigų seminarijos Kaune profesorius, prefektas. 1901–1905 m. kapelionavo Liepojos vyru gimnazijoje bei realinėje mokykloje.

Tikra sékmė, kad šiuose atsiminimuose bene daugiausia yra rašoma apie gyvenimą Panevėžyje! 1909 m. birželio 19 d. Šv. apaštalu Petro ir Povilo bažnyčioje Panevėžyje naujasis klebonas Juozas Stakauskas kreipėsi į parapijiečius lenkiškai ir lietuviškai: *Norédami savo laimės, jūs turite darbuotis išvien su bažnyčios vadovybe, turite šventai atlikinėti religines pareigas, lankytis bažnyčią, palaikyti ją ir naudotis šventais sakramentais. Tada bus jūsų tarpe, kaip pas*

pirmuosius krikščionis, viena širdis ir siela, ir nebus stokojančių...

Ypač kvietė draugijų narius, inteligenčius savo mokslu, sumanumu, veiklumu prisidėti prie parapijos darbo: *Jums gausiai Dievo duotas dovanas turite pavartoti jo garbei ir žmonių naudai. <...> Taigi prašau visų melstis, kad Dievo karalystė ir jo tvarka visur užviešpatautų. Ir aš kasdien melsiuos už jūs per Šv. Mišias, pakėlęs rankas, kad jūs būsite prie savo darbų, taip kaip Mozė meldėsi už savo tautą, kai jai teks kovoti su priešais...*

Rūpesčių daugybė, nes parapijiečių 12 ar 15 tūkstančių. Plūsta interesantai, juos priima kartu su vikaru, rūpinasi katekizacija, ypač stengiasi įtraukti į parapijos veiklą inteligenčius, kurie į bažnyčią šventadieniais retai teateidavę, nes, kaip rašo Juozas Stakauskas, *<...> šeštadieniais ilgai žaisdavę kortomis. Steigė mokyklas, draugijas, rūpinosi mokytojų rengimu, vargšais, jaunimu.*

Buvo daug parapijiečių gyvenančių visuomenės rūpesčiais, artimo meile. Juozas Stakauskas apie to meto panevėžiečius rašė, kad šie jau susipratę lietuviai ir katalikai, jų širdys žeri Tėvynės ir Bažnyčios meile. *Toji ugnis turi suliepsnoti viešai ir parodyti pasauliui, kad Kristus viešpatauja Lietuvoje ir valdo tautą...*

1910 m. surengta Dievo kūno – Devintinių – procesija Panevėžio gatvėmis. Praęjė Stoties gatve ir sugrižę atgal į Fermą (Panevėžio dvaro teritorija), visi meldėsi sustoję prie penkių tai šventei pastatyti altorių; procesijoje dalyvavo apie 10 tūkstančių žmonių. 1911 metų rugpjūtyje pirmą sykį surengė piligriminę kelionę į Krekenavą, prie stebuklingo Dievo Motinos paveikslėlio, o 1912 m. birželio 10 d. panevėžiečiai specialiu 40 vagonų traukiniu su savo vėliavomis, tvarkdariais išvyko į Vilnių lankytis brangių vietų, ypač pasimelsti prie Aušros vartų Dievo Motinos.

Greitai parapija perskiriama į dvi dalis, mieste prie šv. Stanislovo koplyčios pradedama statyti nauja bažnyčia, mūrijamos sienos... Darbus sustabdo 1914 m. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. Iš Kauno pasitraukęs Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius apsigyvena Panevėžyje, Vašuokenuose – dvare prie Troškūnų – veikia ir kunigų seminarija.

Atsiminimuose yra žinių ir apie Troškūnus. 1914 m. rudenį spirito varyklos Panevėžyje savininkas Stanislovas Montvila savo dvare Troškūnuose surengė dvarponių susitikimą su vyskupu Pranciškumi Karevičiumi bei keletu kunigų. Ten dalyvavęs Juozas Stakauskas rašo: *Nuotaika buvo jauki, maloni. Šalti vėjai lyg apstojo pūtę. Matyt, Lietuvos bajorija jau šiaip taip įvertino teigiamai lietuvių darbą bei jų siekimus. Čia galima paklausti:*

ar vaišino ten „Starka“?..

Iš atsiminimų sužinome įdomių faktų. Dar prieš karą Panevėžys garsėjo škaplierių gamyba. Priemiesčiuose, ypač Fermoje aplink kapus, beveik kiekvienoje troboje moteriškés juos ausdavo tarsi juostas, išsiuvinėdavo monogramas, karpydavo, prisiūdavo prie gelumbės, prisegdavo prie juostelių ar kaspinelių, kad galima būtų juos užkabinti ant kaklo. Tuos škaplierius supirkdavo senukas Vladas Kuzma ir Masiuliai, didelėmis partijomis gabendavo į Kauną, Vilnių bei Čenstachavą. Karo metu rusų kazokai stengdavosi juos užsikabinti, nes buvo girdėjė, kad patekus vokiečiams, su belaisviais, nešiojančiais šiuos katalikiškus ženklus, jie elgdavosi švelniau.

Užplūdę vokiečiai įveda tvarką, grobia, ištvirkauja, plėšikauja. Kai plėše apleistas žydų parduotuvės, užsidegė palietas žibalas, kilo baisus gaisras, sunaikinės daugybę namų. (*Dega kaip Roma Nerono laikais*). Kareiviai pagrobė klebono Juozo Stakausko gražiausius arabų veislės žirgus Žariją ir Vilyčią, pirkus iš Zavišos dvaro, laimėjusius pagyrimus parodose. Išjojo palikę kvituką... Pasitaikydavo ir „juokinį“ kvitų – kalbų nemokantiems valstiečiams dokumentą parašydavo vokiškai: „Vokietis paémé, o rusas sumokés“. Vokiškai pavadinamos miesto gatvės: Ramygalos – Belowstrasse, Stoties – Banhof, Smilgių – Hindenburgo, Sodų – König Ludwig, Vaistinės - Luises, Ukmergės – Wilhelmstrasse...

Juozas Stakauskas, pasitraukus vyskupui Pranciškui Karevičiui, 13 mėnesių administravo vokiečių okupacinėje zonoje buvusią Žemaičių vyskupijos dalį, rūpinosi lietuviškomis mokyklomis – nuo 1916 m. visose miesto bei apylinkės mokyklose mokoma tik lietuviškai, veikia bene 15 pradžios mokyklų, „Saulės“ 5 klasių progimnazija. Mokytojos dirbo pasiaukojamai, V. Špokaitė ir Kazė Serdikavičiutė net pervargo, susirgo ir pasimirė. Juozas Stakauskas rašė: *Mokytojų ir mokinių ūpas visuomet buvo pakeltas: ruošiamės ateiciai, pilni geros valios*. Taip pat veikė vargšų prieglaudos. Reikėjo lėšų, o jų okupantų varginamame krašte stigo. Rémė kooperacinės ūkio įmonės, jų veikloje dalyvavo ir klebonas, negailėjės savų išteklių, nes vargo metais reikėjo viskuo dalintis su pavargėliais. Buvo renkamos aukos, klebonas Juozas Stakauskas kvietė negailėt, nes <...> *rytoj gal būsime nelaimingesni už šelpiamuosius ir lauksime pasigailėjimo*. Karas yra Dievo leistas mūsų dorovei, ypač meilei išbandyti...

1918-ieji, skelbiama Nepriklausomybė. Vokiečiai, dar prisipirkę tautinių mažmožių, audinių, pasitraukė; užplūdo bolševikai, į kovą už Nepriklausomybę stojo savanoriai. Aikštėje prie Švč. Trejybės bažnyčios 1919 m. rug-

sėjo 14 d. generolas Vincas Grigaliūnas-Glovackis priima naujai susikūrusio 3-ojo pėstininkų pulko karių priesaiką. Juozas Stakauskas rašo: *Panėvėžiečių džiaugsmą ir pakeltą nuotaiką paskutinį kartą teko man pastebeti po 1919 m. Kalėdų, rodos, per Naujuosius 1920 metus Mokytojų seminarijos rūmuose buvo suruoštas vakaras su šokiais. Didžiulė salė buvo pilna miesto jaunimo, kurio tarpe gausiai švytravo lietuviai karininkai. Užgrojo orkestras. Jaunimas išsirikiavo į didžiulį ratą poromis lietuvišką suktinį šokti. Koks puikus vainikas susipynė tų jaunuolių su nušvitusiais veidais, su pakilia nuotaika ir lietuviškos kalbos klegesiu!*

Miesto veteranai, mokytojai ir nauji Lietuvos valdininkai, vis savi žmonės, su džiaugsmu stebėjome savo jaunimą, kalbėjome apie sunkius pergyventus laikus ir džiaugėmės laimėjimais. Ir džiaugsmo net ašaros akyse ne vienam sužibėjo.

Dar sykį į Panėvėžį Juozas Stakauskas sugrįžta 1926 m. gegužės 30 d. vyskupo Kazimiero Paltaroko – pirmojo Panėvėžio vyskupystės ganytojo ingreso metu.

Stebuklingai išlikusiame rankraštyje dar daug įdomybių, kurias suminėti stinga laiko. Tegul tik nepristanga užsidegimo, kruopštumo šiandien kultūros darbininkams bei supratimo atsakingiems valdžios atstovams, kad vertingiausiai rankraščiai būtų kuo greičiau išleisti knygomis, kad plačioji visuomenė galėtų, Martyno Mažvydo žodžiais tariant, „skaityti ir permanyti“.

Manau, kad Juozo Stakausko atsiminimų rankraštis yra ypač vertingas praeities dokumentas, tad turime pasistengti, kad šie raštai kuo greičiau būtų išleisti atskira knyga.

PRIEST JUOZAS STAKAUSKAS AND HIS WRITINGS**Raimondas Guobis****ABSTRACT**

Priest Juozas Stakauskas (1871-1944) was born in Užliaušiai village, Krekenava parish (Panevėžys district), studied at the Samogitian (Žemaičių) Seminary in Kaunas and the Theological Academy of St. Petersburg. He was a seminary professor, chaplain of the Liepoja Men's Gymnasium and the science orientated school, dean in Panevėžys. During the First World War he was general vicar of the Bishop of Samogitia and administered the diocese. After joining the Marians Monastery, he was a priest in Marijampolė. He took part in public activities, in the work of various societies and organizations, contributed to the press. At the age of 70-72, in his free time, he wrote memoirs "Trys lietuvių gyvenimo pamatai" (Three bases of Lithuanian Life), which he handed to the Marian Liudvikas Povilonis, who later became an archbishop. Unfortunately, after the Soviet occupation these writings were lying for a long time in the attic of a house in a small street in Panevėžys. Only in 2002 they were found by the author of this presentation. The most interesting are descriptions of historical events that were going on in Panevėžys, various reflections. We must take care that this especially valuable document of the past would be published as soon as possible.

Raimondas Guobis

Anykščių A. Baranausko ir A. Žukausko-Vienuolio memorialinis muziejus

A. Vienuolio g. 4

LT 29042 Anykščiai

El. paštas: a.vienuolis@delfi.lt

Religinis paveikslėlis išleistas 1912 m., maldininkų iš Panevėžio apsilankymo Vilniuje proga su *Šv. Kazimiero giesmės* ir *Giesmės į Globą Šv. P. Marijos, Aušros vartuose* tekstais. Atspausta Juozapo Zavadzko spaustuvėje Vilniuje.

Panevėžio senamiesčio parapijos klebonas, kanauninkas Juozas Stakauskas (apie 1914 m.)

IŠLIKIMO KELIAS: BRONIAUS KRIVICKO EILĖRAŠČIŲ SĄSIUVINIS

Vitalija Kazilionytė

Šiandien, atsidūrė naujų globalizacijos iššūkių akivaizdoje, nerimastingai susimąstome: kaip išsaugoti savajį lietuviškajį tapatumą – kultūrinę savastį, kur ieškoti išlikimo galimybės. Gyvenimiškoji patirtis diktuoja: susitelkti prie to, kas gyva ir tikra. Ir kaip beveiktu aukštostos technologijos mūsų sąmonę, darbus, visą būtį ir buitį, visgi to gyvumo ir tikrumo pamatai ne kur kitur, o ranka rašytame žodyje.

Prieš dvejus metus Pasvalio Mariaus Katiliškio viešojoje bibliotekoje viešėjęs krašties rašytojas dramaturgas Juozas Glinskis, apžiūrėjęs Rankraštyno turtus, ilgai nenorėjo skirtis su partizano, poeto, novelisto, kritiko Broniaus Krivicko eilėraščių sąsiuviniu. *Va čia tikra gyvybė jaučiasi, duokite man šią rankraštį paskaityti – juk visiškai skirtingi dalykai: skaityti išleistuosius „Broniaus Krivicko raštus“ ir skaityti ranka surašytų eilėraščių sąsiuvinį – papras-še rašytojas, vartydamas rankraščio lapus. Skirtingi, nes juos, kaip naminę ir pirktinę duoną, skiria skonis ir kvapas.*

Taip, rankraštis, istorijos laiko griūties negailestingai degintas ir nepajętas sunaikinti, tebéra mūsų šiandieninio kultūros gyvenimo egzistencinis skonis ir kvapas.

Tai suprasdami, pirmuosius rankraščius pradėjome kaupti Atgimimo metais, kai buvo imtasi rengti solidžias parodas žymių, sovietmečiu nemini-mų, kraštiečių jubiliejams; be rankraščio – originalo ar kopijos – tuomet né vienos parodos nejsivaizdavome. Sukaupti rankraštiniai dokumentai 1999 m. leido oficialiai įkurti Bibliotekoje atskirą padalinį – Rankraštyną. Šiandieninė kiekybinė jo išraiška – 109 didesni pilnesni ir mažesni fragmentiški fon-

dai. Didžiausioji dalis tenka XX a. žymių krašto žmonių – rašytojų, poetų, istorikų, diplomatų, dvasininkų, žurnalistų – archyvams. Gilinantį į detalę statistiką, istorinių aktų kopijos siekia XVI amžių, seniausias amžiumi rankraščio originalas – 1920 m., seniausioji fotografija datuojama XIX amžiaus pabaiga. Šiek tiek daugiau pasakyti galėtų vardai, kurių svarbiausiuosius verta paminėti: diplomatas dr. Stasys Antanas Bačkis, poetas architektas Jonas Vytautas Nistelis, dailininkas Petras Rauduvė, teisininkas, literatas, etnografas Juozas Žagrakalys, vertėjas Juozas Povilonis, teisininkas Kostas Čaplinskas, kalbininkas Petras Būtėnas, žurnalistas rezistentas Julijonas Būtėnas, rašytojai Marius Katiliškis, Kazys Jankauskas, Jonas Mikelinskas, Kazys Saja, poetas Bernardas Brazdžionis, kunigas, poetas, teologas Česlovas Kavaliauskas, žurnalistas rašytojas Česlovas Senkevičius, literatūros tyrinėtojas Vladas Kulbokas, lakūnas Simas Mockūnas, istorikai Jonas Aničas, Egidijus Motieka; Šunkiškių, Toliūnų pradžios mokyklų dokumentai. Bet tai tik vardai. Po kiekvieno iš jų slypi ištisos istorijos – žmonių gyvenimai ir likimai, liudijantys rankraštinio žodžio raidą. Ir kiekvieno rankraščio patekimo Rankraštynan kelias – įdomus ir savitas, reikalaujantis atskiro žvilgsnio. Manau, jog ne statistiniai skaičiai, o būtent šie liudijimai yra tikrasis matas, kuriuo galima tiksliausiai matuoti sukauptų dokumentų vertę.

Todėl Bibliotekos Rankraštyno vertę ir aplamai rašytinio žodžio vertę dabar norėtusi pamatuoti būtent šiuo gal savaip išvestu mato vienetu.

B. Krivicko eileraščių sąsiuvinis į Rankraštyno fondus 1999-ųjų rudenį, parengus jo raštus, pateko iš kraštiečio literatūrologo Virginijaus Gasiliūno rankų. Jo tuomet dovanotame ką tik pasirodžiusiame dar signaliniame „Breniaus Krivicko raštų“ egzemplioriuje, komentaruose pirmą kartą oficialiai buvo įvardinta: *rankraštis atiduotas Pasvalio Mariaus Katiliškio bibliotekos Rankraštynam*.

O koks rankraščio kelias iki tol? Istorija atkurta tik maždaug nuo 1962-ųjų metų. Rankraščio išlikimo kelio pati pradžia, kaip bebūtų gaila, dar neatskleista. Aiškus yra tik vienas faktas: rankraštis buvo pakliuvięs į sau-gias pasvaliečių gyventojų Talačkų rankas. Kas, kada, kokiom aplinkybėm per davė jų globon – kol kas spėlioniu objektas. Viena tokia spėlioniu – Stasei ir Jonui Talačkoms pokario metais darbuojantis įvairiose Biržų ir Pasvalio vietovėse, pogrindžio žmonės (galbūt ir pats B. Krivickas) jiems, kaip patikimiems, atidavė saugoti. Iš jų pačių tiesos jau nesužinosim, belieka tik tarti jiems, deja, jau išėjusiems Anapilin, ačiū, kad drėso saugoti. Galėjo rankraštis į Talačkų namus Pasvalyje patekti ir vėliau, jau šeštajame dešimtmetyje. Jų

sūnui Algiui grįžus iš lagerio, rankraštį galėjo patikėti saugoti jo draugai. Tik, matyt, neilgai saugu ir čia buvo, jei apie 1962-uosius susirūpinta ieškoti saugesnės vietas. Tolimesnį rankraščio likimą liudija kaunietė gydytoja Laimutė Serapinaitė, jos pačios žodžius tikslingiausia būtų pacituoti: *Mano geras pažįstamas Algis Talačka 1959 metų vasarą grįžo iš Mordovijos lagerio, kur prabuvuo daugiau nei dvejus metus. Mes tą vasarą dažnai susitikdavome, nes aš atlikau praktiką Pasvalio ligoninėje ir lankydavausi pas jo tetą, kur jis gyveno su broliu Vytuku (tėvai Stasė ir Jonas Talačkos tuomet dirbo Biržuose). Kauno politechnikos instituto vadovybei neleidus testi studijų, Algis pradėjo dirbti ir neakivaizdiniu būdu mokytis Leningrade. Vėliau, jau gerai nepamenu kuriais metais – lyg 1962 ar 1963 (aš tuomet jau dirbau Mažeikiuose), atvažiavo Algis ir man saugoti paliko pieštuku rašytą be viršelių sąsiuvinuką, apie kurį tepasakė tiek, kad tai tikro miškinio eilėraščiai ir reikia juos saugoti. Platinti tuomet buvo nelabai saugu. Mes su tėvais skaitėme, mano a. a. tėtė ypač pamėgo kai kuriuos eilėraščius, šeimyninių baliukų metu net padeklamuodavo. Išlaikiau tą sąsiuvinę ilgai – kol neišgirdau vieno eilėraščio skaitant per radiją Atgimimo metais, ar tik ne kokiais 1992-aisiais. Supratau, kad mano eilėraščių sąsiuvinėlis – Broniaus Krivicko. Stilius tas pats. Nuvažiavau į Vilnių ir atidaviau Broniaus Krivicko bibliografią rengiančiai p. Paulei Mikelinskaitei. Tai ir visa paprasta istorija. Pasirodo, sąsiuvinis Broniaus Krivicko ranka rašytas (daug tokių egzempliorių) buvo reikaltingas, kad kas nors išliktu.*

Išliko – daugiau, negu tikėtasi. Ne vien gimtajame B. Krivicko krašte, bet po Lietuvą pasklidę keli sąsiuvinėliai ir vienas pilniausias mašinėle spausdintas kūrybos rinkinys Vilniuje, LKP Istorijos institute (dabar – Lietuvos istorijos instituto bibliotekos Rankraštyne). Ir, pasirodo, žmonės žinojo, skaitė...

Bet grįžkime prie mūsų rankraščio. Jo išlikimą dar gaubia paslaptis: kokiom salygom rašytas, ar ilgai nešiotas su savim, kelintas tai sąsiuvinis buvęs, kam paliktas saugoti pirmiausia, kiek tą saugotojų būta. Ši tą išsiaiskinti galėtų padėti vienas iš saugotojų – Peterburge gyvenantis Algis Talačka. Būtina keliauti ten, išsikalbėti, nes telefonu kalbinamas prisipažista tiksliai nieko negalės pasakyti – nebepamenas to laikotarpio, tačiau atvažiuoti kviečias, gal, sutelkės atmintį, ką nors iš pasąmonės kerčios ir ištrauktų. Taigi mažas sąsiuvinėlis veda į tolimus ieškojimus – reikia tik tiems ieškojimams gražaus pinigo. Nors dalis paslapties turbūt turi išlikti – ji juk su kiekvienu rankraščiu gulasi lentynosna, su kiekvienu žmogum – žemén. Ir tai natūralu. Pervarčius sąsiuvinį akim, protu ir širdim kai kas iš tos paslapties išsislaptina,

o gyvenimiškieji konkretumai irgi ne visuomet užima svarbiausią vietą.

Koks gi tas mažasis išlikimo stebuklas? B. Krivicko ranka sunumeruotas 91 puslapis, dviejų pirmųjų ir dviejų paskutiniųjų lapų trūksta, trūksta ir įvelkamojo rūbo – viršelių. Tai, matyt, saugojimo sąlygų pasekmė. I sąsiuvinį surašyta penkerių partizanavimo metų (1945–1949) poetinė kūryba ir vertimai. Galima sakyti, spaudai galutinai ir preciziškai parengti raštai – aiški pretenzija į ateitį, kurioje fizinis išlikimas neįmanomas, įžvelgiama tik viltis kūrybos egzistencijai. Sąsiuvinio tekstai beveik identiški (išskyrus kai kuriuos struktūros, pavadinimų neatitikimus) kito eileraščių sąsiuvinio, išsaugoto biržietės Bronislavos Kublinskienės, tekstams. Tai leidžia manyti, jog perrašyta buvo apie 1950-uosius. Pirmajame puslapyje, kurio néra, bet pagal kitą išlikusį sąsiuvinį galima spręsti, kaligrafiškai užrašyta: *ŽIAURUSIS DIEVAS. Eileraščiai*. Toliau kūryba pristatoma penkiais atskirais rinkiniais.

Sąsiuvinis prasideda to paties pavadinimo 33 eileraščių rinkiniu, kurį sudaro keli skirsniai, įvardinti: *Rudenio lygumose, Žiaurusis Dievas, Už didžią tiesą, Nauja pilis*. 25-ajame puslapyje kukliai, mažosiom raidėm užrašyta: *Sonetai. 1948–1949 (Nebaigtas rinkinys)*. I rinkinį patekė 38 sonetai. 35-asis puslapis solidžiai „skelbia“: *PO STALINO SAULE. Satyra. 1948–1949*. 62 eileraščiai surikiuoti į šešias dalis: *Naujasis tikėjimas, Tarybinis humanizmas, Stalininė tautų draugystė, Tarybinė demokratija, Tik lazda su terbele, Herojai ir žygarbiai*. Satyros palydimos dviem tituliniame lape užrašytais J. W. Goethės ir A. Tolstojaus epigrafais: *Nichts schrecklicher kann den Menschen geschehen / Als das Absurde verkörpert zu sehn* („Baisesnio nieko žmogui būt negali, / Kaip kad matyt įkūnytą absurdą“) ir *Aū, рожа, аū страшная рожа!* („Ai, snukis, ai snukis baisusis!“)¹.

Paskutinysis savos kūrybos rinkinys – *POILSIO VALANDA. Eiliuotų margumynų rinkinys. 1949 (Nebaigtas rinkinys)*. Trijuose skirsniuose – Vėjai ir žiedai, Šypsenos ir grimasos, Patartyis ir patarlės – 50 eileraščių.

Pabaigoje – vertimai: *IŠ GOETHĖS LYRIKOS. 1948–1949*. Dainos, baladės, įvairūs eileraščiai, filosofinės minties eileraščiai. Sąsiuvinyje išsaugoti 47 Goethės eileraščiai, jei pridėsim trūkstamus paskutiniuosius lapus, būtų – 71 eileraštis.

Visa ši struktūra atskleidžia išlikimo esmę: tokį rankraštį jau galima tiesiai be jokių pataisymų atiduoti spaustuvei – viskas savo vietose pagal auto-

¹ Citatos iš knygos: Krivickas, Bronius. *Bronius Krivicko raštai*. Vilnius, 1999, p. 354.

riaus valią. O ir nesant galimybei spausdinti, rankraštinis sąsiuvinis galėjo tapti puikiausiai suprantamu ir skaitomu raštų tomu. Ir tapo, nes vienas pirmųjų žmonėse paskleisto rankraščio skaitytojų, Pandėlio vidurinėje mokykloje veikusios pogrindinės organizacijos vadovas Kazys Daugelavičius jį jau 1952 m. vadino knyga: *Šią knygą gavau gana sunkiai, nes jos Lietuvoje tėra vos keli egzemplioriai, todėl galiu didžiuotis, kad buvau vienas iš pirmųjų, ja perskaiciusių.*

Kiekvienas eileraštis rašytas nujaučiant tą paskutinę kartą – mirties alsavimą šalia, tarsi įduodamas paliekantiesiems į rankas – išskiria numeriu ir dviem pavadinimo žymėjimo linijom – tiesia ir vingiuota. Nuoroda – nebaigtas rinkinys – leidžia spręsti, kad kūrybą dar buvo tikimasi tėsti.

Labiausiai akį patraukia ypatingai ryškus braižas: raidės išvedžiotos aiškiai, tvarkingai, stipriai, smelkte įsimelkė languotuose, laiko nugelvinuose sąsiuvinio lapuose – tarsi būtų pačiam granite įrežtos. Ilgėliau įsižiūrėjus, apima galingai užsimoto kirčio įspūdis, tačiau tame kirtyje ir vietas laikui yra – raidė kaligrafiškai gula popieriaus lapan. Regis, šitaip rašyti galima tik patogiai įsitaisius prie stalo. Deja, taip nebuvo, akys apsigauна. Už raidžių – kiekvienos jos atsiveria kitoks vaizdas: rašoma miškuose, bunkeriuose, vienišose sodybose, malkų krūvoje ar šieno strėkyje įtaisytose slėptuvėse, rašoma dienom ir naktim, kartu žingsniu, o dažnai ir kniūbsčia, šliaužte išmatuojant Šiaurės Lietuvos miškus. Juk ne per vieną dieną gimė tokis sąsiuvinis – jis ilgai buvo nešiojamas su savim, planšetėj, kad visuomet būtų po ranka, prieikus trauktis, slėptis, atsiradus vėl galimybei tėsti rašymą, paskaityti eileraščius draugams. Ir visą tą laiką – mirties kaip likimo visai čia pat stovėta. Tai ne vien teoriniai apmąstymai, bet ir buvusiųjų šalia paliudyta.

Rankraštyje liko ir žymės visų saugojimo metų – dėmės, juoduliai, perlenkto pusiau ir tokioje padėtyje ilgai laikyto sąsiuvinio nebeištiesinamas įspaudas visuose lapuose. Bet teksto tos žymės neužgožia – lieka įsilieję į lapų foną. Ir rankraščio vertė dėl to nesumažėja, atvirkščiai, – tai tarsi visos laisvės kovos antspaudas, kraujo verte užantspauduojančios kūrybą.

Rankraštis šiandien pretenduoja tapti savitu istorinių, literatūrinių, egzistencinių, kultūrologinių tyrinėjimų objektu. Juk jau vien pagal saugojimo žymes galima įgudusia akim atkurti visą išlikimo kelią, kuriame tokie ryškūs pavojų ženkrai. Atskira tyrinėjimų sritis galėtų būti Goethės kūrinių vertimai to meto, kada buvo švenčiamos jo 200-osios gimimo metinės, kontekste. Kažin, kaip Vakarai tuomet būtų priėmę žinią, kad Lietuvos miškuose verčiamas didysis vokiečių klasikas? Tik, aišku, tos žinios nebuvo, kaip nebu-

vo ir Europos pagalbos kovojančiai Lietuvai. Bet ji gyveno su Goethés kūryba. Keista: kovojanti Lietuva ir Goethe. Tačiau rankraštis praveria bendrumo sąsajas: Goethés eiléraščiai artimi partizanų būčiai. *Aš su tavim, nors būtum tu už marių, / Mes visada kartu! / Nusėda saulė, žvaigždės šviesą žeria, / O kad čia būtum tu!* – ar nepanašus ilgesys tvyrojo tuomet miškuose?..

Tačiau pats svarbiausias ženklas, kurį rankraštis palieka mums – pa-liudijimas, kad toje tremčių, žūčių, išdavysčių fiziškai ir dvasiškai išsekintoje Lietuvoje liko išdrįsusiuju saugoti. Regis, tereikėjo tik mestelėti į ugnį rankraštį – ir ramybė – jokio pavojaus. Bet žmogui, matyt, svarbiau buvo egzistencinė ramybė – išlikimo klausimas. Jis ir išpildytas pagal rašiusiojo norą. Tų žmonių dėka Lietuvos valstybės idėja – laisvos Respublikos idėja kartu su kūrybos sąsiuviniu perduota ateičiai.

Save B. Krivickas, pats to nenuausdamas, įvardijo 1942 m. rašyto poetinio kūrinio „Giesmės žaismui, grožiui, laisvei ir nakčiai“ žodžiais: *Tik tas paukštis buvo laisvas, kurs, turėdamas sveikus sparnus, nepaklausė savo kraujo balso: atskyrė nuo būrio, lekiančio pietų link, ir, nutūpęs medžio šakon, žvilgsniu palydejo išleikiančius.*

Taip, tai reti paukščiai – pasiliekančioji Tėvynėje rūšis, dovanojanti tautai, valstybei, ateities žmonėms dvasinio išlikimo teisę. Užtat – išliekantys ir patys: išliekantys ranka rašytame žodyje mirčiai budint šalia.

XXI amžių pasiekės išlikimas perduoda į mūsų rankas privilegiją – testi – saugoti rankraštį toliau, kad iš jo galios mokytuosi šiandienos vaikai, kuriems ranka rašytas žodis jau tampa nesuprantamu kodu.

Ką tas sąsiuvinėlis reiškia šiandienos pasaulyui, kai jau neberekia stovėti akistatoje su mirtimi, kai į akis nebežvelgia kalašnikovo vamzdis? Daug – labai. Šiandien stovim akistatoj kitokios mirties – mirties kultūros, kuri į mus atsigréžia visa jéga iš bedvasės oficialiosios Europos, išpažistančios tik vieną „religią“ – hedonizmą, Europos, be krikščioniškų pamatų – bijousios ši žodži įsileisti savojon Konstitucijon. Turėdami rankose B. Krivicko ir kitų rankraščius, ir pratęsdami jų saugų egzistavimą – perduodami kaip testamentą ateičiai, igijame galingą ginklą prieš tokią Europą ir viso globalaus pasaulio veržimąsi į mūsų lietuviškajį tapatumą, tautinį identitetą. Ir – kartu liudijimą, kad Lietuva į Europą pradėjo eiti ne atgavusi laisvę, jau vykstant integracijos į Europos Sąjungą procesams, bet po didžiujų Potsdamo ir Jaltos išdavysčių: Europa pati ateina į Lietuvą – į jos miškus dar 1949-aisiais talentingai verčiamais Goethés eiléraščiais, juos skrupulingai surašant į sąsiuvinį, skaitant kovos broliams ir perduodant į patikimas rankas. Kas šiandien beat-

seks, kiek tuomet buvo skaitančiųjų B. Krivicko verstus Goethės eiléraščius, gal skaičius ir néra taip svarbu kaip pats vertimo faktas. Daug svarbiau, ar šis faktas užfiksotas Europos kultūros istorijoje?..

1. GASILIŪNAS, Virginijus. Poezija tarsi iš nebūties. *Sietynas*, 1990, t. 9, p. 70–73.
2. GASILIŪNAS, Virginijus. Prasmės ieškojimo atspindžiai Broniaus Krivicko kūryboje. *Šiaurietiški atsivérimai*, 1999, nr. 2, p.4.
3. GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, Nijolė. Pasiaukojimo didybė. *Dienovidis*, 1999, gruodžio 17-23, p. 6.
4. [GAŠKAITĖ]-ŽEMAITIENĖ, Nijolė. Pogrindinės jaunimo organizacijos Pandėlio viduriuje mokykloje. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, nr. 28, p. 146.
5. KRIVICKAS, Bronius. *Broniaus Krivicko raštai*. Vilnius, 1999. ISBN 9986-757-30-4
6. KRIVICKAS, Bronius. Eiléraščiai: 1945–1951. *Lietuvos istorijos instituto bibliotekos Rankraštynas*, f. 13–80. Kopija - *Pasvalio rajono savivaldybės Mariaus Katiliškio viešosios bibliotekos Rankraštynė* (toliau - PSVB), f. 27–17.
7. KRIVICKAS, Bronius. Žiaurusis Dievas. Eileraščiai. 1945–1949. PSVB, f. 27–15.
8. Laimutės Serapinaitės laiškas Vitalijai Kazilionytei. 1999 10 05. *Vitalijos Kazilionytės asmeninis archyvas*.
9. VILIŪNAS Giedrius. Bronius Krivickas lietuvių literatūros istorijoje. *Šiaurietiški atsivérimai*, 1999, nr. 9, p. 5–7.

THE WAY OF SURVIVAL: BRONIUS KRIVICKAS'S NOTEBOOK OF POEMS

Vitalija Kazilionytė

ABSTRACT

One of the most important documents in the collection of manuscripts at Pasvalys Marius Katiliškis Public Library is the hand-written notebook of poems by Bronius Krivickas (1919-1952), a partisan, poet, short-story writer, critic.

The manuscript was presented to the Library by the fellow - countryman Virginijus Gasiliūnas, a literature researcher, who prepared B.Krivickas's works for the press. However, the way how this manuscript has survived is not clear yet.

This notebook contains poetical works and translations of Goethe's lyric poetry done by B.Krivickas during the years (1945-1949) when he was a partisan. The poems were written in pencil in a small 91 page notebook paginated by B. Krivickas himself. The author's handwriting is clear and calligraphic. The cover of the notebook, the first two and the last pages are missing. The years of saving the manuscript left their marks – stains, blots, but they don't block the letters.

The main sign that the manuscript conveys to us is testification of the fact that in post-war Lithuania, which was physically and spiritually exhausted by deportations, deaths and treasons, there were people who dared to save the document under the threat of Siberia, deportation camp or even loss of life. Today this notebook of poems becomes an interesting object of historical, literary, cultural, existential investigations.

Vitalija Kazilionytė

Pasvalio rajono savivaldybės Mariaus Katiliškio viešoji biblioteka

Vytauto Didžiojo a. 6/1

LT-39149 Pasvalys

El. paštas: bibliograf@erdves.lt

PANEVĖŽIO APSKRITIES
GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

KONFERENCIJŲ MEDŽIAGOS PUBLIKACIJOS

Asmeninė biblioteka – tautos istorinės atminties dalis = Private Library – a Part of National Historic Memory: konferencija, parodos [1998 03 24] / Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytojai: Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Karaška.– Panevėžys: [Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka], 1998 (Panevėžys: Nevėžio sp.). – 66 p.– Santr. angl.– Publikacijų bibliogr.: p.62 – 63; Bibliogr. išnašose.– Tiražas [200] egz. – ISBN 9986-9293-1-8

Panevėžio krašto asmenvardiniai knygos ženklai = Panevėžys Region Personal Bookplates: paroda, Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos galerija 2-asis aukštas, 1998 III 24 – IV 14: katalogas / Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytojas Arvydas Karaška;– Panevėžys, 1998 (Panevėžys: Nevėžio sp.). – 24 p., XLVIII iliustr. p.: iliustr.– Santr. angl.– Tiražas [300] egz.

Panevėžio apskritys institucinės bibliotekos = Institutional Libraries of Panevėžys County: konferencija, parodos [1999 03 25] / Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytojai Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Karaška. – Panevėžys: Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2000 (Panevėžys: Nevėžio sp.). – 94 p.: iliustr.– Santr. angl.– Publikacijų bibliogr.: p.91 – 93; Bibliogr. išnašose.– Tiražas [300] egz. – ISBN 9986-9293-4-2

Panevėžio krašto spauda: leidyba ir sklaida = The Press in Panevėžys region: Publishing and Dissemination: mokslinė konferencija, parodos 2000 [03 23] / Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytoja Genovaitė Astrauskienė – Panevėžys: Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2001 (Panevėžys: Nevėžio sp.). – 107[1] p.– Santr. angl.– Publikacijų bibliografija: p. 107; Bibliogr. išnašose.– Tiražas [300] egz. – ISBN 9955-450 04-5

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: laikmetis, žmonės, aplinka = Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: Time, People, Environment: mokslinės konferencijos pranešimai, parodos, Panevėžys, 2001 03 28 / Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; [sudarytoja ir konferencijos medžiagos redaktorė Genovaitė Astrauskienė]. – Panevėžys: [Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka], 2002 (Panevėžys: Nevėžio sp.). – 82 , [1] p. : iliustr.; 20 cm. – Santr. angl. – Publikacijų bibliografija: p. 81; Bibliogr. išnašose. – Tiražas [200] egz. – ISBN 9955-450-23-1

Panevėžio kultūrinė erdvė ir žmonės: Lietuvos pirmosios neprieklausomybės tarpsnis = [The Cultural Space and People of Panevėžys: the Period of the First Independence of Lithuania]: mokslinės konferencijos medžiaga, Panevėžys, 2002 04 04 / Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; [sudarytojas Raimundas Klimavičius]. – Panevėžys: [Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka], 2003 (Panevėžys: Nevėžio sp.). – 82, [1] p. : iliustr. – Santr. angl. – Tiražas 200 egz. – ISBN 9955-450-44-4

Lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetis: praeities ir dabarties sasajos = The Centenary of the Restoration of the Lithuanian Press: the Link between the Past and the Present: mokslinės konferencijos medžiaga, Panevėžys, 2004 04 21 / Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytojas Raimundas Klimavičius. – Panevėžys: [Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka], 2004 (Panevėžys: Nevėžio sp.) – 96 [2] p.: iliustr. – Santr. angl. – Literatūros apie Rokiškio knygnešius sąrašas: p. 43 – 47; Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos rengiamų mokslinių konferencijų medžiagos publikacijos: p. 95 – 96. – Tiražas 200 egz. – ISBN 9955-412-79-8

Rankraštinis paveldas Lietuvos kultūroje ir istorinėje atmintyje = Manuscript Heritage in Lithuanian Culture and Historical Memory: konferencijos medžiaga. Panevėžys, 2005 04 20 /Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytoja Genovaitė Astrauskienė. – Panevėžys: Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2006 (Šiauliai: Titnago sp.) – 143 p.: iliustr. – Santr. angl., liet. – Konferencijų medžiagos publikacijos: p. 142-143; Bibliogr. išnašose ir str. gale. – Tiražas 300 egz. – ISBN 9955-659-12-2

UDK 091(474.5)(091)(06)
Ra-196

RANKRAŠTINIS PAVELDAS LIETUVOS KULTŪROJE IR ISTORINĖJE ATMINTYJE

Konferencijos medžiaga

9 aut. l. Tiražas 300 egz.

Išleido Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka

Respublikos g. 37, LT-35170 Panevėžys

www.bite.avb.lt / info@bite.avb.lt

Spaudai ruošė *Amalkeros leidyba*

Puzino g. 2, LT-35170 Panevėžys

www.amalkerosleidyba.lt

Spausdino UAB spaustuvė *Titnagas*

Vasario 16-osios g. 52, LT- 5419 Šiauliai

www.titnagas.lt

Panevėžio G. Petkevičaitės-Bitės AVB

000176172

1561 14

091

Rav-196